

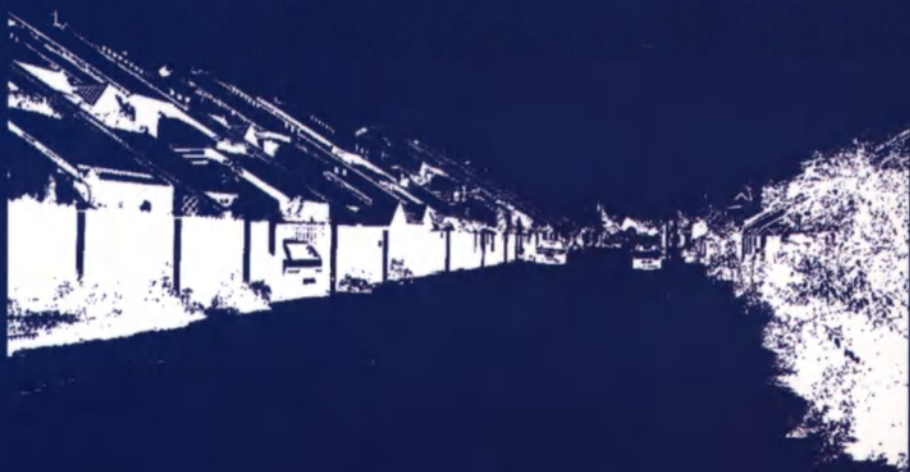
KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Problemy i metody oceny kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce

Pod redakcją
Wiesławy GIERAŃCZYK
i **Mieczysława KLUBY**

**KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE**

**ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK**

**Studia Obszarów Wiejskich
tom XIII**

COMMITTEE OF RURAL AREAS
POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY

RURAL AREAS STUDY GROUP
STANISLAW LESZCZYCKI INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL
ORGANIZATION
POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Rural Studies
Vol. 13

**EVALUATION OF THE RURAL-URBAN
CONTINUUM IN POLAND – PROBLEMS
AND METHODS**

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom XIII

PROBLEMY I METODY OCENY KONTINUM MIEJSKO-WIEJSKIEGO W POLSCE

Pod redakcją
Wiesławy GIERAŃCZYK
i Mieczysława KLUBY

WARSZAWA 2008

<http://rcin.org.pl>

RADA REDAKCYJNA:

**Jan FALKOWSKI (przewodniczący),
Benicjusz GŁĘBOCKI, Bronisław GÓRZ, Michał JASIULEWICZ,
Eugeniusz RYDZ, Władysława STOLA**

KOMITET REDAKCYJNY:

**Redaktor: Jerzy BAŃSKI
Członkowie: Roman KULIKOWSKI, Mariusz KOWALSKI,
Włodzimierz ZGLIŃSKI
Sekretarz: Barbara SOLON**

Recenzenci tomu:

**dr hab. Henryk ROCHNOWSKI prof. UMK
dr hab. Roman RUDNICKI prof. UAM**

Adres redakcji

**00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
pok. 421, tel. (22) 697-89-21**

Redakcja techniczna:

Barbara SOLON

Skład, łamanie i projekt okładki:

W-TEAM

Publikacja sfinansowana ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego

ISSN 1642-4689

ISBN 978-83-924797-5-8

Oddano do druku w maju 2008 r.

Druk i oprawa: Wydawnictwo „Bernardinum”

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
Jan FALKOWSKI, Paweł BRODOWSKI – Ocena kontinuum miejsko-wiejskiego obszarów metropolitalnych Polski metodą potencjału społeczno-gospodarczego	11
Arkadiusz ŚWIDERSKI – Geoinformacyjny model prognozowania rozwoju przestrzennego aglomeracji (na przykładzie Poznania)	37
Anna KOŁODZIEJCZAK – Zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego strefy podmiejskiej Poznania	49
Przemysław DOMAGALSKI, Ewa KACPRZAK, Sylwia STASZEWSKA – Jednostki wiejskie w strefie wpływu aglomeracji poznańskiej	59
Małgorzata POLNA – Zróżnicowanie procesu zalesień gruntów rolnych w strefie oddziaływania wielkiego miasta (na przykładzie aglomeracji poznańskiej)	77
Barbara MACKIEWICZ – Ceny nieruchomości niezabudowanych jako kryterium zmian funkcjonalno-przestrzennych w aglomeracjach miejskich	89
Marta GŁAZ – Wybrane aspekty wielofunkcyjności obszarów wiejskich w strefie oddziaływania Wrocławia	103
Anna KLUSKA – Wpływ wyłączenia gruntów z produkcji rolnej pod zabudowę mieszkaniową na migrację ludności w gminach sąsiadujących z dużym miastem	115
Marcin WÓJCIK – Pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej	125
Wieńczysław GIERAŃCZYK – Warunki życia ludności województwa kujawsko-pomorskiego w aspekcie kontinuum miejsko-wiejskiego	139

Barbara SZYDA – Wpływ infrastruktury na warunki życia mieszkańców kontinuum wiejsko-miejskiego Częstochowy (na przykładzie gminy Kłomnice)	153
Maja WOJTKIEWICZ, Anna KOWALCZYK – Analiza zagospodarowania przestrzennego w strefie przejściowej między gminą miejską Olsztyn a gminą wiejską Stawiguda	163
Jerzy OLESZEK – Transformacja lokalnej wiejskiej struktury osadniczej w układ przestrzenny miasta	173
Robert KRZYSZTOFIK – Osiedla zurbanizowane bez formalnego statusu miejskiego na obszarze Polski w rozwoju historycznym – próba typologii	186
Aleksandra JEZIERSKA-THÖLE – Kontinuum miejsko-wiejskie metropolii Berlina – rozwój relacji funkcjonalno-przestrzennych	195

WPROWADZENIE

Problematyka kontinuum miejsko-wiejskiego stanowi bardzo interesujące zagadnienie badawcze, które swym zakresem obejmuje jednostki osadnicze zawarte między przysiółkiem a metropolią. Zainteresowanie tym obszarem, początkowo w kręgach socjologicznych i antropologicznych, później geograficznych, zwróciło uwagę na niedoskonałość dychotomicznego podziału jednostek osadniczych na miejskie i wiejskie. Ukształtowany najprawdopodobniej w feudalizmie podział osiedli na miasta i wsie, zdecydowanie różne jednostki osadnicze pod względem morfologicznym, instytucjonalnym i funkcjonalnym, uległ zatarciu wskutek uruchomienia procesów industrializacji. Rozwój przemysłu spowodował intensywny napływ ludności do miast. Już w XIX w. dostrzegalne było różnicowanie się wsi wskutek powstawania osiedli robotniczych i rozwoju strefy podmiejskiej, zwłaszcza w sąsiedztwie dużych miast. Ponadto wzmocniły się procesy koncentracji działalności nierolniczej w miastach, co stworzyło szanse ewolucji osiedli wiejskich do rangi miasta. Do rozbitcia podziału miasto-wieś przyczynił się także rozwój transportu, który umożliwił przestrzenne rozdzielanie miejsc pracy od miejsc zamieszkania. Przesłanki te stały się podstawą zaistnienia kontinuum wiejsko-miejskiego jako formy osadniczej. W 1891 roku F. Ratzel nadał jej nazwę osiedla przejściowego. W polskiej literaturze geograficznej osiedla tego typu wyodrębniła w latach 70. XX w. M. Kielczewska-Zaleska. Zaliczyła do nich „te, które mają obok funkcji rolniczej inną jednostronnie rozwiniętą funkcję usługową, mieszkaniową czy produkcyjną, (...) na ogół nieduże, w których nie nastąpił rozwój i koncentracja wielostronnego życia miast, ale które już przejęły pewne działy gospodarki nierolniczej i mają inny charakter od zwykłej wsi rolniczej”. Szczegółowe badania pozwoliły jej na wydzielenie sześciu typów osiedli przejściowych: usługowych, małych miasteczek rolniczych, osad targowych, wsi zurbanizowanych o charakterze mieszkalnym, osiedli przemysłowych, osiedli kulturalno-usługowych i wskazanie niektórych typów, zwłaszcza usługowych i targowych, jako załączków miast.

We współczesnej geografii koncepcja kontinuum miejsko-wiejskiego wyraża odejście od dychotomicznego podziału typów społecznych na rzecz uchwycenia róż-

nic sposobów i warunków życia społeczeństw w różnych kategoriach i typach miejscowości, czy badania trendów i kierunków koncentracji ludności w miastach. Geografowie na ogół unikają definiowania kontinuum wiejsko-miejskiego, traktując je jako termin pierwotny. W badaniach geograficznych kontinuum wiejsko-wiejskie jest rozumiane i stosowane dwajako. Ujęcie pierwsze zakłada, że jest to metoda klasyfikacji struktury sieci osadniczej i kierunków jej transformacji. Drugie natomiast traktuje kontinuum jako narzędzie opisu procesu zmian społecznych na skali miejskości-wiejskości. Według Z. Chajnickiego i T. Czyż kontinuum wiejsko-wiejskie pajmować można albo jako jednostki osadnicze o charakterze przejściowym, posiadające zarówno cechy miejskie, jak i wiejskie o różnym stopniu natężenia albo jako jednostki osadnicze różniące się występowaniem i nasileniem własności charakterystycznych dla miasta lub wsi.

Kontinuum wiejsko-wiejskie jest strukturą dynamiczną, pozwalającą uchwycić proces ewolucji jednostek osadniczych na osi miasto-wieś, przy czym nie każda wieś ostatecznie przekształca się w miasto, pozostając na jednym z pośrednich etapów rozwoju. Współcześnie na kształtowanie się kontinuum wiejsko-wiejskiego wpływają procesy modernizacji i urbanizacji wsi oraz rozwój miast. Według J. Falkowskiego proces modernizacji zespołów osadniczo-rolniczych jest ściśle związany z unowocześnieniem gospodarki rolnej. Kształtuje nowy typ relacji miasto-wieś oraz wywołuje zmiany w społeczności wiejskiej, co sprawia, że środowisko wiejskie przekształca się z naturalnego w techniczne. Modernizacja obszarów wiejskich polega także na wprowadzaniu nowych form zarządzania, planowania i mechanizmów gospodarki rynkowej. Z kolei postępująca suburbanizacja w procesie rozwoju miast, zwłaszcza dzięki przemianom technologicznym systemów transportowych, absorbuje tereny wiejskie tworząc strefę przejściową – strefę podmiejską, zamieszkałą głównie przez dojeżdżających do miasta. Niekiedy jednak urbanizacja wsi przyjmuje niekontrolowaną postać, uruchamiając nowe procesy i zjawiska, np. urban sprawl.

W Polsce przeobrażenia jednostek osadniczych, począwszy od lat 90. XX wieku, zyskały nową jakość spowodowaną procesami prywatyzacji, restrukturyzacji i modernizacji wielu sektorów gospodarki. Niniejsze opracowanie stanowi syntezę badań w zakresie przemian administracyjnych, demograficznych, infrastrukturalnych i przestrzennych zachodzących dynamicznie przede wszystkim w dużej skali czyli kontinuum wiejsko-wiejskiego dużych metropolii na obszarze Polski oraz metropolii Berlina. Jan Falkowski i Paweł Brodowski przedstawili ocenę przekształceń kontinuum wiejsko-wiejskiego 12 obszarów metropolitalnych Polski. Do analizy wykorzystano metodę potencjału rozwojowego kontinuum w odniesieniu do pięciu zagadnień: przyrodniczo-ekologicznego, demograficzno-społecznego, ekonomicznego, infrastrukturalnego i innowacyjnego dla okresu 1998–2006. Problem oddziaływania wielkiego miasta na tereny otaczające zwane strefą podmiejską poruszył Arkadiusz Świdorski. Autor przeprowadził prognozowanie struktury użytkowania ziemi dla Poznania i powiatu poznańskiego do roku 2020 w oparciu o hybrydowy model geoinformacyjny bazujący na metodach oceny wielokryterialnej, łańcuchów Markowa oraz automatów komórkowych. Z kolei Anna Kołodziej-

czak przedstawiła wyniki badania zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów należących do strefy podmiejskiej Poznania oraz zmian, jakie zaszły w tym zakresie w latach 1996–2006. Do analizy zastosowano rozmytą metodę k-średnich, w której wykorzystano algorytm grupowania wokół centrów skupień i teorię zbiorów rozmytych. Obszar wpływu aglomeracji poznańskiej był również przedmiotem analiz Przemysława Domagalskiego, Ewy Kacprzak i Sylwii Staszewskiej. Autorzy dokonali próby identyfikacji czynników wywołujących zmiany w sposobie kształtowania się sąsiednich jednostek wiejskich. Artykuł Małgorzaty Polnej obejmuje analizę zróżnicowania przestrzennego zalesień gruntów rolnych w strefie podmiejskiej Poznania. Przedstawiono natężenie i dynamikę tego zjawiska oraz podjęto próbę identyfikacji wpływających na nie czynników. Natomiast Barbara Mackiewicz przeanalizowała przestrzenne zróżnicowanie cen nieruchomości niezabudowanych w aglomeracji poznańskiej. Podjęła próbę wskazania kierunków zmian funkcjonalno-przestrzennych zachodzących wokół Poznania oraz identyfikacji czynników wpływających na przekształcenia funkcji terenów sąsiadujących z dużym miastem.

Kierunki i tendencje zmian zachodzących w strefie oddziaływania Wrocławia przeanalizowała Marta Głaz, która wykazała, że gminy znajdujące się w najbliższym sąsiedztwie Wrocławia stanowią obszar o największym potencjale rozwoju wielofunkcyjnego na Dolnym Śląsku. Powiaty bezpośrednio przylegające do miasta Wrocławia pod kątem wyłączenia gruntów rolnych na cele zabudowy mieszkaniowej w latach 2001–2006 badała Anna Kluska. W artykule wykazano bezpośredni związek pomiędzy wielkością wyłączeń a liczbą obowiązujących miejscowych planów.

Określenia funkcji oraz struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej w ramach koncepcji bazy ekonomicznej podjął się Marcin Wójcik. Autor przekonuje, że metoda pośredniego pomiaru funkcji obszarów powinna najlepiej sprawdzać się na obszarach o znacznym stopniu urbanizacji, czyli na terenach otaczających rdzeń aglomeracji. W artykule stwierdzono, że potencjał gospodarczy strefy podmiejskiej Łodzi jest niski, a najbardziej istotne znaczenie systemotwórcze (wiążące pod względem gospodarczym strefę podmiejską z innymi podsystemami osadniczymi) ma produkcja przemysłowa.

Wieżczyśław Gierańczyk poruszył natomiast problem zdefiniowania, przy użyciu kryterium wielkości i dynamiki zmian liczby ludności, jednostek administracyjnych województwa kujawsko-pomorskiego spełniających założenia kontinuum miejsko-wiejskiego. Autor ukazuje podobieństwa warunków życia ludności w wybranych gminach według grup potrzeb – ekonomicznych, społecznych, technicznych i warunków środowiska oraz przedstawia klasyfikację gmin wiejskich i miejsko-wiejskich według zróżnicowania poziomu życia ich mieszkańców.

Problematykę warunków życia ludności terenów podmiejskich podjęła także Barbara Szyda. Autorka ukazała za pomocą wskaźnika wyposażenia techniczno-infrastrukturalnego duże dysproporcje w poziomie rozwoju infrastruktury występujące w strefie kontinuum wiejsko-miejskiego Częstochowy na przykładzie gminy Kłomni-

ce. W artykule wykazano, iż infrastruktura implikuje korzystne zmiany warunków życia ludności danego obszaru.

Analiza rozwoju podolsztyńskiej gminy Stawiguda w kontekście wkraczania procesu semiurbanizacji była przedmiotem rozważań Mai Wojtkiewicz i Anny Kowalczyk. Autorki dokonały analizy zagospodarowania przestrzennego obszaru na granicy między miastem a wsią w kontekście wyłonienia zagadnień problemowych dotyczących planowania przestrzennego w strefie przejściowej.

Problematykę kształtowania się struktury funkcjonalno-przestrzennej małego miasta przedstawił Jerzy Oleszek. Autor wskazał, że monofunkcyjność Stronia Śląskiego wykształciła silną więź społeczności lokalnej z miejscem pracy, co zadecydowało o małej mobilności i słabym zainteresowaniu mieszkańców nowymi impulsami i możliwościami rozwoju.

Próbę typologii osiedli zurbanizowanych bez formalnego statusu miejskiego na obszarze Polski w ujęciu dynamicznym i funkcjonalno-przestrzennym przedstawił Robert Krzysztafik. Autor wyróżnił 36 różnych typów form osadnictwa zurbanizowanego, które scharakteryzowano w odniesieniu do takich cech typologicznych jak: okres zaistnienia, kierunek rozwoju oraz funkcje dominujące.

Zmiany relacji funkcjonalno-przestrzennych w obszarze kontinuum miejsko-wiejskiego metropolii Berlina w latach 1990–2004 zaprezentowała Aleksandra Jezierska-Thöle. Ukazany obszar jest przykładem zdolności uzupełniania się wielkiego miasta i otoczenia na bazie istniejącego potencjału przyrodniczego, społecznego i ekonomicznego oraz nawiązania relacji funkcjonalno-przestrzennych po 45 latach izolacji przestrzennej. Berlin jako rdzeń całego obszaru, pełni rolę metropolii, w której dominują funkcje gospodarcze, naukowe i kulturalne. Natomiast brandenburskie otoczenie Berlina spełnia przede wszystkim uzupełniającą funkcję w stosunku do aglomeracji.

Zaprezentowane studia pozwalają stwierdzić, iż problematyka kontinuum miejsko-wiejskiego stanowi wdzieczny, ale i trudny, poligon dla analiz socjo-ekonomicznych i geograficzno-przestrzennych. Zróżnicowana i bogata tematyka tomu świadczy o zainteresowaniu badaczy procesami suburbanizacji, urbanizacji wsi czy urban sprawl. Ogromnym walorem zamieszczonych w niniejszym tomie artykułów jest ciekawe, niekiedy dyskusyjne, ukazanie problematyki kontinuum miejsko-wiejskiego oraz szeroki wachlarz metod badawczych wykorzystanych do ukazania struktury funkcjonalnej oraz klasyfikacji jednostek osadniczych nieokreślonych na skali miejskość-wiejskość.

Wiesława Gierańczyk, Mieczysław Kluba

Jan FALKOWSKI, Paweł BRODOWSKI
Instytut Geografii, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
87-100 Toruń, ul. Gagarina 9
falk@geo.uni.torun.pl; pawbrodo@umk.pl

OCENA KONTINUUM MIEJSKO-WIEJSKIEGO OBSZARÓW METROPOLITALNYCH POLSKI METODĄ POTENCJAŁU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO

THE EVALUATION OF THE POLISH METROPOLITAN AREAS USING METHOD OF SOCIO-ECONOMIC POTENTIAL

Zarys treści: W artykule przedstawiono ocenę przekształceń kontinuum miejsko-wiejskiego 12 obszarów metropolitalnych Polski. Do analizy wykorzystano metodę potencjału rozwojowego kontinuum w odniesieniu do pięciu zagadnień: przyrodniczo-ekologicznego, demograficzno-społecznego, ekonomicznego, infrastrukturalnego i innowacyjnego dla okresu 1998–2006.

Słowa kluczowe: kontinuum miejsko-wiejskie, obszary metropolitalne, potencjał przyrodniczo-ekologiczny, demograficzno-społeczny, ekonomiczny, infrastrukturalny, innowacyjny

KONCEPCJA KONTINUUM MIEJSKO-WIEJSKIEGO

Koncepcja kontinuum miejsko-wiejskiego została wprowadzona najpierw w naukach antropologicznych i socjologicznych, a przedmiotem zainteresowania było zróżnicowanie społeczności kształtujące obszar na styku miasta i wsi. Rozwinięciem powyższych badań były prace R. Redfielda (1946, 1947, 1968) i M. Castells'a (1982). Koncepcja „folk-urban” stawia na przeciwległych biegunach kulturę miejską i wiejską, nadając jej w modelu idealistycznym charakter ewolucyjnego przejścia od charakteru wiejskiego ku miejskiemu.

W miarę rozwoju procesów urbanizacji oraz przekształcania się obszarów wiejskich z monofunkcyjnych w wielofunkcyjne, dychotomiczna klasyfikacja jednostek osadniczych nie odpowiada w pełni rzeczywistości. Kontinuum miejsko-wiejskim w aspekcie powiązania systemu osadniczego z funkcjonowaniem zamieszkałych tam społeczności w sposób problemowy i metodyczny od lat zajmują się nauki geograficzne (m. in. Golachowski 1964, Dziewoński 1971, Kiełczewska-Zaleska 1972, Kirk, 1980, Jałowiecki, 1987, Zagożdżon, 1988,

Chojnicki, Czyż, 1989, Korcelli, Gawryszewski (red.) 1989, Maik 1992, Ciok 1992, Sokołowski 1999, 2006, Węclawowicz i in. 2006).

W krajobrazie osadniczym polskiego średniowiecza dychotomiczny podział na wieś i miasto wynikał z historycznego podziału funkcji: rolniczej dla wsi i zróżnicowanych funkcji (głównie pozarolniczych) w mieście (Berndt 1978, Zagożdżon 1988). Zróżnicowanie funkcjonalne, a następnie fizjonomiczne wsi zaczęło się wraz z rozwojem kapitalizmu i industrializacji. W XIX w. zaczęły powstawać kolonie robotnicze i strefy podmiejskie wokół większych miast (osiedla podmiejskie). Jak zauważa A. Zagożdżon (1988), pojawienie się możliwości ewolucji osiedli wiejskich aż do rangi miasta stało się pierwszą przesłanką dla zaistnienia formy osadniczej. F. Ratzel w 1891 r. nadał im nazwę osiedli przejściowych, jako tych, które obok funkcji rolniczej rozwijają też funkcję usługową, mieszkaniową i produkcyjną (pozarolniczą). M. Kiełczewska-Zaleska (1972) wyróżnia sześć typów osiedli przejściowych: 1 – usługowe, 2 – małe miasteczka rolnicze, 3 – osady targowe, 4 – wsie zurbanizowane o charakterze mieszkalnym, 5 – osiedla przemysłowe, 6 – osiedla kulturalno-usługowe (np. w strefach podmiejskich; osiedla szpitalne, uniwersyteckie itp.). Zwraca ona uwagę, że część z tych osiedli (zwłaszcza usługowe i targowe) stają się załączkami miast.

Jednak osiedla przejściowe mają tylko funkcjonalny związek z kontinuum. Zasadniczym elementem kontinuum jest położenie geograficzne w tzw. strefie podmiejskiej, strefie ciężenia lub też między jądrem (centrum) a peryferiami obszaru metropolitalnego. Dopiero takie elementy (cechy) jak: położenie, funkcje i relacje (własności) między miejskością a wiejskością decydują o geograficznym pojmowaniu kontinuum miejsko-wiejskiego. W ujęciu ogólnym przez pojęcie „kontinuum” rozumie się: „ciągły, uporządkowany zbiór nieskończonej liczby elementów przechodzących jeden w drugi” (Słownik wyrazów obcych, 1996, s. 591). W naukach społecznych wg Z. Chojnickiego i T. Czyż (1989) wyróżnia się co najmniej dwa ujęcia kontinuum miejsko-wiejskiego. Jedno z tych ujęć zakłada istnienie dwóch odmiennych form osadniczych społeczności ludzkich, pomiędzy którymi znajdują się jednostki osadnicze o charakterze przejściowym, z cechami zarówno miejskimi, jak i wiejskimi (ryc. 1).

Drugie ujęcie kontinuum podkreśla ciąg jednostek osadniczych różniących się występowaniem i natężeniem cech właściwych dla miasta lub wsi. Jest więc kontinuum swego rodzaju częścią skali wektorowej, którego krańce wskazują na nasilenie miejskości lub wiejskości (ryc. 2).

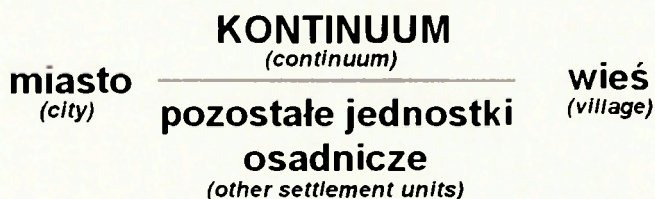
Sporo uwagi kontinuum miejsko-wiejskiemu w swoich pracach poświęca D. Sokołowski (1992, 1997, 1999, 2006). Wyróżnia on trzy znaczenia kontinuum miejsko-wiejskiego (wg D. Sokołowskiego kontinuum wiejsko-miejskiego, 1999, s. 36):

- 1) jako proces, ewolucyjny rozwój jednostek osadniczych, w którym osiedla „przemieszczają się” na osi wieś-miasto, przy czym nie każda wieś osta-

tecznie przekształci się w miasto, na ogół zatrzymując się na jednym z pośrednich etapów rozwoju;

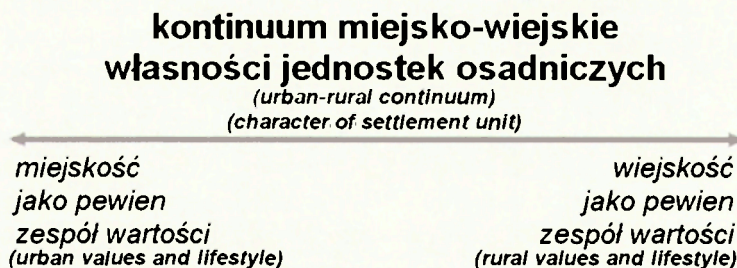
- 2) jako rodzaj skali wiejskości-miejskości, na której znajdują się wszystkie jednostki osadnicze, przy czym miejsce danej jednostki na tej skali uzależnione jest od zmiennego w czasie poziomu wykształcenia atrybutów zurbanizowania i miejskości;
- 3) jako określenie zbioru osiedli lub społeczności, który może być pojmowany w różnych zakresach:
 - a) od wiejskiego sąsiedztwa, poprzez wszystkie formy pośrednie, do miejskiej metropolii (ujęcie najszersze),
 - b) jako środkowa część skali wiejskości-miejskości, na której jednostki formalnie wiejskie i miejskie są przemieszane,
 - c) jako zbiór osiedli nie odpowiadających definicjom miasta ani wsi (ujęcie najwęższe).

Zawarta w niniejszym opracowaniu interpretacja zjawisk i problemów, odnosząca się do kontinuum miejsko-wiejskiego odpowiada znaczeniu punktu 3a według D. Sokołowskiego, ze zwróceniem uwagi na zastąpienie spójnika „lub” w definicji trzeciej, spójnikiem „i”, gdyż sądzić można, że w ujęciu geograficznym każda nawet najmniejsza społeczność (grupa społeczna) wytwarza jakąś osadę (miejscowość, kolonię, osiedle). Zatem nie można oddzielać osiedli

Ryc. 1. Kontinuum jako jednostka osadnicza o charakterze przejściowym wg Z. Chojnickiego i T. Czyż (1989)

Urban-rural continuum as the settlement unit of transitional character (Z. Chojnicki, T. Czyż 1989)

Ryc. 2. Miejsce kontinuum miejsko-wiejskiego na skali miejskości i wiejskości wg Z. Chojnickiego i T. Czyż (1989)

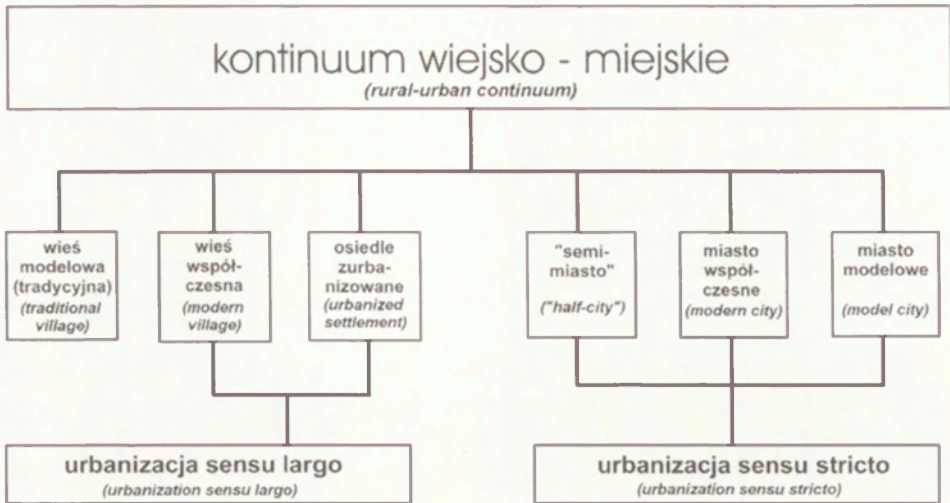
Urban-rural continuum – a place between urban and rural lifestyles (Z. Chojnicki, T. Czyż 1989)

od społeczności. Ten tok rozumowania odpowiada pojęciu kontinuum miejsko-wiejskiego wg J. Węgleńskiego (1983), który uważa, że to pojęcie służy do „analizy różnic i sposobów warunków życia występujących we współczesnych społeczeństwach pomiędzy różnymi kategoriami i typami miejscowości”.

Koncepcja kontinuum miejsko-wiejskiego ma nie tylko wymiar przestrzenny (na osi miejskości-wiejskości), lecz także odpowiednią treść zawartą w procesach urbanizacji i modernizacji, którym kontinuum podlega. D. Sokołowski (1999) wyróżnia dwa pojęcia urbanizacji: urbanizację *sensu largo* i odnosi ją głównie do wsi i osiedli zurbanizowanych oraz urbanizację *sensu stricto* w miastach i semi-miastach (ryc. 3). W urbanizacji *sensu largo* wyróżnia następujące atrybuty: 1 – ekonomiczny, 2 – społeczny (styl życia), 3 – demograficzny (struktury ludnościowe), 4 – infrastrukturalno-techniczny i 5 – morfologiczny (zabudowa o charakterze niewiejskim). Z kolei w urbanizacji *sensu stricto* autor ten wyróżnia, poza pięcioma wymienionymi atrybutami (o podwyższonych wartościach progowych, a w 5 atrybucie także zmianach jakościowych), jeszcze dodatkowo pięć następujących atrybutów: 6 – funkcjonalny (głównie zróżnicowanie bazy ekonomicznej i struktury zatrudnienia), 7 – centralności, 8 – świadomości społecznej (postrzeganie osiedla jako miejskie przez społeczność lokalną), 9 – przestrzenny (gęstość, zwartość) i 10 – skali (wielkości osiedla). Zgadając się z potrzebą poszerzenia skali o istotne atrybuty urbanizacji (inne dla wsi współczesnej i inne dla miasta współczesnego), sądzić można, że powyższa propozycja jest zbyt dychotomiczna (w atrybutach 6–10), gdyż trudno nie zauważyć, że prawie wszystkie, w różnym stopniu, zakresie i skali (także jakościowej), występują zarówno we współczesnym mieście, jak i współczesnej wsi wielofunkcyjnej. Jest to szczególnie widoczne w obszarze kontinuum miejsko-wiejskiego. Autor powinien zaproponować wzbogacenie pojęcia urbanizacji *sensu stricto* o bardziej jednoznaczne atrybuty.

Z kolei modernizacja jest procesem unowocześnienia organizacji i zarządzania, planowania i zagospodarowania przestrzennego zarówno na wsi, jak i w mieście. Jest wynikiem rozwoju cywilizacyjnego społeczeństwa i konsekwencją m.in. industrializacji i urbanizacji. Jej efektem są zmiany zarówno w unowocześnieniu przedsiębiorstw rolniczych, przemysłowych, usługowych, środków transportu, organizacji pracy, jak i w fizjonomii miast i wsi (wynikającej z nowych materiałów, technologii, wizji urbanistyczno-architektonicznych, przesłanek nowoczesnej ekonomii, socjologii, planowania przestrzennego i strategicznego itp.). Wydaje się zatem, że w zjawiskach i procesach dotyczących analizy kontinuum miejsko-wiejskiego trzeba wykazać zarówno atrybuty urbanizacji, jak też efekty i konsekwencje modernizacji.

Kontinuum miejsko-wiejskie jest zatem wdzięcznym poligonem dla bieżących, jak i przyszłościowych analiz socjo-ekonomicznych i geograficzno-przestrzennych na skali miejskości i wiejskości. Jedną z metod przybliżających ten problem jest metoda potencjału. W artykule przedstawiono zastosowanie

Ryc. 3. Model kontinuum wiejsko-miejskiego wg D. Sokołowskiego (1999)
The model of rural-urban continuum (D. Sokołowski 1999)

metody potencjału w pięciu najbardziej istotnych kierunkach rozwoju kontinuum obszarów metropolitalnych (OM): 1 – potencjał przyrodniczo-ekologiczny, 2 – potencjał społeczno-demograficzny, 3 – potencjał ekonomiczny, 4 – potencjał techniczno-infrastrukturalny i 5 – potencjał innowacyjny.

Analiza potencjału w pięciu wymienionych kierunkach obejmuje kontinuum wiejsko-wiejskie 12 największych obszarów metropolitalnych Polski, w tym: 1 – białostocki OM, 2 – bydgosko-toruński OM, 3 – gdańsko-gdyński OM, 4 – katowicki OM, 5 – krakowski OM, 6 – lubelski OM, 7 – łódzki OM, 8 – poznański OM, 9 – rzeszowski OM, 10 – szczeciński OM, 11 – warszawski OM i 12 – wrocławski OM. Do oceny potencjału przyjęto relację między potencjałem kontinuum a centrum obszarów metropolitalnych, jakie zaszły w badanym okresie, tj. w latach 1998–2006, na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego.

POTENCJAŁ PRZYRODNICZO-EKOLOGICZNY KONTINUM

Do oceny potencjału środowiska przyrodniczo-ekologicznego w kontinuum obszarów metropolitalnych przyjęto dwa rodzaje uwarunkowań: 1 – uwarunkowania przyrodnicze, czyli globalny potencjał środowiska geograficznego, wyrażony przez budowę geologiczną, rzeźbę terenu, klimat, warunki wodne, gleby; 2 – uwarunkowania ekologiczne, wyrażone przez zanieczyszczenie, ochronę i kształtowanie środowiska.

Wykorzystanie potencjału środowiska przyrodniczo-ekologicznego w centrum obszarów metropolitalnych służy przede wszystkim:

- 1) kontrolowaniu chaotycznego rozprzestrzeniania się terenów zurbanizowanych,
- 2) wspieraniu rewitalizacji terenów miejskich,
- 3) ochronie miejskiego bioklimatu,
- 4) zagwarantowaniu codziennego wypoczynku w obrębie miasta,
- 5) zachowaniu atrakcyjności krajobrazowej (np. w postaci miejskich parków, terenów zielonych itp.) jako ważnego elementu w kompozycji układu urbanistycznego.

Z kolei potencjał środowiska przyrodniczo-ekologicznego w kontinuum obszarów metropolitalnych jest wykorzystany do:

- 1) stworzenia warunków dla rozwoju funkcji żywicielskiej, zwłaszcza dla produkcji artykułów nie znoszących dalekiego transportu (np. świeżych warzyw i owoców),
- 2) zabezpieczenia terenów chronionych (np. wodochronnych, glebochronnych itp.),
- 3) utrzymania ważnej roli krajobrazowej (np. w postaci wiejskich parków podmiejskich, bukowych, dębowych, lipowych itp. alei, kęp ostoi biocenotycznych itp.),
- 4) zachowania możliwości rekreacji i uprawiania sportu w okresie weekendu,
- 5) ochrony wód podziemnych i powierzchniowych jako źródła zaopatrzenia komunalnego i gospodarczego OM (np. olbrzymi lej depresyjny wokół Lublina, trudności zaopatrzenia w wodę Łodzi itp.).

Do oceny potencjału przyrodniczego wykorzystano dane wyrażone w sposób pośredni w postaci udziału procentowego użytków rolnych oraz lasów w powierzchni ogólnej OM, jako wyraz odpowiednich uwarunkowań rzeźby terenu, klimatu, wód i gleb. Z kolei dla oceny potencjału uwarunkowań ekologicznych przyjęto: emisję pyłów, odpady ogółem, areał obszarów chronionych oraz udział procentowy oczyszczanych ścieków przez oczyszczalnie komunalne.

Analiza danych dotyczących środowiska przyrodniczego wskazuje, że w obrębie centrum obszarów metropolitalnych najwięcej terenów zielonych (użytków rolnych, lasów i terenów pod wodami) występuje w gdańsko-gdyńskim OM, gdzie stanowią one ponad 60% powierzchni ogólnej. Dużymi obszarami zielonymi cechują się także centra obszarów metropolitalnych: lubelskiego, katowickiego, wrocławskiego i krakowskiego (50–60%). Najniższe wielkości terenów zielonych (ok. 40%) są charakterystyczne dla szczecińskiego i białostockiego OM.

Analizując tereny zielone w strefie tzw. kontinuum miejsko-wiejskiego, dostrzega się ich wysoki udział w powierzchni ogólnej większości obszarów metropolitalnych, gdzie zajmują przeciętnie ok. 88–90%. Najniższe wskaźniki

Tabela 1. Potencjał przyrodniczo-ekologiczny obszarów metropolitalnych, 2006

Obszary metropolitalne	Użytki rolne		Lasy	Tereny zielone	Emisja pyłów	Odpady ogółem	Obszary chronione	Udział ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków (%)
	km ²	% powierzchni ogółem						
Białostocki OM								
centrum	102,0	17,6	19,2	36,8	590	162	1,0	99,1
kontinuum	4363,0	53,9	29,5	82,4	93	420	33,2	45,0
Bydgosko-toruński OM								
centrum	290,0	23,1	22,5	45,6	2829	348	23,5	96,0
kontinuum	2625,0	52,1	34,6	85,7	442	127	38,3	35,4
Gdańsko-gdyński OM								
centrum	414,0	18,4	38,3	56,7	1360	816	26,7	100,0
kontinuum	4425,0	56,1	26,1	82,2	247	398	44,1	61,9
Katowicki OM								
centrum	256,0	20,6	29,4	50,0	1108	3975	1,1	69,2
kontinuum	5448,0	38,8	23,5	62,3	12.640	24.393	14,9	64,1
Krakowski OM								
centrum	327,0	44,9	3,5	48,4	4381	2376	14,8	91,9
kontinuum	6135,0	63,0	21,4	84,4	3681	5698	30,0	38,1
Lubelski OM								
centrum	147,0	39,8	11,3	51,1	1144	444	17,2	98,5
kontinuum	4073,0	67,3	13,0	80,3	1025	3160	21,9	42,2
Łódzki OM								
centrum	293,0	7,4	44,9	88,1	370	1685	0,3	97,2
kontinuum	3004,0	67,7	21,1	88,8	802	170	19,0	53,5
Poznański OM								
centrum	262,0	32,6	13,1	45,7	858	389	0,2	95,1
kontinuum	4930,0	64,9	24,2	89,1	506	648	19,8	55,0
Rzeszowski OM								
centrum	77,0	45,4	0,3	45,7	295	119	0,1	98,3
kontinuum	3474,0	65,3	24,5	89,8	349	367	38,4	49,1
Szczeciński OM								
centrum	301,0	19,5	16,3	35,8	2049	285	17,5	95,1
kontinuum	5083,0	43,6	32,3	75,9	1522	5568	16,3	70,4
Warszawski OM								
centrum	517,0	31,4	13,2	44,6	2350	2302	23,5	50,4
kontinuum	5985,0	60,5	22,8	83,3	654	817	42,3	51,3
Wrocławski OM								
centrum	293,0	43,8	5,0	48,8	867	320	6,3	99,9
kontinuum	6432,0	65,7	22,7	88,4	686	389	15,9	43,7

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS 2006 r.

występują w kontinuum katowickiego OM (62,3%), co jest związane ze znacznym trwałym zainwestowaniem miejsko-przemysłowym w 12 miastach tego kontinuum oraz szczecińskiego OM (75,9%), jako wynik znacznego udziału terenów pod wodami.

Stan degradacji środowiska przyrodniczego (biorąc pod uwagę odpady wytworzone i nagromadzone, jak również składowane w ciągu roku, deficyt wody, emisję gazów i pyłów) jest największy w centrum katowickiego, krakowskiego i warszawskiego obszaru metropolitalnego. Najkorzystniejsza sytuacja (a więc stosunkowo najmniejsza degradacja środowiska) występuje w centrach najmniejszych obszarów metropolitalnych, o stosunkowo mniejszej dynamice rozwoju przemysłowego i gospodarki komunalnej, a więc rzeszowskiego i białostockiego OM. Największa degradacja środowiska w obrębie kontinuum miejsko-wiejskiego występuje głównie w katowickim OM. Wynika to zarówno z potencjału gospodarczego (głównie przemysłowego, transportowego i mieszkaniowo-komunalnego), jak i demograficznego tego obszaru metropolitalnego. Wyższa od przeciętnej jest też degradacja w kontinuum: krakowskiego, szczecińskiego i lubelskiego OM. Degradacja środowiska w pozostałych kontinuumach OM jest na poziomie zbliżonym, z wyjątkiem kontinuum białostockiego, bydgosko-toruńskiego, gdańsko-gdyńskiego i rzeszowskiego obszaru metropolitalnego, gdzie jest najniższa.

Analiza danych z ostatnich 10 lat (1997–2006) wskazuje na zmniejszenie wielkości emisji zanieczyszczeń. W wyniku zmniejszenia produkcji przemysłów uciążliwych, ale też istotnej poprawie w zakresie techniki i technologii wytwarzania w tych zakładach, nastąpiła poprawa stanu środowiska przyrodniczego (np. zmniejszenie zanieczyszczenia powietrza, zmniejszenie degradacji rzek i jezior, zmniejszenie degradacji gleb).

Wyraźne zróżnicowanie wykazuje także powierzchnia terenów chronionych. Największy ich udział (ponad 20% powierzchni ogólnej) charakteryzuje obszary centrum gdańsko-gdyńskiego, bydgosko-toruńskiego oraz warszawskiego OM. Z kolei najniższe wartości terenów chronionych w powierzchni ogólnej (poniżej 1%) cechują centrum rzeszowskiego, poznańskiego oraz łódzkiego OM. W obrębie kontinuum zróżnicowanie udziału obszarów prawnie chronionych jest znacznie mniejsze, oscyluje w granicach od kilkunastu (katowicki, wrocławski, szczeciński OM) do ponad czterdziestu procent (gdańsko-gdyński, warszawski OM).

Formy kształtowania środowiska związane są przede wszystkim z oczyszczaniem ścieków oraz z organizacją składowania odpadów komunalnych i przemysłowych. Pod względem oczyszczalni ścieków najkorzystniejsza sytuacja panuje w centrum gdańsko-gdyńskiego, wrocławskiego, lubelskiego, rzeszowskiego i łódzkiego obszaru metropolitalnego, gdzie procent ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków wynosi od 97,2 do 100% ogólnej liczby ludności (średnio w kraju 61,4%, w miastach 86,2% i na wsi 22,05%). Natomiast naj-

mniej korzystna sytuacja panuje w centrum warszawskiego i katowickiego obszaru miejskiego, gdzie odpowiednio zaledwie 50,4 i 69,2% ludności korzysta z oczyszczalni ścieków. Znacznie gorsza sytuacja w tym względzie panuje w strefie kontinuum miejsko-wiejskiego wszystkich obszarów metropolitalnych. Wartość wskaźnika wynosi tam przeciętnie poniżej 50%, a najniższe wartości w kontinuum bydgosko-toruńskiego OM – 35,4%, krakowskiego – 38,1%, lubelskiego – 42,2%, wrocławskiego – 43,7% i białostockiego – 45% (co i tak stanowi blisko 100% wzrost w stosunku do średniego poziomu dla obszarów wiejskich Polski). Jedynie w kontinuum szczecińskiego OM wskaźnik zaspokojenia potrzeb mieszkańców w zakresie oczyszczalni ścieków wynosi ponad 70%.

Potencjał możliwości przyrodniczych dla rozwoju społecznego i gospodarczego obszarów metropolitalnych jest zróżnicowany w obrębie centrum i kontinuum, jednak z mniejszą skalą natężenia antropopresji w obrębie ich kontinuum. Jednocześnie poziom ochrony środowiska, w różnych jego przejawach i formach jest zdecydowanie na korzyść centrum, zarówno w zakresie prawidłowej gospodarki odpadami, oczyszczalni ścieków, jak i prawidłowego zagospodarowania terenów chronionych.

POTENCJAŁ DEMOGRAFICZNO-SPOŁECZNY KONTINUM

Potencjał demograficzny kontinuum i centrum obszarów metropolitalnych jest określany głównie przez mierniki, takie jak: gęstość zaludnienia, przyrost naturalny, migracja między centrum i kontinuum, zmiany w strukturze demograficznej – płci, wieku, wykształcenia, w strukturze zawodowej ludności. Z kolei potencjał uwarunkowań społecznych można określić m.in. przez poziom warunków życia, podział pracy (w tym bezrobocie), normy i wzorce postępowania, kultury itp. Do oceny potencjału demograficzno-społecznego kontinuum (i centrum) obszarów metropolitalnych przyjęto następujące cechy: 1 – dynamikę zmian w ogólnej liczbie ludności, 2 – gęstość zaludnienia, 3 – przyrost naturalny, 4 – saldo migracji, 5 – obciążenie demograficzne, 6 – strukturę zatrudnienia oraz 7 – stopę bezrobocia (tab. 2). Inne czynniki społeczne zostały ujęte w potencjale ekonomicznym.

Przyrost liczby ludności w centrum obszarów metropolitalnych nadal zachodzi przede wszystkim w warszawskim OM (w okresie 1998–2006 o 84 tys. osób), krakowskim (o 15 tys. osób), białostockim (o 11 tys. osób), i symbolicznie w rzeszowskim (o 2 tys. osób). Centra pozostałych obszarów metropolitalnych wykazują stałą depopulację. Największy ruch emigracyjny wystąpił przede wszystkim w katowickim OM, gdzie w analizowanym okresie zmniejszyła się liczba mieszkańców o 51 tys. osób. Podobnie w obszarze kontinuum tej metropolii nastąpiło zmniejszenie liczby mieszkańców o 58 tys. osób, co świadczy, że w katowickim OM teoretycznie ubyło blisko 110 tys. osób, czyli 3,7% ogółu

Tabela 2. Potencjał demograficzno-społeczny obszarów metropolitalnych

Obszary metropolitalne	1998	2006									
	Liczba ludności	Gęstość zaludnienia	Przyrost naturalny	Saldo migracji	Obciążenie demograficzne	Pracujący w gospodarce				Stopy bezrobocia	
						rolnictwo	przemysł	usługi rynkowe	usługi nierynkowe		
w tys.	os./km ²	%	osób	%							
Białostocki OM											
centrum	284	295	2892	1,4	-93	49,9	1,4	25,2	39,2	34,2	10,8
kontinuum	185	180	42	-2,5	+546	65,0	60,8	14,1	9,5	15,6	12,5
Bydgosko-toruński OM											
centrum	593	571	1980	-0,9	-2664	51,5	0,7	35,8	38,0	25,5	9,0
kontinuum	166	187	66	3,5	+3373	55,8	34,8	32,9	16,6	15,7	20,0
Gdańsko-gdyński OM											
centrum	755	748	1786	-0,3	-806	52,5	1,0	24,0	49,4	25,6	5,7
kontinuum	449	490	111	4,9	+4343	56,8	24,6	31,6	21,7	22,1	17,0
Katowicki OM											
centrum	590	539	2130	-3,2	-1985	49,9	0,4	32,8	42,0	24,8	8,4
kontinuum	2366	2308	424	-1,5	-1593	51,5	5,2	46,6	27,4	20,8	14,6
Krakowski OM											
centrum	741	756	2314	-0,4	+845	50,7	0,9	25,8	45,2	28,1	5,5
kontinuum	1204	1214	198	+1,3	+3087	59,4	34,0	29,9	16,5	19,6	12,3
Lubelski OM											
centrum	356	353	2401	+0,6	-1227	49,3	1,6	20,2	40,3	37,9	10,8
kontinuum	359	361	89	+1,5	-2169	59,3	52,3	23,2	10,1	14,4	15,3
Łódzki OM											
centrum	807	760	2594	-6,5	-1395	52,2	1,0	28,9	42,1	28,0	11,9
kontinuum	375	375	125	-2,8	+1641	55,6	29,5	33,6	17,8	19,1	17,5
Poznański OM											
centrum	578	565	2156	0,0	-2015	48,9	0,8	27,1	47,3	24,8	4,9
kontinuum	503	551	112	2,6	+6277	53,0	21,5	42,6	20,5	15,4	12,0
Rzeszowski OM											
centrum	162	164	2130	2,5	-30	49,2	0,4	30,8	39,0	29,8	8,3
kontinuum	436	442	127	1,4	+509	64,3	48,1	21,2	12,7	18,0	18,9
Szczeciński OM											
centrum	461	450	1495	-1,7	+5	50,0	0,9	26,0	44,2	28,9	12,4
kontinuum	273	274	54	2,0	+1002	49,8	17,7	37,8	19,1	25,4	23,8

Warszawski OM											
centrum	1618	1702	3292	-0,6	+8359	52,8	0,6	18,4	60,7	20,3	4,6
kontinuum	1001	1109	185	1,4	+12251	55,0	16,7	32,0	30,9	20,4	12,3
Wrocławski OM											
centrum	638	635	2167	-1,5	+112	49,3	0,7	24,5	46,2	28,6	8,1
kontinuum	528	533	83	0,9	+3391	53,6	24,1	39,7	16,7	19,5	17,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: GUS, 1999, Powiaty w Polsce, Wyd. GUS, Warszawa oraz dane GUS dla 2006.

ludności tej metropolii wg stanu z 1998 r. W rzeczywistości ubytek liczby ludności może być mniejszy, gdyż część osób z centrum przybyła do kontinuum.

Drugą metropolią o ujemnym bilansie ludnościowym jest łódzki OM, w którego centrum nastąpiło zmniejszenie liczby ludności o 33 tys. osób (przy stagnującej ich liczbie w kontinuum). Trzecie wyraźnie regresywne centrum obszaru metropolitalnego występuje w bydgosko-kujawskim OM, gdzie w analizowanym okresie nastąpiło zmniejszenie liczby mieszkańców o 18 tys. osób. W tym przypadku nastąpiło korzystne przesunięcie części mieszkańców Bydgoszczy i Torunia do obszaru kontinuum, którego liczba mieszkańców w latach 1998–2006 wzrosła o 21 tys. osób.

Odływ z centrum obszarów metropolitalnych następuje głównie do kontinuum obszarów metropolitalnych. Świadczy o tym nie tylko przykład bydgosko-toruńskiej metropolii, ale także gdańsko-gdyńskiego OM (wzrost kontinuum o 41 tys. osób), poznańskiego (o 48 tys. osób) i przede wszystkim warszawskiego (o 98 tys. osób). Do głównych przyczyn odpływu ludności z centrum do kontinuum należą: tzw. „luka mieszkaniowa”, szacowana w miastach na ok. 1,5 mln mieszkań, pogarszające się warunki zamieszkania w budownictwie przedwojennym (ale i w nowym powojennym), wzrastająca degradacja środowiska miejskiego, zwłaszcza uwarunkowań zdrowotnych, zapotrzebowanie na obszary rezydencjalne ze strony bogatszych grup społecznych itp.

Innym miernikiem demograficznym jest przyrost naturalny, który w połowie lat 90. XX wieku był ujemny w większości miast (centrum) 12 obszarów metropolitalnych. Implozja demograficzna była największa w Łodzi (−7,1‰), Warszawie (−4,2‰), Katowicach (−2,8‰), Poznaniu (−2,7‰) i Wrocławiu (−2,0‰). W gdańsko-gdyńskim OM zaskakująco niski przyrost naturalny był w Sopocie (−5,9‰), co wynika m.in. z niższego udziału grupy wieku produkcyjnego i wysokiego grupy wieku poprodukcyjnego (odpowiednio: 60,4% i 21,1% w 1998 r.).

Dane statystyczne z 2006 r. wskazują na nieznaczny wzrost wskaźników przyrostu naturalnego, zwłaszcza w obszarze kontinuum. W centrum łódzkiej metropolii przyrost naturalny jest nadal wysoce ujemny (−6,5‰), podobnie w katowickiej metropolii (−3,2‰). Centrum szczecińskiego i wrocławskiego

OM mają wskaźniki przyrostu naturalnego odpowiednio $-1,7\%$ i $-1,5\%$. Dodatnim przyrostem naturalnym cechują się centrum rzeszowskiego OM $2,5\%$, białostockiego $1,4\%$ i lubelskiego $0,6\%$, a więc najmniejszych obszarów metropolitalnych, położonych wzdłuż tzw. „ściany wschodniej” Polski.

Ujemnym przyrostem naturalnym cechuje się nadal kontinuum łódzkiego OM ($-2,8\%$), białostockiego ($-2,5\%$) i katowickiego ($-1,5\%$). W kontinuum pozostałych 9 obszarów metropolitalnych jest przyrost naturalny dodatni, z największym w kontinuum gdańsko-gdyńskiego i bydgosko-toruńskiego OM.

Interesująco przedstawia się struktura wiekowa obszarów metropolitalnych. Dane statystyczne za 2006 r. wskazują na dość istotne różnice między centrum a kontinuum tych obszarów. Generalnie w centrum są wyższe wskaźniki grupy wieku produkcyjnego – przeciętnie na poziomie zbliżonym do $63\text{--}64\%$, natomiast w kontinuum $56\text{--}61\%$. Niższy natomiast w centrum jest udział grupy wieku przedprodukcyjnego – średnio $18\text{--}23\%$. Z kolei w kontinuum ta grupa wieku zajmuje przeciętnie $27\text{--}30\%$. Grupa wieku poprodukcyjnego ma na ogół nieznacznie wyższy udział procentowy w centrum – $14\text{--}19\%$, natomiast w kontinuum $11\text{--}15\%$. Za najmłodsze centra obszarów metropolitalnych można uznać białostockie i rzeszowskie – ok. 25% ludności w wieku przedprodukcyjnym, w dalszej kolejności kontinuum gdańsko-gdyńskiego OM (31%), rzeszowskiego, bydgosko-toruńskim (po 29%) i poznańskiego (28%).

Z kolei za najstarsze (wg udziału procentowego grupy wieku poprodukcyjnego) centra obszarów metropolitalnych należy uznać warszawski i łódzki OM (po ok. 19%). Bardzo wysokim udziałem tej grupy wiekowej cechuje się miasto Sopot – 21% (natomiast w centrum gdańsko-gdyńskiego OM – $15,5\%$). Najwyższym udziałem grupy wieku poprodukcyjnego cechuje się kontinuum białostockiego i łódzkiego OM – odpowiednio 17% i 16% ogółu ludności.

Łączna analiza całych obszarów metropolitalnych wskazuje, że najwyższym udziałem grupy wieku przedprodukcyjnego (czyli młodości demograficznej) cechują się: rzeszowski, białostocki, bydgosko-toruński i gdańsko-gdyński OM. Większe nadwyżki siły roboczej z racji wysokiego udziału grupy wieku produkcyjnego mogą wystąpić w katowickim, szczecińskim i łódzkim OM. Z kolei większą tzw. starością demograficzną i tym samym zwiększonymi wydatkami społecznymi (emerytury, renty, opieka społeczna) mogą cechować się: łódzki, warszawski, wrocławski, krakowski i białostocki obszar metropolitalny.

Zamieszczona w tabeli 2 struktura zatrudnienia wskazuje na coraz większy udział zatrudnionych w sektorze usług (zwłaszcza w centrum obszarów metropolitalnych). Przykładem może być miasto Poznań, gdzie w połowie lat 90. ubiegłego wieku przeważało zatrudnienie w przemyśle (Parysek 1998, s. 53). W 2006 r. udział zatrudnionych w przemyśle wynosił już tylko $27,1\%$, natomiast w usługach rynkowych $47,3\%$ i nierynkowych $24,8\%$. Natomiast w kontinuum tego obszaru metropolitalnego zatrudnienie w przemyśle jest nadal dominujące – $42,6\%$ (w usługach łącznie $35,9\%$). Wysokim udziałem zatrudnienia

w przemyśle cechują się: katowicki OM (w centrum 33% i kontinuum 47%), łódzki (odpowiednio: 29% i 34%), bydgosko-toruński (36% i 33%), poznański (27% i 43%), wrocławski (24,5% i 40%) i szczeciński (26% i 38%). Zatrudnienie w usługach jest najwyższe w centrach obszarów metropolitalnych: warszawskim 81%, lubelskim 78%, wrocławskim i gdańsko-gdyńskim – po 75%. Znacznie niższy jest udział zatrudnionych w usługach w strefie kontinuum – przeciętnie 25–40%, a najwyższy występuje w warszawskim, katowickim, gdańsko-gdyńskim i szczecińskim OM, po ok. 45–50% ogółu pracujących.

Stopa bezrobocia wykazuje we wszystkich 12 obszarach metropolitalnych spadek. Szczególnie jest on widoczny w centrum, gdzie przeciętnie wynosi 5–10%. W obszarze kontinuum stopa bezrobocia jest znacznie wyższa i w 2006 r. była bardzo zróżnicowana, od 12% (białostocki, krakowski, poznański i krakowski OM) do 20% w bydgosko-toruńskim i aż 24% w szczecińskim OM.

POTENCJAŁ EKONOMICZNY KONTINUM

Przy doborze zmiennych charakteryzujących sytuację gospodarczą kontinuum i centrum obszarów metropolitalnych zwrócono uwagę m. in. na poziom aktywności gospodarczej, a więc na liczbę i charakter działalności podmiotów gospodarczych, postępy w rozwoju sektora prywatnego, aktywność inwestorów zagranicznych, sytuację w sektorze przedsiębiorstw oraz poziom dochodów i wydatków ludności oraz wysokość miesięcznego wynagrodzenia (tab. 3).

Tabela 3. Wybrane wskaźniki potencjału ekonomicznego obszarów metropolitalnych

Obszary metropolitalne	1998	2006	2006	2006					
	Liczba podmiotów według REGON			Podmioty prywatne	Podmioty publiczne	Dochody	Wydatki	Miesięczne wynagrodzenie	
			1998 = 100%	%		w zł na 1 mieszkańca	Polska = 100%	2002 = 100%	
Białostocki OM									
centrum	27 925	29 434	105,4	97,8	2,2	2508	2511	94,0	46,8
kontinuum	8214	10 552	128,5	96,2	3,8	1945	1950	78,6	50,2
Bydgosko-toruński OM									
centrum	58 122	70 189	120,8	97,5	2,5	2650	2905	95,7	41,3
kontinuum	10 071	14 798	146,9	97,0	3,0	2169	2284	74,0	47,2
Gdańsko-gdyński OM									
centrum	73 521	98 004	133,3	96,2	3,8	3258	3060	117,3	63,2
kontinuum	31 886	44 634	140,1	97,0	3,0	2297	2357	82,9	44,6

Katowicki OM									
centrum	58 098	67 368	116,0	96,7	3,3	3005	3050	120,0	26,6
kontinuum	155 887	199 332	127,9	94,4	5,6	2517	2587	108,5	31,6
Krakowski OM									
centrum	82 603	104 426	126,4	98,3	1,7	3075	3249	104,4	60,5
kontinuum	75 158	101 223	134,7	96,9	3,4	1916	1967	84,6	45,5
Lubelski OM									
centrum	32 807	39 587	120,7	97,6	2,4	2597	2641	96,6	39,5
kontinuum	15 774	20 169	127,9	95,4	4,6	1804	1843	91,3	47,6
Łódzki OM									
centrum	75 859	94 387	124,4	97,3	2,7	2761	2810	94,8	42,2
kontinuum	31 000	39 262	126,4	97,7	2,3	1794	1848	74,2	39,1
Poznański OM									
centrum	69 810	89 624	128,4	97,9	2,1	3081	3310	109,6	35,7
kontinuum	42 941	62 235	144,9	98,1	1,9	2033	2103	84,7	50,0
Rzeszowski OM									
centrum	14 973	18 587	124,1	97,0	3,0	3173	3204	95,7	41,8
kontinuum	18 582	24 936	134,2	95,7	4,3	1945	1982	74,4	48,8
Szczeciński OM									
centrum	56 973	71 279	125,1	96,5	3,5	2750	2765	100,5	31,6
kontinuum	21 646	30 044	138,8	97,1	2,9	2349	2421	93,8	49,2
Warszawski OM									
centrum	226 137	304 016	134,4	98,3	1,7	5043	4755	143,7	55,5
kontinuum	94 526	127 955	135,4	98,1	1,9	2349	2332	91,6	54,4
Wrocławski OM									
centrum	81 184	92 954	114,5	94,9	5,1	3837	3501	106,1	67,9
kontinuum	33 151	43 415	131,0	96,0	4,0	2058	2123	82,9	55,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie: 1998 r. – GUS, 1999, Powiaty w Polsce, Wyd. GUS, Warszawa; 2006 r. – dane GUS.

Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON w 1998 r. wynosiła w Polsce 2 842 278, z tego na 12 obszarach metropolitalnych było ich 1 396 848 czyli 49,1%. Wśród obszarów metropolitalnych 61,4% tych podmiotów znajdowało się w centrum, natomiast 38,6% w kontinuum. Do 2006 r. liczba ogólna podmiotów gospodarczych w Polsce powiększyła się do 3 497 270., tj. o 23%. W tym samym okresie w analizowanych obszarach metropolitalnych było łącznie 1 798 410, co stanowiło 51,4% podmiotów ogółem. W ciągu ośmiu lat nastąpił tutaj przyrost podmiotów o 401 562, tj.

o 28,7%. Była to zatem dynamika wyższa od średniej w skali kraju o 5,7%. W centrum obszarów metropolitalnych nastąpił przyrost liczby podmiotów gospodarki narodowej o 25,9%, natomiast w kontinuum o 33,4%.

Największą dynamiką przyrostu liczby podmiotów w okresie 1998–2008 wśród 12 obszarów metropolitalnych (łącznie centrum i kontinuum) cechował się: gdańsko-gdyński OM – wzrost o 35,3%, warszawski i poznański – wzrost po 34,7%, krakowski o 30,4%, rzeszowski o 29,7% i szczeciński OM o 28,9%. Najniższym przyrostem podmiotów gospodarczych cechował się: białostocki OM – wzrost o 11,1%, wrocławski o 19,3%, lubelski o 23% oraz katowicki i bydgosko-toruński – po 24,6%.

Warunki ekonomiczne sprzyjają rozwojowi przedsiębiorczości prywatnej, o czym świadczą powyższe dane. Odsetek prywatnych przedsiębiorstw zarejestrowanych w systemie REGON sięga 95–98% w centrum i kontinuum obszarów metropolitalnych. Udział przedsiębiorstw publicznych maleje z każdym rokiem i jak dotąd pozostało ich najwięcej na terenie kontinuum katowickiego OM – 5,6%, lubelskiego – 4,6% i rzeszowskiego – 4,3%.

Istotnym elementem rozwoju gospodarczego jest struktura wewnętrzna podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON wg sekcji PKD (tab. 4).

Analizując strukturę podmiotów gospodarczych w centrum i kontinuum obszarów metropolitalnych, można stwierdzić duże podobieństwo między poszczególnymi jednostkami. Cechuje je przede wszystkim dominacja podmiotów w następujących sekcjach PKD:

- 1) handel hurtowy i detaliczny wraz z naprawą pojazdów i artykułów użytku osobistego i domowego (sekcja G) w centrum – 28–37% ogółu podmiotów (zwłaszcza w katowickim OM – 37%); i kontinuum – 25–36% (w łódzkim OM 36,4%, z kompleksem bazarowym);
- 2) obsługa nieruchomości, wynajem i usługi związane z prowadzeniem działalności gospodarczej (sekcja K) w centrum – 17–26% i kontinuum 9–16%;
- 3) przetwórstwo przemysłowe, górnictwo, wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, wodę (sekcje CDE) w centrum – 7–14%; i kontinuum 9–14% (ale w łódzkim OM 19,8%, z dominacją przemysłu tekstylno-odzieżowego);
- 4) budownictwo (sekcja F) w centrum – 7–10% i kontinuum 8–14%;
- 5) transport, gospodarka magazynowa i łączność (sekcja I) w centrum – 6–9% i kontinuum 5–8%.

Dwie kolejne sekcje PKD zajmują w centrum: pośrednictwo finansowe (sekcja J) – 3–5% (w kontinuum 2–4%) oraz ochrona zdrowia i pomoc społeczna (sekcja N) – 4–8% (w kontinuum 3–4%) ogółu podmiotów.

Struktura funkcjonalna podmiotów gospodarki narodowej wykazuje istotne zmiany. Dominacja podmiotów związanych z przemysłem do początku lat 90. XX w. zostaje coraz częściej zastępowana przez podmioty związane z usługami

Tabela 4. Udział procentowy sekcji PKD podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON, 2006

Obszary metropolitalne	Ogółem	Roľnictwo	Przemyst	Budownictwo	Handel	Hotele i restauracje	Transport i łączność	Pośrednictwo finansowe	Obsługa nieruchomości	Administracja	Edukacja	Ochrona zdrowia	Pozostałe dziaľalności
Białostocki OM													
centrum	100,0	0,8	7,4	9,3	31,7	1,9	9,1	4,7	16,6	0,2	2,3	7,8	8,1
kontinuum	100,0	6,6	10,2	11,5	30,8	2,1	6,5	4,0	9,7	2,1	3,0	4,2	8,1
Bydgosko-toruński OM													
centrum	100,0	0,6	9,7	9,3	31,7	2,6	7,8	4,6	18,5	0,2	2,2	5,4	7,3
kontinuum	100,0	5,2	13,2	10,8	32,3	2,4	8,2	3,2	11,2	0,8	2,1	4,0	6,5
Gdańsko-gdyński OM													
centrum	100,0	0,5	11,2	8,9	24,5	3,1	7,4	4,7	26,1	0,1	2,1	4,6	6,8
kontinuum	100,0	3,6	13,7	13,9	25,4	2,5	6,2	2,8	11,9	0,7	2,3	2,9	5,9
Katowicki OM													
centrum	100,0	0,4	7,5	8,4	37,0	3,1	7,6	4,4	18,6	0,2	2,4	4,3	6,2
kontinuum	100,0	1,1	9,0	10,5	35,1	3,3	8,0	4,0	16,0	0,4	2,5	3,7	6,6
Krakowski OM													
centrum	100,0	0,5	8,9	8,5	29,1	3,3	8,0	3,9	22,6	0,1	2,5	5,4	7,3
kontinuum	100,0	2,3	12,9	12,3	34,0	2,8	7,7	2,9	10,7	1,3	2,9	3,5	6,5
Lubelski OM													
centrum	100,0	0,6	7,5	8,3	32,2	2,4	8,2	4,3	18,7	0,2	2,7	7,0	7,9
kontinuum	100,0	3,1	10,0	10,8	34,3	2,6	7,0	3,4	11,3	2,1	3,6	3,9	7,7
Łódzki OM													
centrum	100,0	0,6	14,4	7,6	32,2	2,5	7,2	4,1	17,5	0,1	2,4	4,6	6,8
kontinuum	100,0	2,9	19,8	8,4	36,4	2,2	5,6	2,7	9,3	0,9	2,0	3,3	6,2
Poznański OM													
centrum	100,0	0,7	9,7	9,2	29,0	2,3	7,1	3,8	23,1	0,1	2,3	5,4	7,2
kontinuum	100,0	3,3	13,5	14,5	30,3	2,4	7,2	2,6	12,9	0,8	2,3	3,7	6,4
Rzeszowski OM													
centrum	100,0	0,3	8,0	7,5	31,7	2,4	6,1	4,2	21,9	0,4	3,0	6,1	8,5
kontinuum	100,0	2,6	12,5	13,6	30,7	1,9	8,4	2,3	11,6	1,9	3,8	3,6	7,1
Szczeciński OM													
centrum	100,0	0,9	8,0	9,8	29,2	3,5	9,0	3,1	22,9	0,2	1,9	5,0	6,5
kontinuum	100,0	4,4	10,3	13,0	28,9	6,7	6,6	2,6	14,1	0,6	1,9	4,6	6,3

Warszawski OM													
centrum	100,0	0,5	9,1	8,2	28,4	2,2	8,3	3,9	25,5	0,2	2,4	3,7	7,5
kontinuum	100,0	1,7	12,6	11,6	34,3	2,3	7,8	3,0	14,3	0,5	2,1	3,5	5,9
Wrocławski OM													
centrum	100,0	0,5	8,4	8,2	28,4	2,2	6,7	4,0	26,1	0,1	2,2	5,0	6,5
kontinuum	100,0	4,4	10,6	12,5	32,0	2,5	6,5	3,0	15,3	0,9	2,5	3,3	6,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS z 2006 r., opublikowanych w 2007 r.

rynkowymi i nierynkowymi, zwłaszcza takimi, jak: handel, transport i łączność, obsługa nieruchomości, pośrednictwo finansowe, edukacja, ochrona zdrowia, nauka i kultura.

Rozwijające się metropolie wykształcają coraz bardziej funkcje handlowe, w tym związane z handlem międzynarodowym (targi, wystawy, giełdy itp.). Bardzo dynamicznie rozwinęły się usługi związane z obsługą nieruchomości i finansów. W 1995 r. stanowiły one zaledwie kilka procent podmiotów gospodarki narodowej. Obecnie w centrach obszarów metropolitalnych ich udział zajmuje najczęściej drugie miejsce po handlu. Przykładem centrum o najwyższym udziale jest wrocławski i gdańsko-gdyński OM, w których obsługa nieruchomości i pośrednictwo finansowe stanowią po ponad 30% ogółu podmiotów (w 1995 r. poniżej 20%; Ciok i in. 1998, s. 80).

O poziomie rozwoju gospodarczego świadczy m.in. wysokość dochodów i wydatków w poszczególnych obszarach metropolitalnych. Biorąc pod uwagę centrum obszarów metropolitalnych, najwyższe dochody na 1 mieszkańca uzyskują w kolejności: 1 – warszawski OM 5043 zł (w 1998 r. 2475 zł, a więc w okresie 8 lat jest to wzrost o 103,8%); 2 – wrocławski OM 3837 zł (w 1998 r. 1895 zł, tj. wzrost o 102,5%), 3 – gdańsko-gdyński OM 3258 zł (w 1998 r. 1511 zł, tj. wzrost o 115,6%), 4 – rzeszowski OM 3173 zł (w 1998 r. 1543 zł, tj. wzrost o 105,6%) i 5 – poznański OM 3081 zł (w 1998 r. 1666 zł, tj. wzrost o 84,9%). Najniższymi dochodami cechuje się centrum białostockiego i lubelskiego obszaru metropolitalnego – po ok. 2500 zł/osobę. W kontinuum obszarów metropolitalnych średni dochód jest przeciętnie niższy o 500–1000 zł od centrum, ale w warszawskim OM aż o 2700 zł i wrocławskim o 1800 zł na 1 osobę.

Na istotne różnice między centrum a kontinuum obszarów metropolitalnych wskazują też dane statystyczne dotyczące miesięcznego wynagrodzenia, które w skrajnych przypadkach przekraczają nawet 50%, np. w warszawskim OM – 52,1%. W pozostałych obszarach metropolitalnych te różnice wynoszą 20–34% lub są mniejsze, np. w gdańsko-gdyńskim – 34,4%, poznańskim – 24,9%, wrocławskim – 23,2%, bydgosko-toruńskim – 21,7%, rzeszowskim – 21,3% i łódzkim – 20,6%. Odnosząc średnie miesięczne wynagrodzenie brutto do średniej pensji w skali kraju, wynoszącej w 2006 r. 2636,81 zł, można zauważyć, że

najkorzystniejsza sytuacja panuje w centrum warszawskiego OM, gdzie średnie wynagrodzenie jest wyższe o 43,7%. Drugim obszarem metropolitalnym o najwyższym wynagrodzeniu jest centrum katowickiego OM, wzrost o 20%. W dalszej kolejności są: gdańsko-gdyński OM – wzrost o 17,3%, poznański – o 9,6% i wrocławski – o 6,1%. Najniższe wynagrodzenie na osobę przypada w centrum białostockiego i łódzkiego OM – poniżej 95% średniego krajowego.

Średnie miesięczne wynagrodzenie w kontinuum obszarów metropolitalnych jest w granicach 70–80% średniej pensji w kraju. Jedynie w kontinuum katowickiego OM to wynagrodzenie przekracza o 8,5% średnie wynagrodzenie miesięczne w kraju, a w kontinuum lubelskiego, szczecińskiego i warszawskiego OM dochodzi do poziomu 90% średniej pensji w kraju.

POTENCJAŁ INFRASTRUKTURY TECHNICZNEJ KONTINUUM

Potencjał w infrastrukturze technicznej obszarów metropolitalnych obejmuje stopień rozwoju i nowoczesność rozwiązań infrastruktury technicznej. W opracowaniu zwrócono szczególną uwagę na gospodarkę komunalną, mieszkaniową i sieć transportową wraz z samochodami osobowymi (tab. 5).

Dane statystyczne w zakresie gospodarki komunalnej wskazują, że problem w zakresie zaopatrzenia w wodę jest we wszystkich obszarach metropolitalnych w zasadzie rozwiązany. W centrach tych obszarów zaspokojenie potrzeb jest realizowane w ponad 93–98%. Większe zróżnicowanie występuje w kontinuum obszarów metropolitalnych, chociaż i tutaj w większości zaspokojenie sięga 70–90%. Najmniejszy udział ludności korzystającej z sieci wodociągowej jest w kontinuum warszawskiego OM, gdzie wynosi 67,5%, rzeszowskiego – 74,3% i lubelskiego – 79,4%.

W skali kraju istnieją duże dysproporcje między stopniem zaopatrzenia w wodę a zaopatrzeniem w sieć kanalizacyjną. Procent ludności korzystającej z kanalizacji w centrach poszczególnych metropolii jest wysoki, gdyż zasadniczo wynosi 85–94%. Znacznie gorzej jest z dostępem do kanalizacji w kontinuum obszarów metropolitalnych. Tutaj stopień zaspokojenia potrzeb ludności wynosi zaledwie 40–50%, a w krakowskim i lubelskim OM najmniej – odpowiednio 32 i 38%.

Istotne różnice występują też w zakresie zaspokojenia gospodarstw domowych w gaz. Przeciętnie to zaspokojenie sięga 70–80% gospodarstw domowych w centrum i 30–50% w kontinuum. Najwyższe wskaźniki zaspokojenia potrzeb na gaz występują w centrum: rzeszowskiego, warszawskiego i białostockiego obszaru metropolitalnego, przekraczając 85% gospodarstw domowych i w kontinuum: rzeszowskiego, krakowskiego i katowickiego OM – odpowiednio: 64,6%, 62,5% i 60,4%. Na tym tle rażąco niski poziom zaspokojenia w gaz występuje w kontinuum białostockiego i bydgosko-toruńskiego OM – odpowiednio 9% i 16,4%.

Tabela 5. Wybrane mierniki infrastruktury technicznej obszarów metropolitalnych Polski w 2002 i 2006 r.

Obszary metropolitalne	2006						2002		
	% ludności korzystającej z sieci			Liczba mieszkań ogółem	Liczba oddanych budynków ogółem	Kubatura oddanych budynków w m ³		Liczba samochodów osobowych	
	wodociągowej	kanalizacyjnej	gazowniczej			łącznie	1 budynku	ogółem	osób/1 sam.
Białostocki OM									
centrum	97,0	94,2	85,5	112 121	347	632 772	1824	58 360	5,1
kontinuum	82,0	46,5	9,0	59 358	599	582 369	972	50 824	3,5
Bydgosko-toruński OM									
centrum	95,8	88,5	81,4	214 565	519	1 335 501	2573	187 206	3,0
kontinuum	84,5	41,7	16,4	53 035	1471	1 215 292	826	48 420	3,9
Gdańsko-gdyniński OM									
centrum	97,4	94,0	77,4	293 220	652	2 206 941	3385	249 589	3,0
kontinuum	89,3	57,4	30,4	140 856	1881	2 415 000	1284	124 303	3,9
Katowicki OM									
centrum	98,1	89,7	72,5	223 917	395	738 488	1870	110 946	4,9
kontinuum	97,2	73,4	60,4	844 867	3569	7 332 249	2054	679 465	3,4
Krakowski OM									
centrum	99,7	89,3	80,9	299 754	986	2 723 087	2762	257 823	2,9
kontinuum	81,0	37,9	62,5	372 060	3046	3 140 657	1031	405 260	3,0
Lubelski OM									
centrum	94,9	89,7	76,9	131 942	312	1 131 214	3626	87 762	4,0
kontinuum	79,4	32,1	29,4	111 693	1110	1 077 710	971	96 475	3,7
Łódzki OM									
centrum	94,6	85,0	78,5	332 692	526	1 064 344	2023	222 131	3,4
kontinuum	88,3	51,1	41,1	143 027	926	1 640 786	1772	111 736	3,4
Poznański OM									
centrum	96,1	89,6	81,7	224 322	580	1 478 260	2549	210 780	2,7
kontinuum	90,6	52,4	49,2	161 012	2744	5 932 058	2162	186 521	3,0
Rzeszowski OM									
centrum	93,4	90,4	88,9	56 743	281	598 783	2131	38 451	4,3
kontinuum	74,3	40,1	64,6	120 939	1125	1 393 670	1239	103 574	4,3
Szczeciński OM									
centrum	96,3	87,5	80,5	171 930	405	853 184	2107	117 202	3,8
kontinuum	92,1	67,5	39,0	88 402	891	1 121 163	1258	71 744	3,8
Warszawski OM									
1. Centrum	94,7	91,1	86,5	766 223	1648	7 325 751	4445	694 805	2,4
2. Kontinuum	67,5	43,3	58,8	386 578	5284	8 700 965	1647	308 499	3,6
Wrocławski OM									
1. Centrum	95,8	87,1	80,1	250 519	369	1 676 979	4545	220 600	2,9
2. Kontinuum	90,3	46,0	38,4	164 663	1453	3 367 330	2318	157 608	3,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS z 2002 i 2006 r.

Najwięcej mieszkań w ostatnich latach oddaje się w centrum krakowskiego OM – 8,7 mieszkań na 1000 mieszkańców, warszawskiego – 8 i wrocławskiego – 6,9 (średnia w kraju w 2006 r. wynosiła 3 mieszkania). Stagnacja na poziomie zaledwie 1,2 mieszkania na 1000 osób występuje w katowickim OM, a łódzkim 1,6. W kontinuum obszarów metropolitalnych oddaje się rocznie przeciętnie 1–3 mieszkań na 1000 mieszkańców, ale w warszawskim OM blisko 7, gdańsko-gdyńskim OM – 6 i bydgosko-toruńskim – ponad 5.

Pod względem powierzchni przypadającej na jedno mieszkanie najkorzystniejsza sytuacja jest generalnie w kontinuum – 70–85 m², natomiast w centrum obszarów metropolitalnych – 50–60 m² (w Polsce w 2006 r. średnia powierzchnia jednego mieszkania wynosiła 69,5 m²). Zatem w kontinuum jest ta powierzchnia o ok. 20 m² większa. Największa średnia powierzchnia 1 mieszkania występuje w kontinuum gdańsko-gdyńskiego i rzeszowskiego – ok. 85 m². Z kolei w centrum jest największa w poznańskim OM – 64 m².

W 2006 r. najwięcej budynków oddano do użytku w metropolii warszawskiej – 6932, o łącznej kubaturze ponad 16 mln m³, tj. o przeciętnej kubaturze 2312 m³ przypadających na 1 budynek, metropolii krakowskiej – 4032 budynków o kubaturze 5,9 mln m³ i 1454 m³/na 1 budynek oraz w metropolii katowickiej – 3964 budynków, o kubaturze 8,1 mln m³ i 2036 m³/1 budynek. Większość dużych kubatur jest tu związana z obiektami handlowymi, hotelarskimi, biurowymi itp. Stabilizuje się też rynek inwestycji mieszkaniowych. Jest coraz więcej firm budowlanych, które budują sprawnie, szybko i solidnie. Najlepiej pod tym względem wygląda sytuacja w centrum i kontinuum obszaru metropolitalnego Warszawy, Poznania i Krakowa, ale także Trójmiasta, Szczecina i Łodzi.

Bardzo ważnym zagadnieniem infrastrukturalnym jest sieć komunikacyjna, zwłaszcza drogi gminne i lokalne miejskie. Pozwala ona na określenie funkcjonowania systemu transportu publicznego i indywidualnego, ocenę dostępności transportu drogowego i kolejowego (komunikacji lotniczej, żeglugi śródlądowej lub morskiej) oraz na ocenę powiązania systemów infrastruktury technicznej. Sieć komunikacyjna (transportowa) ulega nie tylko wydłużeniu, ale też stałej modernizacji w kierunku budowania dróg o nawierzchni twardej. Najdłuższą sieć w komunikacji drogowej ma katowicki OM – 15 tys. km, w tym 2/3 stanowią drogi o nawierzchni twardej, warszawski OM – 7,5 tys. km, ponad 50% o nawierzchni twardej, łódzki OM – 4,0 tys. km i ok. 50% dróg z nawierzchnią twardą.

Wśród analizowanych 12 obszarów metropolitalnych najdłuższą trasą komunikacji miejskiej naziemnej w 2005 r. cechowało się miasto Warszawa – 1001 km, Łódź – 695 km, Kraków – 638 km, Wrocław – 630 km, Poznań – 516 km, Katowice – 419 km. Natomiast powyżej 300 km długości mają takie miasta, jak: Bydgoszcz, Gdańsk i Lublin.

Poruszające się po drogach pojazdy samochodowe (ciężarowe i osobowe) powodują, że największe ich zagęszczenie występuje w warszawskim OM –

ponad 1 mln samochodów osobowych (z tego 70% w centrum), katowickim 0,8 mln (w tym 86% w kontinuum), krakowskim 0,7 mln (tym 61% w kontinuum), poznańskim 0,4 mln (o zbliżonych proporcjach między centrum i kontinuum) oraz łódzkim 0,3 mln (w tym: 67% w centrum). Wyżej przedstawione proporcje są ściśle związane z proporcjami w liczbie ludności, jaka jest między centrum a kontinuum (np. w kontinuum katowickiego OM mieszka 81,1% ludności obszaru metropolitalnego, natomiast w poznańskim OM proporcje są zbliżone po ok. 50%).

Liczba samochodów przypadająca na 1000 mieszkańców odzwierciedla stopień nasycenia tymi pojazdami i pośrednio świadczy o zamożności poszczególnych obszarów metropolitalnych. W Warszawie przypada 408 samochodów osobowych na 1000 mieszkańców, co stawia centrum metropolii warszawskiej w rzędzie metropolii zachodnioeuropejskich w tym względzie. W Poznaniu jest 373 samochodów osobowych w centrum i 339 w kontinuum, natomiast w Krakowie 341 w centrum i 334 w kontinuum oraz w centrum Wrocławskiego OM 347 samochodów osobowych. Najmniej samochodów osobowych na 1000 mieszkańców przypada w białostockim, katowickim i rzeszowskim obszarze metropolitalnym.

POTENCJAŁ INNOWACYJNY KONTINUUM

Za główny potencjał innowacyjny na obszarach metropolitalnych dość powszechnie uznaje się: 1) struktury nowoczesności produkcji przemysłowych, 2) kapitał ludzki i społeczny oraz 3) działalność instytucji, w tym głównie instytucji sektora badawczo-rozwojowego (Gaczek 2004, s. 33). Dostępność danych statystycznych pozwala na rozwinięcie problematyki potencjału innowacyjnego kontinuum i centrum obszarów metropolitalnych w oparciu o takie dane jak: udział ludności z wykształceniem wyższym, liczba szkół wyższych, nauczycieli akademickich oraz studentów, liczba jednostek badawczo-rozwojowych, dostęp do komputerów i internetu, baza konferencyjno-turystyczna w postaci hoteli i moteli o wysokim standardzie itp.

Wśród czynników innowacyjnych wyróżniono przede wszystkim potencjał intelektualny (tzw. kapitał ludzki), mierzony kilkoma wskaźnikami. Jednym z podstawowych mierników jest wykształcenie wyższe (zwłaszcza techniczne, inżynierskie, informatyczne) oraz kwalifikacje zawodowe. Wobec braku bardziej szczegółowych danych za podstawę przyjęto udział procentowy ludności Polski z wykształceniem wyższym. W 2002 r. 9,8% ludności Polski miało wykształcenie wyższe. Zdecydowanie najwyższym udziałem ludności z wykształceniem wyższym cechowały się centra obszarów metropolitalnych Warszawy – 20,9% (i 42,7% z wykształceniem policealnym i średnim), Lublina 18,4% oraz Krakowa, Poznania i Wrocławia – po 17,8% (odpowiednio ludność

Tabela 6. Wybrane mierniki potencjału innowacyjnego obszarów metropolitalnych Polski w 2002 i 2006 r.

Obszary metro- politalne	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Białostocki OM									
centrum	14,4	10	49 276	3 039	26	24,3	17	15	22
kontinuum	5,0	–			9	12,0	15	46	
Bydgosko-toruński OM									
centrum	12,6	14	80 505	4380	56	25,4	40	53	37
kontinuum	4,2	–			5	13,7	19	50	
Gdańsko-gdyński OM									
centrum	15,6	21	89 081	5850	78	23,0	90	63	54
kontinuum	5,5	3			21	16,3	103	90	
Katowicki OM									
centrum	12,4	28	143 354	9943	60	26,9	21	60	132
kontinuum	7,2	–			186	18,1	60	403	
Krakowski OM									
centrum	17,8	21	177 276	12 096	84	21,7	87	71	100
kontinuum	5,7	2			55	13,6	99	325	
Lubelski OM									
centrum	18,4	14	86 902	6417	53	20,9	21	35	40
kontinuum	5,5	–			28	11,1	15	132	
Łódzki OM									
centrum	13,3	21	116 573	7224	101	20,2	30	82	79
kontinuum	6,7	–			22	14,5	36	69	
Poznański OM									
centrum	17,8	25	135 724	9042	74	20,4	50	59	86
kontinuum	6,5	3			24	16,3	65	125	
Rzeszowski OM									
centrum	17,7	5	59 420	3239	22	27,7	18	18	53
kontinuum	5,2	–			19	11,5	45	183	
Szczeciński OM									
centrum	14,2	17	65 952	4175	55	20,0	93	43	17
kontinuum	5,9	1			18	14,4	64	81	
Warszawski OM									
centrum	20,9	75	282 515	16 325	227	13,9	81	189	322
kontinuum	9,2	4			69	7,8	65	206	

Wrocławski OM									
centrum	17,8	23	138 009	8 781	79	19,0	60	59	82
kontinuum	5,4	–			24	14,0	49	149	

1 – udział ludności z wyższym wykształceniem (2002), 2 – liczba szkół wyższych, 3 – liczba studentów ogółem, 4 – liczba nauczycieli akademickich, 5 – liczba liceów ogólnokształcących i szkół policealnych, 6 – liczba uczniów szkół podstawowych na 1 komputer, 7 – liczba hoteli i moteli, 8 – liczba bibliotek i filii, 9 – liczba podmiotów badawczych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Warszawa (NSP 2002 r. dla wskaźnika wykształcenia wyższego, Spis GUS z 2006 r. dla pozostałych danych statystycznych).

z wykształceniem policealnym i średnim: 35,7%, 40,3%, 40,3%, 40,8%) oraz Rzeszowa 17,7% (32,5%). Najniższe wskaźniki ludności z wyższym wykształceniem wystąpiły w centrach obszarów metropolitalnych Katowic, Bydgoszczy i Torunia oraz Łodzi – odpowiednio: 12,4%, 12,6% i 13,3%. Przewaga potencjału innowacyjnego z punktu widzenia poziomu wykształcenia ludności Warszawy, Krakowa, Wrocławia i Poznania jest bardzo wyraźna.

Analiza tych samych danych dla kontinuum potwierdza, że udział osób z wykształceniem wyższym jest najwyższy w warszawskim OM – 9,2%, katowickim – 7,2% (z racji znacznego udziału miast w kontinuum). Wskaźnik ten dla kontinuum pozostałych ośrodków metropolitalnych jest zbliżony do poziomu 5–6% ogółu ludności. Jedynie kontinuum bydgosko-toruńskiego obszaru metropolitalnego ma najniższy wskaźnik – 4,2%. Zatem najniższe wskaźniki udziału ludności z wyższym wykształceniem, jakie występują w bydgosko-toruńskim, łódzkim, katowickim (centrum) i białostockim OM mogą świadczyć o barierze, jaka tutaj może wystąpić w zakresie podnoszenia konkurencyjności i innowacyjności gospodarki.

Szkolnictwo wyższe jest najsilniej rozwinięte przede wszystkim w warszawskim OM, gdzie jest 79 szkół wyższych, kształci się ponad 282 tys. studentów, a kadra nauczycieli akademickich przekracza 16 tys. osób. Drugim ośrodkiem metropolitalnym w tym względzie jest krakowski OM z 23 szkołami wyższymi, ponad 177 tys. studentów i ponad 12 tys. kadrami akademicką. Trzy kolejne ośrodki metropolitalne mają zbliżony potencjał edukacji na poziomie wyższym: katowicki – ponad 143 tys. studentów, poznański – ponad 135 tys. studentów i wrocławski – ponad 138 tys. studentów. Na kolejnym miejscu znajduje się łódzki OM – ponad 116 tys. studentów. Pozostałe ośrodki akademickie mają mniejszy potencjał zarówno w zakresie liczby szkół, kadry kształcącej, jak i studentów.

Potencjał związany z wyższą edukacją jest również zbieżny z liczbą podmiotów badawczych oraz kadrami naukową. Warszawski ośrodek metropolitalny ma tutaj pozycję wiodącą z 322 podmiotami badawczymi, co stanowi 31,4% wszystkich podmiotów badawczych metropolii i przewaga ta w ciągu ostatnich kilku lat nie zmniejsza się. Na drugim miejscu w tym względzie jest katowicki

ośrodek metropolitalny z 132 podmiotami badawczymi (12,9%), natomiast na trzecim miejscu jest krakowski ośrodek metropolitalny – 100 podmiotów badawczych (9,8%). W dalszej kolejności plasują się: Poznań, Wrocław i Łódź. Najmniej tych placówek badawczych jest w szczecińskim OM – 17 i białostockim OM – 22.

Między największymi obszarami metropolitalnymi występują dość istotne różnice w wyżej przedstawionych miernikach potencjału innowacji. Są one jednak mniejsze niż różnice między liczbą ludności metropolii. Nie ma bowiem bezpośredniej, wprost proporcjonalnej zależności między liczbą ludności a niektórymi wskaźnikami innowacji. Czynniki wyjaśniające istniejące zróżnicowanie poziomu rozwoju innowacji mogą być np. korzyści położenia, tradycja, relacje między centrum a kontinuum, struktura wytwarzanej wartości PKB, pełnionych funkcji o znaczeniu krajowym (np. stołecznych) lub zagranicznym, struktura innowacyjności przemysłu, struktura wymiany handlowej itd.

LITERATURA

- Berndt H., 1978, *Die Natur der Stadt*, Frankfurt/M.
- Castells M., 1982, *Kwestia miejska*, PWN, Warszawa.
- Chojnicki Z., Czyż T., 1989, *Charakterystyka małych miast regionu poznańskiego a koncepcja kontinuum miejsko-wiejskiego*, [w:] P. Korcelli, A. Gawryszewski (red.) – *Współczesne przemiany regionalnych systemów osadniczych w Polsce*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 152, Wrocław–Łódź, s. 139–157.
- Ciok S., 1992, *Urbanizacja wsi w strafie podmiejskiej Wrocławia*, [w:] *Miasta polskie w procesie przemian*, AUWr., Socjologia, III, Wrocław, s. 131–150.
- Ciok S., Jakubowicz E., Łoboda J., 1998, *Konkurencyjność i przekształcenia strukturalne aglomeracji wrocławskiej w okresie transformacji*, [w:] T. Markowski, T. Marszał (red.), *Gospodarka przestrzenna miast polskich w okresie transformacji*, Biuletyn KPZK PAN, 182, Warszawa, s. 67–80.
- Dziwoński K., 1971, *Studium rozwoju pojęć, metod i ich zastosowań*, [w:] K. Dziwoński (red.), *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast*, Prace Geograficzne IG PAN, 87, Ossolineum, Warszawa, s. 9–110.
- Gaczek W.M., 2004, *Potencjał innowacyjny w rozwoju największych miast polskich*, [w:] S. Korenik, K. Szotek (red.), *Konkurencyjność i potencjał rozwoju polskich metropolii – szanse i bariery*, Biuletyn KPZK PAN, 214, Warszawa, s. 32–44.
- Golachowski S., 1964, *Dawne wzory i nowe modele wsi*, *Czasopismo Geograficzne*, 35, 3–4, s. 371–386.
- GUS, 1999, *Powiaty w Polsce*, Warszawa.
- Jałowicki B., 1987, *Proces urbanizacji a relacje miasto-wieś*, PWN, Warszawa.
- Kiełczewska-Zaleska M., 1972, *Geografia osadnictwa*, PWN, Warszawa.
- Kirk W., 1980, *The rural-urban continuum: Perception and reality*, [in:] G. Eynedi, J. Meszaros (eds.), *Development of settlement systems*, Akademiai Kiado, Budapest, s. 11–19.

- Korcelli P., Gawryszewski A. (red.), 1989, *Współczesne przemiany regionalnych systemów osadniczych w Polsce*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 152, Ossolineum, Wrocław-Łódź.
- Maik W., 1992, *Podstawy geografii miast*, Wyd. UMK, Toruń.
- Parysek J.J., 1998, *Przekształcenia przestrzenno-strukturalne Poznania w okresie transformacji społeczno-ustrojowej*, [w:] T. Markowski, T. Marszał (red.), *Gospodarka przestrzenna miast polskich w okresie transformacji*, Biuletyn KPZK PAN, 182, Warszawa, s. 45–65.
- Ratzel F., 1891, *Antropogeographie*, t. II, Stuttgart.
- Redfield R., 1946, *The folk culture of Yukatan*, University of Chicago Press, Chicago.
- Redfield R., 1947, *The folk society*, *American Journal of Sociology*, 52, January, s. 294–308.
- Redfield R., 1968, *Tepoztlán a mexican village: A study of folk life*, University of Chicago, Chicago.
- Słownik wyrazów obcych*, 1996, Wyd. Naukowe PWN, Wyd. Nowe, Warszawa.
- Sokołowski D., 1992, *Zróżnicowanie małych miast Polski w aspekcie funkcjonalnym i infrastrukturalnym*, *Czasopismo Geograficzne*, 63, 3–4, s. 295–312.
- Sokołowski D., 1997, *Hierarchia funkcjonalna osiedli i system obsługi ludności w woj. toruńskim*, [w:] W. Maik, D. Sokołowski (red.), *Geografia osadnictwa, ludności i turystyki wobec transformacji systemowej*, Wyd. UMK, Toruń.
- Sokołowski D., 1999, *Zróżnicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego*, Wyd. UMK, Toruń.
- Sokołowski D., 2006, *Funkcje centralne i hierarchia funkcjonalna miast w Polsce*, Wyd. UMK, Toruń.
- Węclawowicz G. i inni, 2006, *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI w.*, Monografie 6, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Węgleński J., 1983, *Urbanizacja – kontrowersje wokół pojęcia*, PWN, Warszawa.
- Zagożdżon A., 1988, *Osadnictwo – trwałość i zmienność*, [w:] B. Jałowicki, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (red.), *Procesy urbanizacji i przekształcenia miast w Polsce*, Ossolineum, Wrocław-Łódź, s. 57–74.

SUMMARY

The article describes changes within urban-rural continuum of twelve Polish metropolitan areas (Białystok, Bydgoszcz-Toruń, Gdańsk-Gdynia, Katowice, Kraków, Lublin, Łódź, Poznań, Rzeszów, Szczecin, Warszawa, Wrocław) in the years 1998–2006. The analysis includes comparison and characteristics of environmental, socio-demographic, economic, infrastructural and innovation potential. The result of the analysis is the evaluation of the socio-economic potential of the Polish metropolitan areas. The metropolitan area of the highest overall socio-economic potential is the metropolitan area of Warsaw.

Arkadiusz ŚWIDERSKI
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej UAM
61-680 Poznań, ul. Dzięgielowa 27
arekski@amu.edu.pl

GEOINFORMACYJNY MODEL PROGNOZOWANIA ROZWOJU PRZESTRZENNEGO AGLOMERACJI (NA PRZYKŁADZIE POZNAŃ)

GEOINFORMATION MODEL OF FORECASTING THE SPATIAL DEVELOPMENT OF A METROPOLITAN AREA (ON THE EXAMPLE OF POZNAŃ)

Zarys treści: Artykuł dotyczy prognozowania struktury użytkowania ziemi dla Poznania i powiatu poznańskiego do roku 2020. Badanie przeprowadzone zostało w oparciu o hybrydowy model geoinformacyjny bazujący na metodach: oceny wielokryterialnej, łańcuchów Markowa oraz automatów komórkowych.

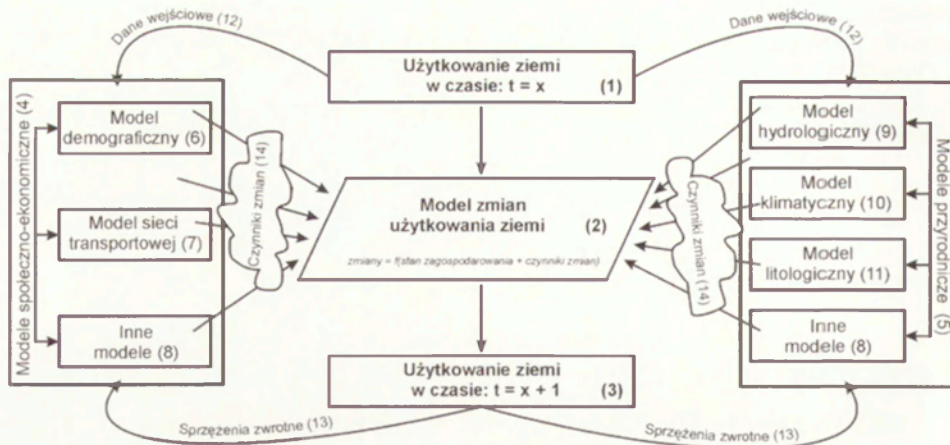
Słowa kluczowe: prognozowanie, GIS, modele w gospodarce przestrzennej, Poznań

WSTĘP

Jednym z najbardziej zauważalnych procesów, jakie dokonują się w strefach podmiejskich, są zmiany użytkowania ziemi. Przejawiają się one głównie dynamicznym rozwojem obszarów mieszkaniowych oraz w mniejszym stopniu usługowych. Nowe funkcje zagospodarowania przestrzeni rozwijają się przede wszystkim kosztem terenów wykorzystywanych wcześniej dla celów rolniczych.

Przekształcenia użytkowania ziemi są wynikiem wielu złożonych relacji i sprzężeń zwrotnych (ryc. 1). Zmiany, jakie dokonują się w strefach podmiejskich aglomeracji są ponadto procesami niezwykle dynamicznymi.

Zważywszy na złożoność powyższych zmian bardzo trudnym zadaniem jest prowadzenie kompleksowych analiz stanu i prognozowania zmian użytkowania ziemi tak, by jednocześnie skrupulatnie uwzględnić te liczne zależności. Szczególnie trudne są badania prowadzone w dużych skalach przestrzennych.

Ryc. 1. Schemat zależności i powiązań modelu zmian użytkowania ziemi. Źródło: opracowanie na podstawie Verburg i in. (2004).

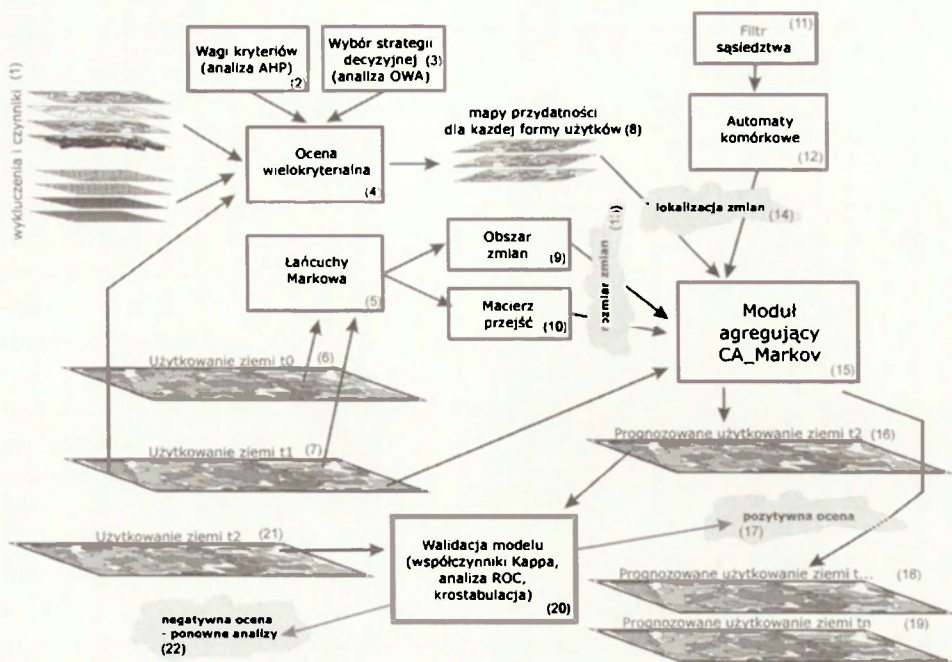
Diagram of dependences and connections of a model of land-use changes. Source: after Verburg et al. (2004). (1) Land use $t = 1$; (2) Land use change model, $\text{change} = f(\text{driving factors})$; (3) Land use $t = x + 1$; (4) Socio-economic models; (5) Natural models; (6) Demographic model; (7) Transportation model; (8) Other models; (9) Hydrological model; (10) Climate model; (11) Erosion model; (12) Input data; (13) Feedback; (14) Driving factors.

Rozwój informatyki umożliwia jednak stosowanie coraz bardziej zaawansowanych metod analitycznych w badaniach użytkowania ziemi¹. Systemy geoinformacyjne wzbogacają warsztat naukowy o nowe metody, które w „tradycyjnych” badaniach nie mogły być zastosowane ze względu na czasochłonność i złożoność obliczeń. Dobrym przykładem są wszelkie metody iteracyjne (np. wykorzystane w niniejszej pracy automaty komórkowe).

W artykule przedstawiona zostanie prognoza zmian w użytkowaniu ziemi Poznania i powiatu poznańskiego dla roku 2020. Wykorzystano w tym celu geoinformacyjny model prognozowania oparty na metodach: oceny wielokryterialnej, łańcuchów Markowa oraz automatów komórkowych. Zastosowana technika należy do grupy *stochastycznych modeli przestrzenno-dynamicznych*. W analizie wykorzystano oprogramowanie IDRISI, w ramach którego zawarty jest moduł CA_Markov². Umożliwia on stworzenie dynamicznego modelu, którego efektem jest stan użytkowania ziemi w kolejnych momentach t_0, t_1, \dots, t_n . W zależności od przyjętych założeń stan użytków przedstawiany jest w określonych, dyskretnych momentach czasu. Korzystanie z tej techniki umożliwia m.in. tworzenie wielowariantowych prognoz. Predykcja w modelu odbywa się poprzez ekstrapolację trendu otrzymanego na podstawie danych z co najmniej dwóch

¹ Rozwiązaniami informatycznymi stosowanymi w naukach przestrzennych są przede wszystkim systemy geoinformacyjne (GIS).

² Jest on bezpośrednią implementacją przedstawionego rozwiązania.

Ryc. 2. Schemat funkcjonowania modelu. Źródło: opracowanie własne.

Diagram of model operation. Source: author's own presentation. (1) Constraints and factors; (2) Criteria weight (Analytical Hierarchy Process); (3) Decision rules (Ordered Weighted Averaging); (4) Multi-Criteria Evaluation; (5) Markov Chain; (6) Land use t_0 ; (7) Land use t_1 ; (8) Suitability maps; (9) Area of changes; (10) Transition matrix; (11) Contiguity filter; (12) Cellular automata; (13) Volume of changes; (14) Location of changes; (15) Multi-Objective Land Allocation; (16) Model of forecasting the land use t_2 ; (17) Positive evaluation; (18) Model of forecasting the land use $t_{...}$; (19) Model of forecasting the land use t_n ; (20) Model validation (Kappa Index, Relative Operating Characteristic, cross-tabulation analysis); (21) Land use t_2 ; (22) Negative evaluation – renewed analyses.

okresów (ryc. 2). Model CA_Markov można uznać za metodę pół-automatyczną, w tym sensie, że macierz przejść otrzymywana w oparciu o łańcuchy Markowa obliczana jest automatycznie (należy przygotować odpowiednio sformatowane informacje).

Podstawowa trudność w procesie modelowania zmian użytkowania ziemi polega na rozstrzygnięciu dwóch problemów:

1. Jakie będą kierunki zmian w użytkowaniu ziemi oraz jaki będzie rozmiar tych zmian (wyrażony w jednostkach powierzchni)?
2. Gdzie – w jakiej lokalizacji – wystąpią prognozowane zmiany?

Zastosowany w pracy model prognozuje stan użytkowania ziemi w kolejnych momentach czasu (t_2, \dots, t_n), opierając się na zmianach, jakie wystąpiły w okresie $t_0 - t_1$. Uwzględniane są zarówno wzrosty, jak i spadki udziału poszczególnych form użytków (Eastman 2003).

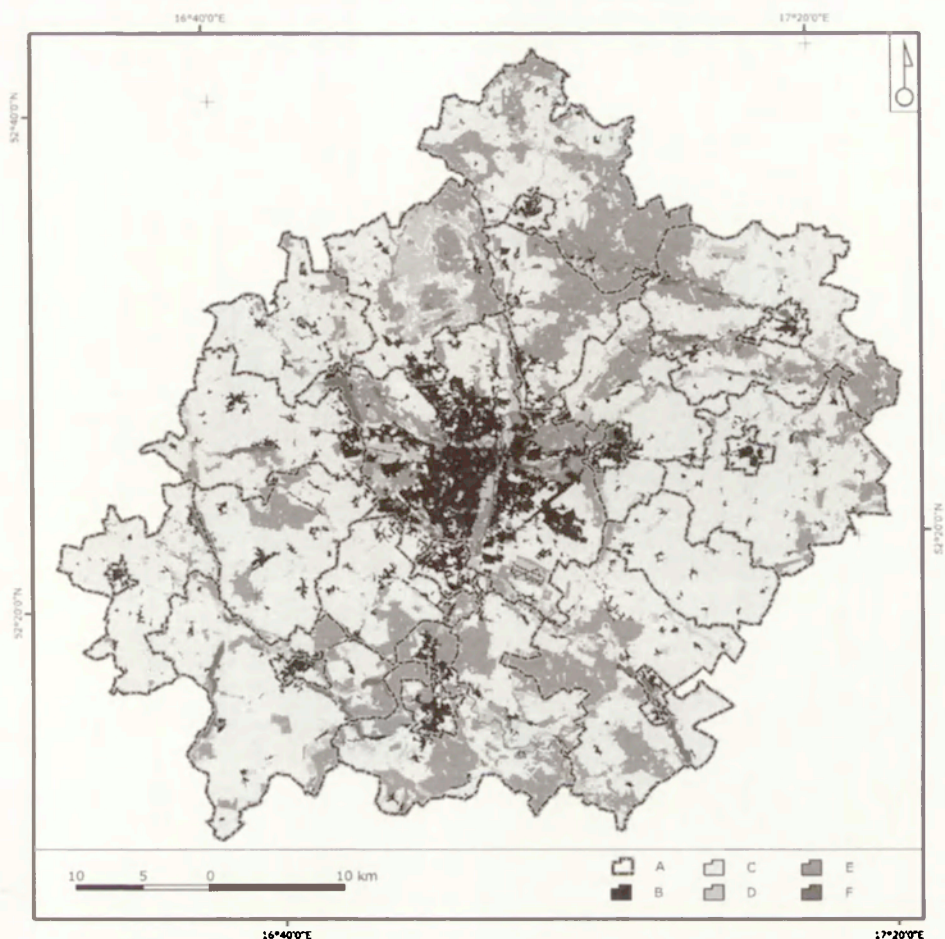
Podstawowe znaczenie w procesie analizy z wykorzystaniem tego rodzaju modeli ma rozróżnienie procedury *kalibracji* oraz *walidacji*. Przez *kalibrację* rozumieć należy działania zmierzające do określenia poszczególnych parametrów modelu. Opiera się ona na wykorzystaniu danych wejściowych. Podstawą kalibracji modelu w niniejszej pracy są *referencyjne mapy* przedstawiające stan użytkowania ziemi w dwóch momentach czasu t_0 (1979 rok) i t_1 (1990 rok). Charakter i rozmiar zmian, jakie zachodzą w okresie od t_0 do t_1 są podstawą do określenia kolejnych przemian w czasie t_2 , t_3 , ..., t_n . Prognoza w kolejnych latach określana jest, jak już napisano, w oparciu o ekstrapolację obserwowanego trendu. Dodatkowo model kalibrowany jest w oparciu o mapy przydatności³ uzyskane na etapie oceny wielokryterialnej.

Walidacja oznacza natomiast proces porównania i oceny wyników z kolejnych okresów uzyskanych na podstawie modelu z mapami referencyjnymi, które przedstawiają rzeczywisty stan użytkowania ziemi w tych momentach. Istotność procesu walidacji wynika z celów, jakie stawiane są przed tworzonymi modelami prognozującymi użytkowanie ziemi. Można przyjąć, że dąży się do uzyskania możliwie wysokiej zgodności pomiędzy rezultatami generowanymi przez dany model, a rzeczywistym kształtowaniem się struktury użytkowania ziemi. Wysoka zgodność potwierdza prawidłowy dobór parametrów oraz zmiennych w modelu oraz upoważnia do tworzenia prognoz dla przyszłych okresów. W pracy walidację przeprowadzono dla roku 2000. Porównano rzeczywiste rozmieszczenie zagospodarowania terenu opracowane na podstawie zdjęć satelitarnych z prognozą opracowaną na podstawie m.in. ekstrapolacji zmian z lat 1979–1990.

MODELOWANIE PROGNOZY

Na rycinie 3 przedstawiono użytkowanie ziemi (podział na tereny: zabudowane, rolne, zielone, leśne i wodne) w Poznaniu i powiecie poznańskim w 1990

³ Przez *przydatność* rozumieć należy wskaźnik otrzymany na podstawie wielokryterialnych badań wybranych cech przestrzeni, przedstawiający potencjalną użyteczność danego miejsca do pełnienia określonej funkcji terenu (np. funkcji mieszkaniowej lub leśnej). Efektem oceny wielokryterialnej jest mapa rastrowa zawierająca piksele o wartościach z zakresu $\langle 0, 255 \rangle$. Jeżeli dany punkt przyjmuje wartość 0 oznacza to nieprzydatność dla określonej formy terenów. Wartość 255 wyznacza maksymalną przydatność dla pełnienia danej funkcji użytkowania terenu. Mapy przydatności, jak określono już wcześniej, opracowane są na podstawie zbioru kryteriów zwiększających lub zmniejszających bądź wykluczających użyteczność danego obszaru dla określonej formy użytkowania (np. klasy bonitacyjne gleb, sieć drogowa, spadki terenu itp.). Zbiór ten definiowany jest indywidualnie dla każdego z użytków. Poszczególne uwarunkowania przedstawione są w postaci map zawierających informacje o własnościach (cechach) przestrzeni geograficznej w danym miejscu. Jak zauważa T. Bajerowski (2003 s. 40) „każda cecha identyfikowalna i występująca na danym obszarze wytwarza pewien potencjał, który z różną siłą 'wymusza' przyjęcie na tym obszarze najlepszego w danym czasie stanu użytkowania przestrzeni”.

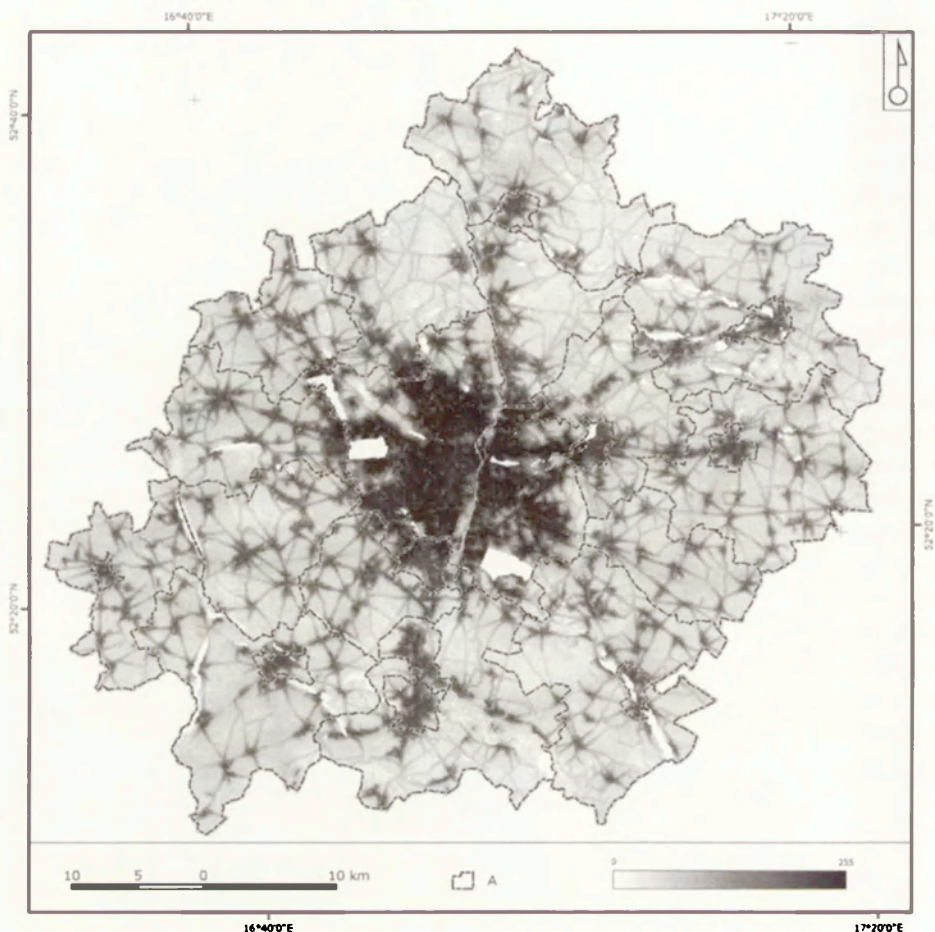

Ryc. 3. Rozmieszczenie wybranych form użytkowania ziemi w 1990 roku w powiecie poznańskim (granice współczesne). A – granice gmin, B – tereny zabudowane, C – tereny rolne, D – tereny zielone, E – tereny leśne, F – tereny wodne. Źródło: opracowanie własne na podstawie zdjęć satelitarnych Landsat z 28.07.1990 i 28.08.1990.

Distribution of chosen land-use classes in 1990 in Poznań poviat (the present borders). A – borders of communes, B – built-up area, C – agriculture lands, D – green areas, E – forests, F – water bodies. Source: author's own compilation on the basis Landsat images.

roku. Dane zawarte na tej rycinie oraz mapie z 1979 roku były podstawą ekstrapolacji trendu zmian dla następnych lat.

Określenie lokalizacji zmian dla przyszłych okresów opierało się m.in. na mapach przydatności. Na rycinie 4 przedstawiono informację o przydatności poszczególnych terenów dla utrzymania lub rozwoju terenów zabudowanych. Należy zwrócić uwagę, że jednym z najistotniejszych czynników zwiększających prawdopodobieństwo „pojawienia się” w danym miejscu funkcji

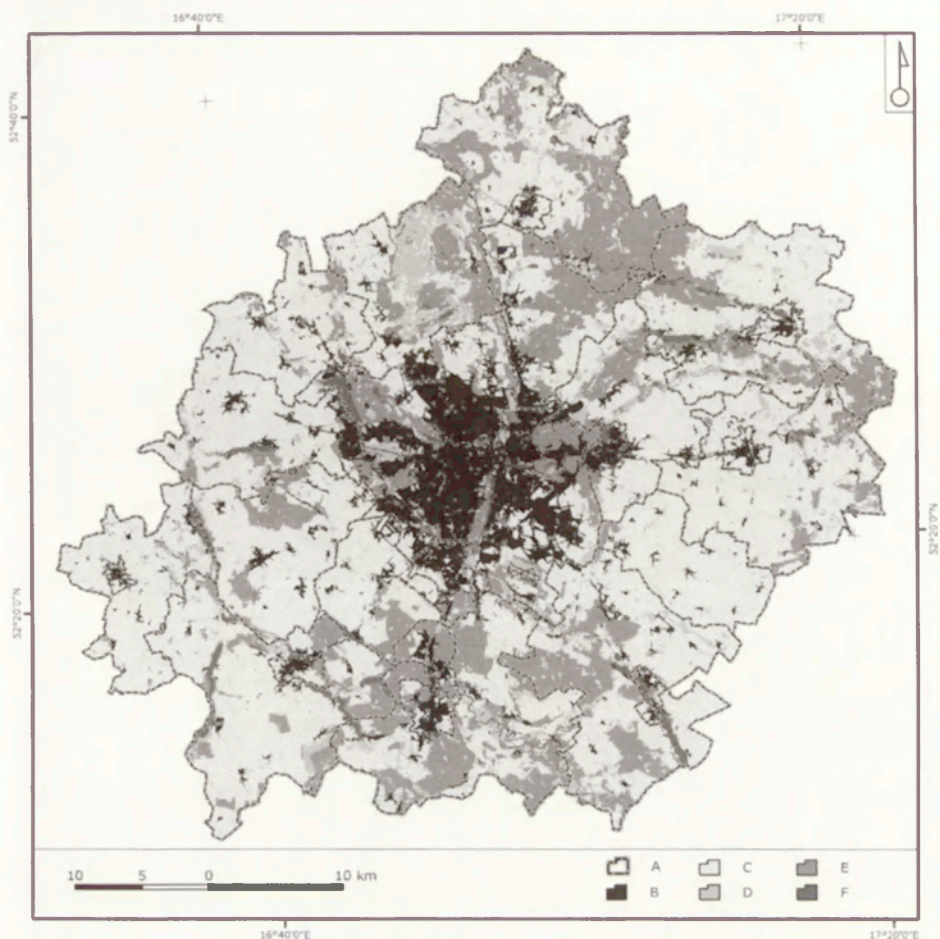
Ryc. 4. Wielokryterialna mapa przydatności dla utrzymania lub rozwoju terenów zabudowanych na obszarze powiatu poznańskiego. A – granice gmin. Źródło: opracowanie własne.

Multi-criteria suitability map for maintaining or developing built-up areas in Poznań poviat. A – borders of communes. Source: author's own compilation.

terenów zabudowanych był przebieg dróg. Jest to widoczne na rycinie 4 – wysokie wartości (ciemniejsze kolory) uzyskiwały tereny położone w pobliżu sieci drogowej. Poza tym niezwykle ważnym czynnikiem było występowanie terenów zabudowanych na danym obszarze w okresach wcześniejszych.

Rycina 5 zawiera informację o prognozie użytkowania ziemi dla roku 2020. Należy zwrócić uwagę, że spośród wielu wariantów prognoz wybrana ona została w oparciu o procedurę walidacji modelu.

Szczegółowe analizy przestrzenne zmian przeprowadzone zostały przy wykorzystaniu krostabulacji. W wyniku tej operacji powstały mapy przedstawiające

Ryc. 5. Prognoza użytkowania ziemi w roku 2020. Źródło: obliczenia własne. A – granice gmin, B – tereny zabudowane, C – tereny rolne, D – tereny zielone, E – tereny leśne, F – tereny wodne

Forecast of land use in 2020. A – borders of communes, B – built-up area, C – agriculture lands, D – green areas, E – forests, F – water bodies. Source: author's own compilation.

zmiany (przejścia) z jednych użytków do innych. W związku z tym, że ogólna liczba możliwych przejść pomiędzy poszczególnymi formami użytków wynosi 25 (5 form x 5 form), autor postanowił zgrupować wyniki tak, by były one bardziej czytelne i ułatwiały interpretację. Na rycinie 6 przedstawiono zmiany, jakie zaszły w przestrzennej strukturze użytków w latach 2000–2020. Białym kolorem zaznaczono na tych mapach obszary, które nie zmieniły funkcji w analizowanym czasie. Tereny te określono jako obszary „stabilne”.

Ryc. 6. Prognoza zmian użytkowania ziemi w latach 2000–2020. A – granice gmin, B – obszary „stabilne”, C – zmiana na tereny zabudowane, D – zmiana na tereny rolne, E – zmiana na tereny zielone, F – zmiana na tereny leśne, G – zmiana na tereny wodne. Źródło: opracowanie własne. *Forecast of land-use changes in the years 2000–2020. A – borders of communes, B – „stable” areas, C – transformation to built-up area, D – transformation to agriculture lands, E – transformation to green areas, F – transformation to forests, G – transformation to water bodies. Source: author's own compilation.*

Na podstawie opracowanej prognozy zmian można wyróżnić kilka obszarów, które z dużym prawdopodobieństwem będą podlegać dalszemu intensywnemu rozwojowi zabudowy. Jest to:

- obszar południowo-wschodniej części Poznania (Nowe Miasto – Szczepankowo, Sławie, Krzesiny, Minikowo, Starołęka) oraz przylegające do nich terenach gminy Kórnik (Jarzyski, Gądk). Jest to obszar położony w pobliżu

zjazdu z autostrady A2. Jego funkcje są dodatkowo warunkowane przez strefy ograniczonego użytkowania, jakie zostały wyznaczone w związku z funkcjonowaniem w Krzesinach lotniska wojskowego⁴. W tej części powiatu rozwijać się będą prawdopodobnie tereny zabudowane, spełniające funkcje przemysłowe i usługowe. Szczególnie prawdopodobny wydaje się być dalszy rozwój firm spedycyjnych, oferujących powierzchnie magazynowe; w mniejszym stopniu, zdaniem autora, postępować będzie w tej części powiatu rozwój funkcji mieszkaniowych;

- obszary mieszkaniowe wzdłuż drogi nr 196; miejscowości: Koziegłowy, Czerwonak, Kicin, a także w pobliżu drogi nr E261; miejscowości: Janikowo, Kobylnica, Gruszczyn;
- nastąpi także kontynuacja rozwoju funkcji mieszkaniowych w kierunku północnym w granicach administracyjnych Poznania, zwłaszcza w pobliżu ul. Naramowickiej oraz wzdłuż drogi nr 11 na obszarze gminy Suchy Las (Złotniki, Złotkowo, Golczewo, Chłudowo);
- spodziewać się należy rozwoju terenów mieszkaniowych na obszarze „klina strzeszyńskiego” – jest to duży obszar niezabudowany (rolny) w pobliżu Strzeszyna, ograniczony od północy linią kolejową, a od południa obszarami leśnymi;
- rozwój terenów zabudowanych wzdłuż drogi nr 184 w pobliżu Jeziora Kierskiego;
- w zachodniej części Poznania (pomiędzy ulicami Dąbrowskiego, Polską, Bukowską a lotniskiem Ławica) model generuje nowe tereny zabudowane (wg SUIKZP⁵ Poznania przewidywany jest w tej części miasta rozwój funkcji mieszkaniowo-usługowych);
- rozwój terenów zabudowanych (mieszkaniowych) w kierunku południowym wzdłuż dróg 430 i 431.

UWAGI KOŃCOWE DOTYCZĄCE FUNKCJONOWANIA MODELU

Podsumowując rozważania dotyczące wykorzystanego w pracy modelu CA_Markov, warto wskazać na liczne korzyści związane z jego zastosowaniem. W badaniach geograficznych łańcuchy Markowa wykorzystywano już w latach 60. i 70. ubiegłego wieku. Koncepcja zastosowania automatów komórkowych do badań przestrzeni również nie jest nowa, gdyż jak już zauważono wcześniej, pierwsze jej próby pojawiły się w latach 70. Nowością zastosowanego modelu

⁴ Rozporządzenie wojewody wielkopolskiego nr 200 poz. 3873 z dnia 17 grudnia 2003 roku w sprawie utworzenia obszaru ograniczonego użytkowania dla lotniska wojskowego Poznań-Krzesiny w Poznaniu.

⁵ Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego – podstawowy dokument polityki przestrzennej gmin.

jest jednak wykorzystanie kilku metod jednocześnie. Posługiwanie się tą „hybrydową” techniką modelowania pozwala uzyskać niezwykle interesujące rezultaty, wynikające z połączenia właściwości tych metod. Siłą automatów komórkowych jest niewątpliwie ich przestrzenny charakter, ogranicza⁶ je natomiast determinizm reguł przejść. Łańcuchy Markowa ze względu na to, że są metodą stochastyczną niezwykle przydatną do badania zmian w czasie różnych zjawisk społeczno-przyrodniczych świetnie uzupełniają automaty komórkowe. Należy także podkreślić rolę oceny wielokryterialnej jako umożliwiającej tworzenie alternatywnych scenariuszy rozwoju. W kontekście tworzenia prognoz jest to cecha niebagatelna. Możliwości, jakie daje zaprezentowana technika wydają się być szczególnie przydatne i pożądane w procesie planowania przestrzennego. Godne uwagi są zwłaszcza możliwości prognozowania, a także tworzenia różnych wariantów rozwoju użytkowania ziemi (Świdorski 2007).

Wśród korzyści wynikających z zastosowania tego modelu wymienić można ponadto:

- modelowanie zmian wielu form użytkowania ziemi,
- możliwość modelowania przyrostów i ubytków w ramach jednego rodzaju użytków, tzn. po przyrostach mogą następować ubytki i odwrotnie,
- zastosowanie automatów komórkowych pozwala uwzględnić wzajemne oddziaływania pomiędzy podstawowymi jednostkami (komórkami),
- tworzenie prognoz dla jednostek lokalnych – wysoka rozdzielczość przestrzenna badań (zależne od danych wejściowych),
- możliwość modelowania nieliniowego – jest to bardzo istotne, zwłaszcza w przypadku zjawisk społecznych,
- przechowywanie bazy danych, algorytmu modelu i wyników w jednym oprogramowaniu.

Jednak opisywana metoda nie jest pozbawiona wad, spośród których wymienić należy:

- zapotrzebowanie na dużą moc obliczeniową komputerów (etap jedynie końcowej analizy trwać może kilka godzin),
- brak możliwości uwzględniania stratyfikacji (podziału) badanego obszaru na mniejsze jednostki i różnicowania przebiegu procesów zmian w ich obrębie,
- możliwość występowania szumu informacyjnego (tzw. efektu pieprzu i soli) polegającego na losowym rozmieszczeniu pojedynczych pikseli reprezentujących poszczególne formy użytków; problem ten pojawia się zwłaszcza w przypadku prognoz długoterminowych.

⁶ Ogranicza w kontekście badań użytkowania ziemi, które charakteryzuje stochastyczny i nieliniowy rozwój.

LITERATURA

- Bajerowski T., 2003, *Niepewność w dynamicznych układach przestrzennych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Eastman J.R., 2003, *Idrisi Kilimanjaro – Guide to GIS and Image Processing*, Clark Labs, Idrisi Production, USA.
- Świderski A., 2007, *Modele prognozowania użytkowania ziemi w ujęciu przestrzennym*, maszynopis rozprawy doktorskiej, Poznań.
- Verburg P., Schot P., Dijst M., Veldkamp A., 2004, *Land use change modeling: current practice and research priorities*, *GeoJournal*, 61, Kluwer, s. 309–324.

SUMMARY

The article presents a research on changes in the land-use pattern. In terms of space, the analysis covers Poznań powiat and the city of Poznań; in terms of time, the years 1979–2020. The choice of the Poznań metropolitan area as the object of study was prompted by the sharp changes in the development of space resulting primarily from suburbanisation processes.

In the research were used of the methods of multi-criteria evaluation, the Markov chains, and the cellular automata (within the framework of geographical information systems).

The methods employed in the paper allowed to forecast of changes in the land-use pattern of Poznań powiat for the year 2020 as well as, their direction and magnitude. The analyses suggested, for example, that the nearest years would see intensive development of built-up areas, especially in the communes of Suchy Las, Rokietnica, Dopiewo, and Komorniki. Additionally, one should indicate sites near exits from the A2 motorway as potential areas of intensive development of logistic and forwarding functions. The use which is going to register the steepest decline is agriculture.

Anna KOŁODZIEJCZAK
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej UAM
61-680 Poznań, ul. Dziegiełowa 27
aniaka@amu.edu.pl

ZRÓŻNICOWANIE ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO STREFY PODMIEJSKIEJ POZNAŃ

DIFFERENCES IN THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE POZNAŃ SUBURBAN ZONE

Zarys treści: W pracy przedstawiono wyniki badania zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów należących do strefy podmiejskiej Poznania oraz zmian, jakie zaszły w latach 1996–2006. Do analizy wykorzystano rozmytą metodę k-średnich, analizy skupień. W badanym dziesięcioleciu nastąpiły duże zmiany w rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów położonych w bezpośrednim sąsiedztwie miasta.

Słowa kluczowe: strefa podmiejska, kontinuum miejsko-wiejskie, rozwój społeczno-gospodarczy, rozmyta metoda k-średnich, analiza skupień

WSTĘP

Obszary położone w sąsiedztwie dużego miasta rozwijają się pod wpływem centrum, jakie ono stanowi. Powiązania są na tyle ścisłe, że dzisiaj mówi się już nie tylko o aglomeracjach, lecz o obszarach metropolitalnych. Rozwój miasta powoduje zmiany funkcji i charakteru otaczającej go przestrzeni. Najbardziej dostrzegalne zmiany to kurczenie się przestrzeni rolniczej i różnicowanie produkcji rolnej. Nie zmniejsza to znacząco obszarów wiejskich, jest tylko skutkiem zmian w rozwoju społeczno-gospodarczym. W strefach podmiejskich zmiany te dostrzegalne są nawet w krótkich odcinkach czasu.

Ze względu na konieczność porównań w czasie przyjęto dla określenia przestrzeni przyległej do miasta – jako najbardziej przydatne w przeprowadzonym badaniu – pojęcie strefy podmiejskiej. Strefę podmiejską określa się jako „strefę czynną”, a więc obszar najbardziej dynamicznie zmieniający się w zakresie procesów demograficznych, społeczno-zawodowych, użytkowania i wykorzystania

przeźrzeni oraz morfologii i funkcjonowania osiedli (Liszewski 1987). Strefa podmiejska stanowi więc swoistego rodzaju kontinuum miejsko-wiejskie. Badania rozwoju społeczno-gospodarczego mają bezpośredni związek z analizą kontinuum miejsko-wiejskiego. Jedno z ujęć tego kontinuum zakłada, że podział własności na miejskie i wiejskie opiera się na wieloaspektowej charakterystyce zmienności różnorodnych własności (ekonomicznych, kulturowych, politycznych) różnicujących charakter i warunki życia społeczności ludzkich wyodrębnionych terytorialnie (Chojnicki, Czyż 1989). Współczesne procesy społeczno-gospodarcze łagodzą ostrość podziału miasto-wieś. W strefach podmiejskich zmiany w rozwoju społeczno-gospodarczym doprowadzają do zaniku podziału pomiędzy dobrze rozwiniętymi gospodarczo ośrodkami miejskimi a tradycyjną gospodarką wiejską. Jedną z możliwości przedstawienia tych zmian jest zbadanie rozwoju społeczno-gospodarczego z uwzględnieniem podziału na obszary miejskie i wiejskie tworzące strefę podmiejską. Dla określenia zróżnicowania przestrzennego rozwoju społeczno-gospodarczego pomocne są dane dotyczące infrastruktury technicznej, społecznej, wielkości produkcji, dochodów, a także inne związane z „poziomem życia”. Dane te ze względu na swoją liczebność wymagały weryfikacji statystycznej.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów należących do strefy podmiejskiej Poznania oraz zmian, jakie zaszły tam w latach 1996–2006. Za strefę podmiejską przyjęto obszar powiatu ziemskiego poznańskiego, w którego skład wchodzi 17 gmin. Do granic Poznania bezpośrednio przylega 11 gmin (1 miejska, 7 wiejskich, 3 miejsko-wiejskie), natomiast 6 gmin (1 miejska, 5 miejsko-wiejskich) położonych jest w oddalonej części strefy (ryc. 1).

Do analizy zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego strefy podmiejskiej Poznania zastosowano rozmytą metodę k-średnich, w której wykorzystuje się algorytm grupowania wokół centrów skupień i teorie zbiorów rozmytych (Nowak 2004). Metoda ta pozwala określić stopień przynależności poszczególnych obszarów do tworzonych skupień (klas), które różnią się między sobą poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego. Analizę rozmytych skupień przeprowadzono dla lat 1996 i 2006 za pomocą programu Data Engine.

DOBÓR WSKAŹNIKÓW SPOŁECZNO-GOSPODARCZYCH

Po wstępnej weryfikacji danych statystycznych wybrano do obliczeń 14 cech, których związek z rozwojem społeczno-gospodarczym był logicznie spójny i skorelowany. Są to:

- wskaźniki dotyczące ludności: gęstość zaludnienia, przyrost naturalny, saldo migracji na 1000 mieszkańców, liczba pracujących na 1000 mieszkańców, liczba bezrobotnych przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym;

Ryc. 1. Strefa podmiejska Poznania. Typy gmin: A – miejska, B – wiejska, C – miejsko-wiejska. Źródło: opracowanie własne.

The Poznań suburban zone. Types of gminas: A – urban, B – rural, C – urban-rural. Source: author's own calculation.

- wskaźniki związane z infrastrukturą techniczną i społeczną, tj. sieć wodociągowa i kanalizacyjna na 100 km², odsetek terenów komunikacyjnych, powierzchnia użytkowa mieszkań na 1 osobę, liczba szkół podstawowych i gabinetów lekarza rodzinnego na 100 km²;
- wskaźniki ekonomiczne: liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców, dochód własny gminy i wydatki inwestycyjne na 1 mieszkańca.

Charakterystyczną właściwością rozkładów wskaźników jest duże rozproszenie wartości wokół średniej, co warunkuje ich przydatność w procedurze klasyfikacji przestrzennej (tab. 1).

Wyliczone współczynniki zmienności wskazują, że największą zmiennością charakteryzowały się wskaźniki: gęstość zaludnienia, przyrost naturalny, liczba gabinetów lekarza rodzinnego na 100 km² i sieć kanalizacyjna na 100 km², a najniższą zmienność wykazywał wskaźnik powierzchni użytkowej mieszkań na 1 osobę. Badane cechy wymagały ujednoczenia w sensie oddziaływań pozytywnych i negatywnych na rozwój obszarów strefy podmiejskiej oraz standaryzacji dla zniwelowania różnic wynikających z zakresu wartości przyjętych przez cechy (Nowak 2004). Uzyskano macierz, w której wszystkie wartości zawierały się w przedziale (0,1).

Tabela 1. Wskaźniki społeczno-ekonomiczne

Lp.	Nazwa wskaźnika	Lata					
		1996			2006		
		\bar{S}_x	S_x	W_x	\bar{S}_x	S_x	W_x
1.	Gęstość zaludnienia	578,22	767,90	132,8	647,36	841,53	130,0
2.	Przyrost naturalny	22,76	38,08	167,3	43,64	44,65	102,3
3.	Saldo migracji na 1000 mieszkańców	53,72	68,84	115,3	240,96	231,13	95,9
4.	Liczba pracujących na 1000 mieszkańców	212,96	89,68	42,1	241,13	151,60	62,9
5.	Liczba bezrobotnych na 100 osób w wieku produkcyjnym	8,63	4,07	47,2	4,49	1,01	22,5
6.	Powierzchnia użytkowa mieszkań na 1 osobę	19,37	1,87	9,7	26,79	3,76	14,0
7.	Sieć wodociągowa na 100 km ²	189,96	193,71	102,0	278,47	274,87	98,7
8.	Sieć kanalizacyjna na 100 km ²	43,24	66,03	152,7	174,01	178,93	102,8
9.	Odsetek terenów komunikacyjnych	5,57	2,96	53,1	6,22	3,61	58,0
10.	Liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców	75,11	27,12	36,1	122,05	30,75	25,2
11.	Liczba gabinetów lekarzy rodzinnych na 100 km ²	10,35	15,39	148,7	14,87	19,25	129,5
12.	Liczba szkół podstawowych na 100 km ²	16,66	18,71	112,3	12,76	12,34	96,7
13.	Dochód własny w zł na 1 mieszkańca	291,72	147,10	50,4	1476,64	791,67	53,5
14.	Wydatki inwestycyjne w zł na 1 mieszkańca	228,69	123,08	53,8	618,05	571,26	92,4

\bar{S}_x – średnia arytmetyczna; S_x – odchylenie standardowe; W_x – współczynnik zmienności.
 Źródło: obliczenia własne.

CHARAKTERYSTYKA ZRÓŻNICOWANIA SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO STREFY PODMIEJSKIEJ

Określenia obszarów o podobnym charakterze rozwoju społeczno-gospodarczego (występują one na tych samych poziomach skupień) oraz różnic między tymi skupieniami dokonano za pomocą rozmytej metody k-średnich i założonych 5 skupień. W wyniku tej metody zostały wygenerowane centra skupień oraz stopnie przynależności do każdego skupienia dla lat 1996 i 2006 (tab. 2 i ryc. 2).

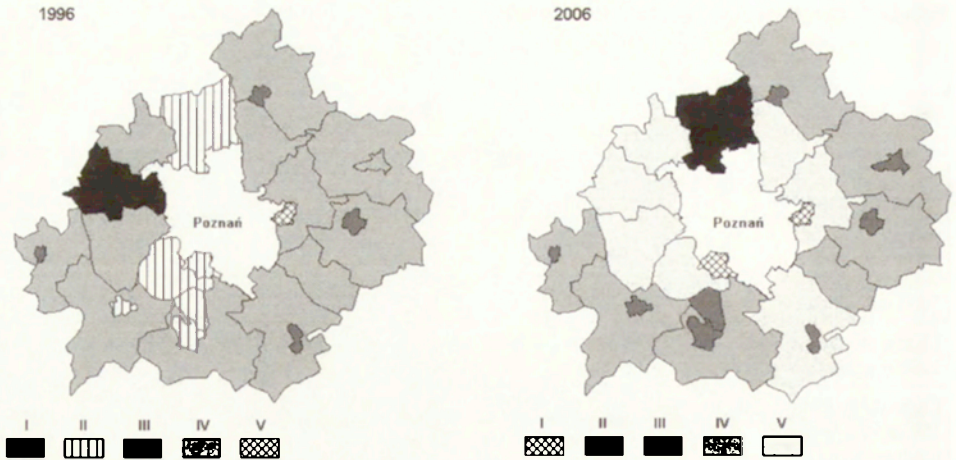
W 1996 roku do skupienia I należała gmina Tamowo Podgórne. Charakteryzowała się najwyższymi wskaźnikami dochodów własnych i wydatków inwestycyjnych na 1 mieszkańca, liczbą pracujących i liczbą podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców oraz dużą powierzchnią użytkową mieszkań na 1 osobę. W skupieniu II znalazły się 4 miasta (Luboń, Puszczykowo, Mosina,

Tabela 2. Centra skupień dla lat 1996 i 2006

Wskaźniki	Skupienia w latach:									
	1996					2006				
	I	II	III	IV	V	I	II	III	IV	V
Gęstość zaludnienia	-0,58	0,09	1,10	-0,58	3,11	2,36	-0,63	0,61	-0,70	-0,58
Przyrost naturalny	0,19	-0,49	0,16	-0,08	3,10	1,54	0,79	-0,74	-0,53	0,82
Saldo migracji na 1000 mieszkańców	0,44	0,32	-0,72	-0,13	2,12	0,23	1,00	-0,78	-0,53	1,22
Liczba pracujących na 1000 mieszkańców	2,44	0,53	0,38	-0,54	-0,02	-0,29	0,58	0,09	-0,89	0,79
Liczba bezrobotnych na 100 osób w wieku produkcyjnym	-0,47	-0,55	-0,80	0,65	-1,44	-0,64	-1,89	0,61	0,61	-0,86
Powierzchnia użytkowa mieszkań na 1 osobę	2,96	0,73	-0,44	-0,45	0,27	-0,45	1,66	-0,13	-0,64	0,68
Sieć wodociągowa na 100 km ²	-0,06	-0,21	1,43	-0,53	2,43	1,48	-0,72	0,80	-0,75	-0,48
Sieć kanalizacyjna na 100 km ²	-0,54	-0,22	1,83	-0,52	1,33	0,62	-0,78	1,23	-0,93	-0,54
Odsetek terenów komunikacyjnych	-0,50	0,47	0,79	-0,61	2,38	1,85	-1,03	0,69	-0,87	-0,53
Liczba podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców	2,24	0,91	0,37	-0,78	0,91	0,50	1,54	0,71	-1,29	0,11
Liczba gabinetów lekarzy rodzinnych na 100 km ²	-0,55	0,26	1,16	-0,55	1,49	2,44	-0,46	0,62	-0,74	-0,60
Liczba szkół podstawowych na 100 km ²	-0,52	0,09	1,06	-0,53	2,67	1,47	-0,75	0,96	-0,77	-0,63
Dochód własny w zł na 1 mieszkańca	4,04	0,19	-0,38	-0,26	-0,31	-0,28	3,68	-0,33	-0,48	0,41
Wydatki inwestycyjne w zł na 1 mieszkańca	4,19	-0,23	-0,23	-0,12	-0,36	-0,16	4,34	-0,36	-0,27	0,11

Źródło: obliczenia własne.

Stęszew) oraz gminy wiejskie Komorniki i Suchy Las. Obszary te charakteryzowały się najmniejszym przyrostem naturalnym i dużą liczbą podmiotów gospodarczych przypadających na 1000 mieszkańców. Skupienie III to obszary, na których występowało najniższe saldo migracji na 1000 mieszkańców oraz posiadające dobrze rozwiniętą infrastrukturę techniczną i społeczną. Do tego skupienia należały 4 miasta (Buk, Kórnik, Kostrzyn, Murowana Goślina) położone w dalszej odległości od Poznania. Do skupienia IV przynależała większość

Ryc. 2. Klasyfikacja obszarów strefy podmiejskiej Poznania wg rozwoju społeczno-gospodarczego w latach 1996 i 2006. Źródło: opracowanie własne.
Classification of areas in the Poznań suburban zone by socio-economic development in the years 1996 and 2006. Source: author's own calculation.

obszarów wiejskich strefy i miasto Pobiedziska. Obszary te charakteryzowały się najwyższą liczbą bezrobotnych przypadających na 100 osób w wieku produkcyjnym, słabo rozwiniętą infrastrukturą techniczną i społeczną. W skupieniu V znalazło się miasto Swarzędz, gdzie maksymalne wartości przyjęły wskaźniki gęstości zaludnienia, przyrostu naturalnego, salda migracji, a infrastruktura techniczna i społeczna była bardzo dobrze rozwinięta.

W 2006 roku nastąpiły zmiany, zarówno w określeniu centrów skupień, jak też w przynależności obszarów do każdego skupienia. Skupienie I odpowiadało skupieniu V z 1996 roku, w którym do Swarzędza dołączyło drugie miasto Luboń. Skupienie II charakteryzowało się tymi samymi wskaźnikami, co skupienie I z 1996 roku. Były to skupienia jednoobiektywne. W 2006 roku nastąpiła zmiana przynależności obszarów, zamiast gminy wiejskiej Tarnowo Podgórne pojawiła się gmina wiejska Suchy Las. Skupienia III i IV z 2006 roku odpowiadały wyróżniającym się cechom skupień III i IV z 1996 roku, lecz nastąpiły w nich zmiany w przynależności obszarów do tych skupień. W III skupieniu obok 4 miast, które należały do niego w 1996 roku dołączyły 4 następne miasta: Stęszew, Mosina, Puszczykowo i Pobiedziska. Liczba przynależności do skupienia IV w stosunku do 1996 roku spadła. W 2006 roku do skupienia IV nie zostały przyporządkowane obszary wiejskie położone w sąsiedztwie Poznania, tj. Komorniki, Kórnik, Swarzędz, Czerwonak oraz miasto Pobiedziska. Świadczy to o dynamicznym rozwoju społeczno-gospodarczym tych obszarów w badanym dziesięcioleciu. W 2006 roku pojawiło się skupienie V, które nie miało odpowiednika w 1996 roku. Należały do niego obszary wiejskie sąsia-

dujące z Poznaniem, tj. Kórnik, Komorniki, Dopiewo, Tarnowo Podgórne, Rokietnica, Czerwonak, Swarzędz. W tym skupieniu maksimum osiągnął wskaźnik salda migracji na 1000 mieszkańców, a przyrost naturalny, liczba pracujących na 1000 mieszkańców i powierzchnia użytkowa mieszkań na 1 osobę miały wysokie wartości. W 2006 roku nie znalazło swojego odpowiednika skupienie II z 1996 roku. Wówczas w skupieniu tym wystąpiły miasta Luboń, Puszczykowo, Mosina i Stęszew, gminy wiejskie Suchy Las i Komorniki, które w 2006 roku znalazły się w skupieniach I, II, III i V.

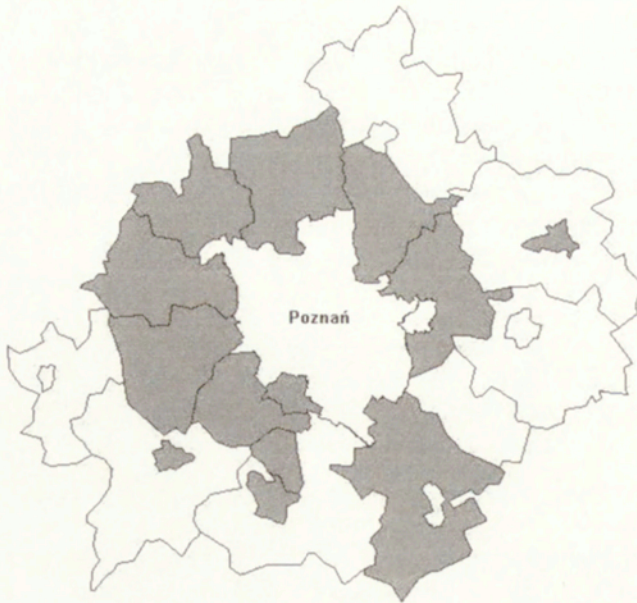
ZMIANY ZRÓŻNICOWANIA ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO STREFY PODMIEJSKIEJ

Zmiany sytuacji społeczno-gospodarczej strefy podmiejskiej Poznania w latach 1996–2006 dotyczyły terenów sąsiadujących z miastem z wyjątkiem obszarów wiejskich gmin Mosina i Kleszczewo oraz miasta Swarzędza (ryc. 3). Obszary wiejskie gminy Mosina położone są w otulinie Wielkopolskiego Parku Narodowego oraz Rogalińskiego Parku Krajobrazowego, co stanowi barierę dla zmian społeczno-gospodarczych. Z kolei gmina Kleszczewo ma niską dostępność komunikacyjną oraz słabo rozwiniętą infrastrukturę techniczną. Swarzędz cechuje się wysokim stopniem zurbanizowania i uprzemysłowienia, a jednocześnie stanowi dogodne miejsce do osiedlania się ludności.

Zasadniczym przejawem zmian był rzeczywisty przyrost ludności wynikający z dodatniego salda migracji. Towarzyszył temu intensywny rozwój budownictwa mieszkaniowego. Nastąpiły na szeroką skalę przekwalifikowania gruntów rolnych na cele mieszkaniowe. Na gruntach użytkowanych rolniczo lokalne władze samorządowe podejmowały kompleksowe inwestycje związane z infrastrukturą techniczną. Obszary wiejskie gmin Swarzędz, Kórnik, Czerwonak, Dopiewo przekształciły się wzdłuż tras komunikacyjnych w dzielnice domków jednorodzinnych, głównie szeregowych i o zabudowie rezydencjalnej (Staszewska, Wdowicka 2006).

Zmiany sytuacji społeczno-gospodarczej dotyczyły też znanej w latach 90. gminy Tarnowo Podgórne. Po „nasyce” terenów pod działalność gospodarczą władze lokalne miały trudności w pozyskaniu nowych inwestorów. Nadal rozwija się tu budownictwo jednorodzinne. Sąsiadująca z Tarnowem Podgórnym gmina Suchy Las rozwijała się w badanym okresie najszybciej spośród wszystkich obszarów strefy.

Poprawa infrastruktury technicznej w Puszczykowie, Mosinie i Stęszewie miała nie tylko wpływ na dalszy rozwój społeczno-gospodarczy tych miast, ale na ochronę walorów środowiska przyrodniczego wynikających z bliskiego położenia Wielkopolskiego Parku Narodowego.

Ryc. 3. Zmiany w rozwoju społeczno-gospodarczym strefy podmiejskiej Poznania w latach 1996–2006. Źródło: opracowanie własne.

Changes in the socio-economic development of the Poznań suburban zone in the years 1996 and 2006. Source: author's own calculation.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone badania dotyczące zróżnicowania społeczno-gospodarczego strefy podmiejskiej Poznania w latach 1996–2006 za pomocą rozmytej metody k-średnich analizy skupień pozwoliły stwierdzić, że największe zmiany zaszły na obszarach położonych w bezpośrednim sąsiedztwie miasta. Większość tych zmian związana była z obszarami wiejskimi, na których nastąpił proces zajmowania gruntów pod zabudowę mieszkaniową i działalność gospodarczą jako wynik przekwalifikowania przeznaczenia gruntów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Rozwój zabudowy mieszkaniowej na obszarach wiejskich stymulowany był niższą niż w mieście ceną gruntów, dobrym stanem środowiska przyrodniczego oraz dostępnością komunikacyjną. Zabudowa mieszkaniowa stanowi niekiedy „wyspy” otoczone terenami rolnymi i leśnymi.

Rozwój działalności gospodarczej na obszarach wiejskich odbywał się pasmowo w pobliżu i wzdłuż dróg wyjazdowych z Poznania.

Oba procesy to podstawowa przyczyna zmian sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów podmiejskich i przenikania kontinuum miejsko-wiejskiego.

Następuje zjawisko „rozlewania się” (urban sprawl) Poznania na sąsiadujące z nim tereny, szczególnie intensywnie w kierunku północno-zachodnim.

LITERATURA

- Chojnicki Z., Czyż T., 1989, *Charakterystyka małych miast regionu poznańskiego a koncepcja kontinuum miejsko-wiejskiego*, [w:] P. Korcelli, A. Gawryszewski, (red.), *Współczesne przemiany regionalnych systemów osadniczych w Polsce*, Prace Geograficzne, 152, s.139–155.
- Liszewski L., 1987, *Strefa podmiejska jako przedmiot badań geograficznych. Próba syntezy*, Przegląd Geograficzny, 59, 1–2, s. 65–79.
- Nowak E., 2004, *Metody klasyfikacji w badaniach geograficznych (analiza porównawcza)*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Kielce–Poznań.
- Staszewska S., Wdowicka M., 2006, *Rozwój budownictwa jednorodzinnego w strefie podmiejskiej Poznania jako przejaw suburbanizacji*, [w:] J. Słodczyk, R. Klimmek, (red.), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Wyd. Uniwersytet Opolski, s. 141–152.
- Serwis internetowy: www.stat.gov.pl.

SUMMARY

Areas situated in the direct vicinity of towns are known as their suburban zones. They develop and change functions under the influence of a big city that is their core. Today the terms used to define them are urban agglomeration or metropolitan area. The notions develop with changes in the socio-economic situation.

The article presents differences in the socio-economic development of areas belonging to the Poznań suburban zone and changes that took place there in the years 1996–2006. In the analysis the fuzzy k-means method was employed which rests on an algorithm of grouping around cluster centres and on fuzzy set theory. On the basis of comparable 1996 and 2006 data, it was possible to determine the degree of membership of the individual rural and urban areas of Poznań powiat in the clusters (classes) differing in socio-economic development.

Over the decade under study, big changes occurred in the socio-economic development of the Poznań surroundings. They are more pronounced in the immediate neighbourhood of the city and along the motorway and national roads. Urban sprawl can be observed, especially intensive to the north and west of the city.

Przemysław DOMAGALSKI, Ewa KACPRZAK, Sylwia STASZEWSKA
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM
61-680 Poznań, ul. Dziegiełowa 27
civicus@vp.pl; eja@amu.edu.pl; sylwias@plan.org.pl

JEDNOSTKI WIEJSKIE W STREFIE WPŁYWU AGLOMERACJI POZNAŃSKIEJ

RURAL UNITS IN THE SPHERE OF INFLUENCE OF THE POZNAŃ METROPOLITAN AREA

Zarys treści: W artykule dokonano próby identyfikacji czynników wywołujących zmiany w sposobie kształtowania się jednostek wiejskich położonych w strefie wpływu aglomeracji poznańskiej. Wyróżniono 4 grupy czynników: przestrzenne, demograficzno-społeczne, prawno-administracyjne i gospodarczo-ekonomiczne. Wyodrębniono zarówno czynniki endogeniczne, jak i egzogeniczne oraz przedstawiono efekty zmian.

Słowa kluczowe: strefa podmiejska Poznania, Poznań, miasto, wieś

WSTĘP

Neoliberalny model gospodarki w sposób kreatywny uprzywilejowuje miasto jako jednostkę terytorialną. Miasto, jako jednostka napędzająca i modernizująca rozwój gospodarczy, staje się często zasadniczym przedmiotem polityki. Ale czy tylko miasta mogą pełnić tę „funkcję”? Również jednostki wiejskie, zwłaszcza te zlokalizowane w strefie wpływu dużego miasta i posiadające potencjał rozwojowy, wymagają wszechstronnych i zintegrowanych działań w zakresie sterowania i kontrolowania ich rozwojem. Celem władz lokalnych jest najczęściej marketing terytorialny i stworzenie na zarządzanym obszarze ładu przestrzennego. W jednostkach wiejskich położonych w strefie wpływu aglomeracji zachodzą zmiany i pojawiają się problemy rozwojowe podobne do tych obserwowanych w miastach. Współcześnie nie da się oddzielić wyraźnie tego, co miejskie i niemiejskie. Aglomeracje wraz z jednostkami ich stref podmiejskich tworzą zintegrowany, choć zdekoncentrowany system osadniczy.

Celem opracowania jest analiza wpływu aglomeracji poznańskiej na otaczające ją jednostki wiejskie. Są one silnie zróżnicowane. Po wprowadzeniu zasad gospodarki rynkowej część wsi intensywnie się rozwijała, jak np. Czerwonak, Komorniki, Koziegłowy, Przeźmierowo, Rokietnica, Suchy Las, Tarnowo Podgórne. W efekcie zmieniła się ich sytuacja demograficzna, struktura przestrzenna i funkcje. Jednostki te systematycznie tracą charakter wiejski. Nadal jednak w strefie wpływu aglomeracji istnieją wsie charakteryzujące się niską intensywnością zabudowy, dużym rozproszeniem obiektów usługowych, słabo rozwiniętym układem komunikacyjnym.

Celem analizy jest identyfikacja czynników wywołujących zmiany w sposobie kształtowania się jednostek wiejskich w strefie wpływu aglomeracji poznańskiej. Wyróżniono zarówno czynniki endogeniczne, jak i egzogeniczne oraz przedstawiono efekty zmian.

Zakres przestrzenny obejmuje wybrane wsie strefy podmiejskiej miasta Poznania, ze szczególnym uwzględnieniem jednostek osadniczych gminy Tarnowo Podgórne.

ROLA POŁOŻENIA W ROZWOJU JEDNOSTEK WIEJSKICH

Na funkcjonowanie i rozwój jednostek wiejskich istotny wpływ ma ich położenie względem innych jednostek, zwłaszcza większych miast. W latach 60. i 70. XX w. uważano, że urbanizacja tych jednostek wynikała głównie z podejmowania pracy poza rolnictwem, co wiązało się z dojazdami do miast. W badaniach prowadzonych w drugiej połowie lat 90., bazując na danych statystycznych, stawiano hipotezę, że tereny podmiejskich gmin wiejskich stały się po 1989 roku obszarem ekspansji głównie funkcji gospodarczych, a nie funkcji mieszkaniowej (Kołodziejski 1999). Obecnie zauważa się zainteresowanie ludności zamieszkaniem na peryferiach miasta, głównie z powodu stosunkowo niewielkiej odległości do centrum i możliwości szybkiego dojazdu, jak również ze względu na walory środowiska przyrodniczego. W niektórych miejscach strefy podmiejskiej obserwuje się intensywny rozwój budownictwa oraz mniej widoczne, ale mające duże znaczenie, zmiany organizacyjno-prawne dotyczące sporządzania licznych planów zagospodarowania przestrzennego i wydzielania geodezyjnego działek pod zabudowę mieszkaniową (Sołtys 2006). Ponadto bliskość ośrodka naukowego i kulturalnego, administracji, ośrodków edukacji, ochrony zdrowia wpływa na liczbę przejazdów. Strefy miejskie często graniczą, a nawet zachodzą na obszary wiejskie, co ma wpływ na gospodarkę tych drugich. Bliskość miast wpływa np. na specyfikację usług. Na obszarach wiejskich zlokalizowanych w pobliżu miast handel staje się bardziej zróżnicowany, a system powiązań komunikacyjnych wzbogaca się o sieci transportu zbiorowego. Oczywiście istnieją również wady takiej lokalizacji, gdyż grunty bardzo

często wykorzystywane są nieracjonalnie pod nowe inwestycje, drogi, parkingi, zabudowę, kosztem terenów otwartych. Następuje degradacja przyrody, a także koncentracja zabudowy pozbawionej w najbliższym otoczeniu przestrzeni otwartych. Zwiększa się intensywność zabudowy, hałas i poziom zanieczyszczenia środowiska przyrodniczego. Coraz większym problemem staje się m.in. masa śmieci przeznaczona do utylizacji. Ponadto zwiększająca się liczba przejazdów relacji miejsce zamieszkania – miejsce pracy, miejsce zamieszkania - miejsce nauki wpływa na obniżenie jakości życia (Staszewska, Wdowicka 2005).

CZYNNIKI (ENDO- I EGZOGENICZNE) ZMIAN ROZWOJU JEDNOSTEK WIEJSKICH BĘDĄCYCH W STREFIE WPŁYwu AGLOMERACJI

Chcąc zrozumieć procesy zmian zachodzących w jednostkach wiejskich leżących w strefie wpływu aglomeracji, należy dostrzec przyczyny, tendencje czy trendy formowania się przestrzeni wewnątrz dużego miasta. W miastach największym przeobrażeniom ulegają obecnie ich centra, obszary przemysłowe, układy komunikacyjne oraz peryferia i obszary o typowym, dotychczas rolniczym charakterze. Obserwuje się wyraźną sukcesję funkcji poszczególnych terenów miejskich. Proces ten znajduje swoje odbicie w przesuwaniu niektórych funkcji, zwłaszcza przemysłowych i magazynowo-składowych (dezindustrializacja obszarów centralnych) oraz mieszkaniowych z centrów miast do stref podmiejskich, jak również zastępowaniu ich użytkowaniem usługowym. W centralnych dzielnicach miast następuje koncentracja funkcji kierowniczych, zarządczych i administracyjnych, wysokiej klasy obiektów biurowych, hoteli, banków, instytucji finansowych, doradczych, prawnych i innych wyspecjalizowanych usług. Natomiast w strefach podmiejskich lokalizowane są nowoczesne wielkopowierzchniowe zakłady produkcyjne i centra handlowo-usługowe. Jednocześnie na obszarach tych następuje dynamiczny wzrost liczby ludności związanych z powstawaniem licznych osiedli domów jednorodzinnych.

Pojawiają się zatem czynniki, które występując na jednym obszarze, powodują zmiany w innej przestrzeni. Należą do nich m.in.: migracja, sposób zarządzania i prowadzenia polityki przez władze gmin, obowiązujące prawo (często niejednolite i sprzeczne), trendy i doktryny urbanistyczne, a także inne uwarunkowania rozwojowe. W niniejszej pracy podjęto próbę sklasyfikowania i uporządkowania czynników mających wpływ na zmiany w sposobie kształtowania się jednostek wiejskich leżących na obrzeżach większych miast. Podzielono je na 4 kategorie: przestrzenne, demograficzno-społeczne, prawno-administracyjne i gospodarczo-ekonomiczne (tab. 1). W obrębie każdej kategorii dokonano podziału czynników na endo- i egzogeniczne.

Tabela 1. Czynniki (endo- i egzogeniczne) zmian rozwoju jednostek wiejskich będących w strefie wpływu aglomeracji

Czynniki bezpośrednie zmian	Czynniki pośrednie zmian		Efekty zmian
czynniki przestrzenne	egzogeniczne	polityka przestrzennego zagospodarowania kraju	kierunki polityki przestrzennej państwa ściśle precyzują sposób kształtowania przestrzeni w przypadku budowy krajowego i międzynarodowego systemu komunikacyjnego (autostrad czy tras szybkiego ruchu), niektóre fragmenty terenu są wyłączone spod decyzji władz gminnych, o ich przeznaczeniu decydują władze nadrzędne
		polityka gospodarcza (prywatyzacja)	przekazanie prywatnemu właścicielowi państwowego mienia pozwoliło na zaktywizowanie usypionych często fragmentów miejscowości, zaczęły tworzyć się strefy aktywności gospodarczej i osiedla zabudowy mieszkaniowej.p
		polityka gospodarcza (funkcjonowanie podmiotów gospodarczych w warunkach gospodarki rynkowej)	trudności w uzyskaniu odpowiednich terenów w mieście (o dobrej dostępności komunikacyjnej i przystępnej cenie) skłaniają inwestorów do lokalizowania swoich przedsięwzięć poza terenami zainwestowania miejskiego, przy trasach wylotowych i obwodowych, w pobliżu większych miast
		polityka rozwoju regionalnego	kierunki rozwoju precyzowane na poziomie województwa decydują o przestrzennym, społecznym i gospodarczym rozwoju jednostek leżących w strefie realizacji tych kierunków (np. budowa drogi powoduje zmiany w układzie osadniczym, rozmieszczeniu usług czy decyzji lokalizacyjnych)
		trendy urbanistyczno-architektoniczne	w wyniku przyjętych trendów w projektowaniu urbanistycznym osiedla wiejskie zmieniają wygląd i przyjmują cechy miejskie, powstają zwarte osiedla o czytelnej geometrii ulic i budynków, jednolite, uporządkowane, w których brak jest orientacji w przestrzeni, brak obszarów hierarchicznie ważnych, brak placów i miejsc publicznych, brak zieleni uporządkowanej, zmianie ulega bryła budynku, detal architektoniczny, stolarka, elementy zdobnictwa
		doktryny urbanistyczne	wpływają na przestrzenną segregację funkcji oraz dzielenie obszarów na jednostki strukturalne (następuje dezintegracja przestrzeni istniejącej wskutek gwałtownego i nieproporcjonalnego rozwoju jej części składowych)
		lokalizacja	lokalizacja jednostki osadniczej względem głównych tras komunikacyjnych oraz możliwość wykorzystania walorów środowiska przyrodniczego warunkuje jej rozwój

czynniki przestrzenne	endo-geniczne	polityka przestrzenna gminy: sposób zabudowy i zagospodarowania terenu ¹⁾	zachwianie proporcji pomiędzy obszarami zurbanizowanymi i otwartymi, zmiana w krajobrazie (degradacja), zmiany w sposobie użytkowania gruntów, pojawianie się „artefaktów architektonicznych” w postaci sfłoczonej zabudowy kubaturowo i powierzchniowo niedostosowanej do wielkości działek budowlanych, zabudowa panoram widokowych i korytarzy przewietrzających, wkroczenie na obszary chronione
		zasoby lokalne ²⁾	Informacja o tym, jaka jest wielkość zasobów (ile), struktura rodzajowa (jakie, co) i własność (kto nimi dysponuje ³⁾ warunkuje dalszą ścieżkę zmian i przeobrażeń jednostki osadniczej
		ekorozwój/rozwój zrównoważony	formowanie przestrzeni według zasad ekorozwoju pozwala na stworzenie obszaru w którym zachowana jest równowaga pomiędzy terenami zabudowanymi a niezabudowanymi, wprowadzanie zieleni i łączenie terenów zabudowanych z terenami otwartymi wpływa na jego przewietrzanie, estetykę i poprawia warunki życia ludności
		sąsiedztwo większego miasta	podjęcie inwestycji i prac porządkowych związanych z migracją nowych mieszkańców i inwestorów wpływa na poprawę ładu przestrzennego, standardu estetycznego i ekologicznego miejscowości i najbliższego otoczenia; bliskość miasta jako ośrodka usług, szkolnictwa, kultury, zdrowia, rozrywki i miejsc pracy wzmacnia intensywność ruchu na kierunku centrum - obszary podmiejskie. Wzrasta współzależność jednostek
		paradygmat decyzji przestrzennych ⁴⁾	zastosowanie paradygmatu do kreowania struktury pozwala dokonać konkretnych wyborów uwarunkowanej wewnętrznie i zewnętrznie zrównoważonej struktury
czynniki demograficzno-społeczne	egzogeniczne	migracje	wzrost liczby ludności, nasilenie procesów osiedleńczych, „miejski styl życia”
	endo-geniczne	dynamika demograficzna	zmiana liczby ludności oraz struktury wieku, płci i wykształcenia wpływa na lokalizację usług, działalności gospodarczych, wpływa na ich strukturę rodzajową i liczbę
		stratyfikacja społeczeństwa	postępujące rozwarstwienie oddziałuje na jednostki różnicując standard i rodzaj zabudowy; krystalizowanie się warstw zamożniejszych, o wyższych aspiracjach wpływa na rozwój usług (obiektów, urządzeń, terenów)
czynniki prawno-administracyjne	egzogeniczne	akty prawne ⁵⁾	utrudnienia w gospodarowaniu i zarządzaniu przestrzenią w wyniku niespójności i niejednoznaczności uwarunkowań prawnych, utrudnienia w godzeniu interesów władz, inwestorów i społeczności lokalnej
	endo-geniczne	dokumenty prawa lokalnego ⁶⁾	tworzenie ładu przestrzennego, zmiana w sposobie zabudowy i zagospodarowania przestrzeni, rezerwacja terenów pod istotne dla rozwoju miejscowości inwestycje; tworzenie koncepcji rozwoju

czynniki gospodar- czo-ekono- miczne	egzo- geniczne	inwestycje krajowe i zagraniczne, współpraca krajowa i zagraniczna ⁷⁾	decyzja o wyborze miejsca na lokalizację inwestycji krajowej lub zagranicznej często wiąże się ze znacznymi wpływami do kasy gminnej, a to z kolei uruchamia inwestycje lokalne; przyciągnięcie kapitału/inwestorów stwarza nowe miejsca pracy i poprawę warunków życia ludności; współpraca z innymi ośrodkami władzy pozwala na wymianę doświadczeń
		konkurencja ze strony innych miejsc	aktywizacja gospodarcza, tworzenie pomysłów/wizji rozwojowych pozwala na wyzwolenie procesów przemian przy udziale współzawodnictwa
	endo- geniczne	marketing terytorialny	właściwa i przemyślana polityka społeczno-gospodarcza ma wpływ na aktywizację działalności gospodarczej, na przyciągnięcie klientów i inwestorów, w rezultacie zapewnienie miejsc pracy i poprawę warunków życia mieszkańców
		sposób finansowania i realizacji inwestycji publicznych ⁸⁾	znalezienie możliwości finansowania realizacji inwestycji lokalnych, tj.: infrastruktury technicznej, rozbudowy sieci wodociągowej, internetu, rozbudowy sieci gazowej i kanalizacyjnej, gospodarki odpadami stałymi, rozwoju infrastruktury społecznej (uruchamia procesy inwestycyjne, przyciąga inwestorów i klientów oraz poprawia warunki życia społeczności lokalnej)
		współpraca z mieszkańcami ⁹⁾	poparcie mieszkańców dla działań inwestycyjnych prowadzonych przez władze lokalne, dostęp do odbiorców oferty samorządowej
		otoczenie biznesu	stosowanie odpowiednich narzędzi wspomaganie rozwoju pozwala na skuteczną realizację inwestycji i poprawę wizerunku miejsca/gminy

Źródło: opracowanie własne.

¹ Przekształcanie gruntów rolnych na budowlane, wspomaganie działania towarzystw budownictwa społecznego, relatywnie szybkie postępowanie w zakresie sporządzania i uchwalania planów miejscowych.

² Wykorzystanie zasobów lokalnych: zasobów i walorów środowiska przyrodniczego, ludności i przedsiębiorczości, potencjału intelektualnego i kulturowego, zagospodarowania terenu i korzyści miejsca, kapitału i technologii (majątek finansowy, a zwłaszcza inwestycyjny) może zaspokoić podstawowe potrzeby ludności, wykorzystać posiadane zasoby oraz istniejące możliwości (szanse) do kreowania rozwoju gospodarczego i przedsiębiorczości, oraz zapewnienie integralnego rozwoju o charakterze zrównoważonym, jak również sprawne funkcjonowanie wszystkich podmiotów i instytucji w jednostce regionalnej lub lokalnej (Wiatrak 2000, s. 84). Na uwagę zasługuje jeszcze połączenie do zasobów obrazu miejsca rozumianego jako suma przekonań, idei i wrażeń, które ludzie mają o obszarze (Kotler, Haider, Rein 1993).

³ Na ogół zasobami dysponują władze miasta lub gminy, ale często możliwymi do wykorzystania zasobami dysponują instytucje czy organizacje lokalne lub ponadlokalne, instytucje rządowe czy pozarządowe (np. nadleśnictwa), prywatni, indywidualni właściciele.

⁴ Ustalenie aktywności pozwoli określić dla nich chłonność terenu i wytypować bardziej lub mniej predysponowane obszary do przyjęcia właściwej aktywności. Ustalenie kontaktów i konfliktów pozwoli na określenie potrzeb i możliwości współistnienia na danym terenie różnych aktywności. Preferencje przestrzenne i styl

są elementami tkwiącymi w psychologii i tradycji jako sposób rozwiązywania i odbiorów pewnych faktów płynących z zagospodarowania przestrzeni. Należy określić równowagę dla rozmaitych zestawów aktywności w różnych aspektach warunków ekonomicznych (Zipser, Sławski 1988).

⁵ Prawo budowlane, ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawa o ochronie środowiska, ustawa o ochronie przyrody, ustawa o gospodarce nieruchomościami, ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych, ustawa o drogach publicznych, akty prawa miejscowego.

⁶ Uchwały, programy rozwoju lokalnego, strategie rozwoju, plany zagospodarowania przestrzennego, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

⁷ Celem współpracy jest pozyskanie inwestora krajowego lub zagranicznego, uzyskanie środków pomocy, uzyskanie korzystnego kredytu, oraz pomoc i doradztwo specjalistyczne. Ważna jest współpraca w sferze inwestycji i kredytowania, dokształcanie kadr, przekazywanie doświadczeń, delegowanie specjalistów, doradztwo (techniczne, technologiczne, finansowe i organizacyjne) oraz podejmowanie wspólnych inwestycji i przedsięwzięć gospodarczych (Staszewska, Wdowicka 2005).

⁸ Dostępność środków finansowych, dostępność środków z funduszy strukturalnych UE, emisja obligacji, konsultacje społeczne, tworzenie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

⁹ Spotkania z mieszkańcami i radami sołectkimi, ankiety, konkursy gmin.

Do pierwszej grupy czynników (przestrzennych) zakwalifikowano te, które mają bezpośredni wpływ na kształtowanie się przestrzeni jednostek osadniczych. Z kolei czynniki zewnętrzne wynikają z decyzji nadrzędnych władz, z kierunków polityki przestrzennej państwa, ogólnych tendencji projektowych czy też lokalizacji. Często władze gminne muszą podporządkować swoje koncepcje wizjom władz regionalnych i krajowych. Mniej restrykcyjne wydają się trendy i doktryny urbanistyczne, gdyż sposób kształtowania osiedli znajduje się w gestii zespołu projektowego pracującego na zlecenie władz. Nie jest to jednak oczywiste, bowiem wymagania i preferencje odbiorców przestrzeni, np. dotyczące wielkości czy kształtu działki inwestycyjnej, są przez nich narzucane. Nie podporządkowując się wymaganiom klientów przestrzeni władze nie znajdują na nią nabywców. Bardzo istotnym czynnikiem rozwoju są również walory środowiska przyrodniczego. Właściwe wykorzystanie jego zasobów warunkuje pozytywne odczucia odbiorców tej przestrzeni. Staje się to niewątpliwie szansą rozwoju dla danej jednostki osadniczej (Parysek 1997). Wśród podpoznańskich miejscowości najbardziej atrakcyjne pod względem lokalizacji osiedli mieszkaniowych są wsie położone w pobliżu większych terenów leśnych, tj. Wielkopolskiego Parku Narodowego (leżącego przy granicy południowo-zachodniej miasta) i Puszczy Zielonki (w części północno-wschodniej). Są to przede wszystkim miejscowości: Rogalinek, Sasinowo, Wiry, Rosnówko i Puszczykowo oraz Czernonak, Kliny, Milno, Annowo, Owieńska, Potasze. W ostatnich kilkunastu latach zabudowa mieszkaniowa intensywniej rozwijała się w pobliżu większych zbiorników wodnych. Inwestorzy chętnie nabywali nieruchomości w okolicach np. Jeziora Kiekrz i Jeziora Lusowskiego. Z kolei decydującym czynnikiem przy wyborze miejsca lokalizacji inwestycji działalności gospodarczej jest nadal dostępność komunikacyjna. Do miejscowości leżących przy trasach wylotowych z Poznania, cechujących się największą liczbą podmiotów gospodarczych należą: Suchy Las, Swadzim, Przeźmierowo, Sady, Tarnowo Podgórne. Ciekawym przypadkiem jest gmina Tarnowo Podgórne, która bardzo umiejętnie wykorzystywała swoje korzystne położenie (droga krajowa Nr 92 relacji Berlin – Warszawa, 10 min. do granicy Poznania, 15 min. do lotniska Ławica, 20 min. do centrum Poznania – Dworzec Główny PKP i PKS, Międzynarodowe Targi Poznańskie)¹⁰. W rezultacie w ostatnich 16 latach liczba podmiotów gospodarczych działających na terenie wspomnianej gminy uległa podwojeniu – wzrosła z 1124 w 1990 r. do 2320 w 2006 r. W okresie tym w gminie Tarnowo Podgórne zainwestowano 400–450 mln dolarów. Inwestowali zarówno potentaci zagraniczni, duże firmy polskie, jak i małe przedsiębiorstwa. Obecnie najważniejsze tereny związane z aktywizacją gospodarczą gminy położone są wzdłuż drogi relacji Poznań–Świecko. Należy podkreślić, że dynamiczny wzrost liczby pod-

¹⁰ „Lokalizacja gminy Tarnowo Podgórne i aktualny układ połączeń drogowych stwarza bowiem szczególnie korzystne warunki dla nowych inwestycji” (*Strategia Rozwoju...* 2001).

miotów gospodarczych przyczynił się zmiany struktury dojazdów do pracy¹¹ i ograniczenia bezrobocia. Stopa bezrobocia w latach 1990–2006 wahała się od 0,8 do 6,6% i należała do najmniejszych w województwie wielkopolskim i w kraju.

Czynniki wewnętrzne, związane ze sposobem zabudowy i zagospodarowania terenu, uwarunkowane są decyzjami władz lokalnych, możliwościami tkwiącymi w strukturze (zasoby lokalne), w relacjach zachodzących pomiędzy elementami tej struktury i działalnością związaną z zachowaniem ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju. To według warunków zabudowy i zagospodarowania terenu, nakazów i zakazów zawartych w obowiązujących planach, pozwoleń wydawanych przez właściwy organ administracyjny kształtowana jest przestrzeń. Wizerunek oraz odczucia przestrzeni uzależnione są zarówno od decyzji migrującej ludności, jak i od władzy kreującej tę przestrzeń. Władza, opracowując miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyduje nie tylko o wyglądzie osiedla, ale również o warunkach życia zamieszkującej go społeczności. Przykładem miejscowości powstałych w wyniku rygorystycznie wykonanego podziału geodezyjnego, dla których przygotowano miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dopuszczające budowę osiedli o cechach miejskich są: Przeźmierowo, Skórzewo (gm. Tarnowo Podgórne), Koziegłowy (gm. Czerwonak) czy też Suchy Las (os. Grzybowe, gm. Suchy Las). Osiedla podmiejskie cechuje miejski układ zabudowy (wielkość działki, sposób usytuowania budynku na działce). Brak jest jednak przestrzeni publicznych połączonych z obszarami rekreacyjnymi. Niewłaściwe usytuowanie i nikłe wyposażenie w usługi, a także niska jakość systemu komunikacyjnego (brak chodników, nieutwardzone ulice) to problem wielu „nowych osiedli wiejskich”.

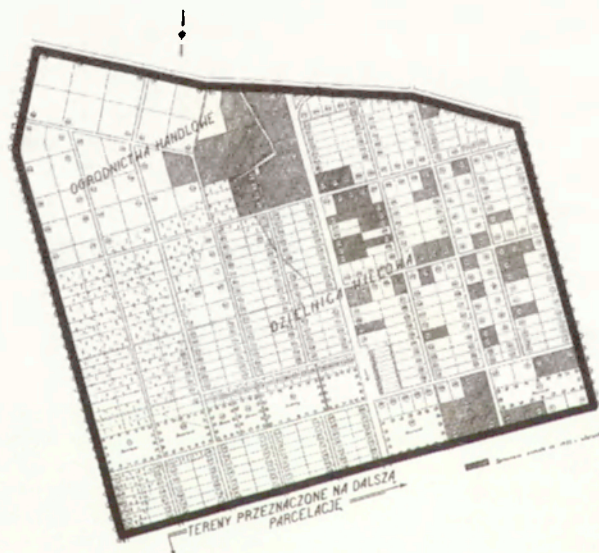
Przykładem osiedla miejskiego na terenach wiejskich jest Przeźmierowo. Rybiny 1, 2, 3 pokazują dynamiczny rozwój prezentowanej jednostki osadniczej zlokalizowanej w strefie wpływu aglomeracji poznańskiej. Przedstawiona wieś, w której dominuje zabudowa jednorodzinna, stała się sypialnią sąsiadującego miasta. Posiada ona czytelny układ komunikacyjny, geometrię ulic i budynków. Usługi podstawowe zlokalizowane są wzdłuż głównej ulicy, która pełni rolę obszaru hierarchicznie ważnego. W centrum jednostki znajduje się niezagospodarowany plac, który niedługo będzie pełnił rolę obszaru centralnego. W większości (3/4) ulice są utwardzone, jakość pozostałych ulic poprawi się po przeprowa-

¹¹ „Nadal spora część zawodowo czynnych mieszkańców gminy wyjeżdża do pracy w Poznaniu, ze względu na inną, bardziej różnorodną ofertę poznańskiego rynku pracy. Jednak pojawił się też odmienny kierunek – przyjazdy z Poznania do pracy w gminie. Świadczy to o konkurencyjności w niektórych dziedzinach miejscowego rynku pracy w stosunku do dużego miasta” (Strategia Rozwoju... 2001). Według danych Urzędu Gminy Tarnowo Podgórne w 2007 r. na jej terenie było 14,5 tys. miejsc pracy, w których pracowało około 8,6 tys. mieszkańców gminy (około 12 tys. osób było czynnych zawodowo). Szacuje się, że niemal 7 tys. osób dojeżdżało do pracy w firmach działających na terenie gminy Tarnowo Podgórne.

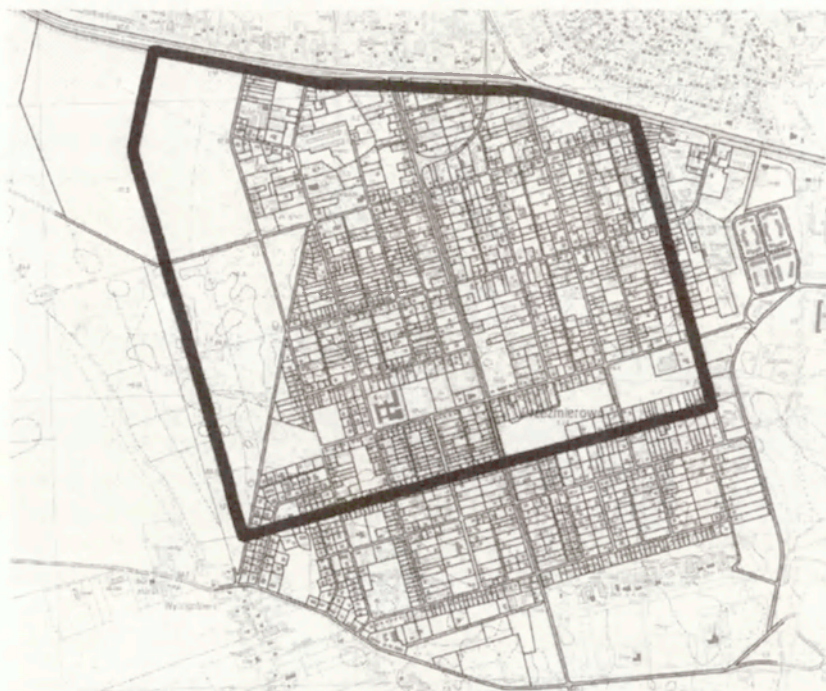
Ryc. 1. Układ zabudowy wsi Przeźmierowo, 1930. Źródło: Archiwum Map Zachodniej Polski, nie-komercyjna składnica kartograficzna; [www://mapy.amzp.pl](http://mapy.amzp.pl).

Building layout of the village of Przeźmierowo, 1930. Source: Map Archives of Western Poland, non-profit cartographic depot; [www://mapy.amzp.pl](http://mapy.amzp.pl).

Ryc. 2. Układ zabudowy wsi Przeźmierowo, około 1952. Źródło: zbiory własne.

Building layout of the village of Przeźmierowo, about 1952. Source: own collection.

Ryc. 3. Układ zabudowy wsi Przeźmierowo, 2005. Źródło: opracowanie własne w oparciu o dane z Wojewódzkiego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Poznaniu.

Building layout of the village of Przeźmierowo, 2005. Source: own compilation based on the data of the Voivodeship Centre of Geodetic and Cartographic Documentation in Poznań.

dzeniu sieci kanalizacji sanitarnej i deszczowej. Na kształt jednostki, jej funkcjonowanie oraz lokalizowane inwestycje mają wpływ głównie zarządy lokalnych władz (Tarnowa Podgórnego). Nie bez znaczenia jest jednak bliskość Poznania jako ośrodka pracy, nauki czy usług (*Studium...* 2005).

Druga grupa czynników posiada charakter demograficzno-społeczny. Uwzględniwszy migrację, przemiany demograficzne i stratyfikację społeczeństwa. Jak wiadomo w ostatniej dekadzie zmieniły się wzajemne relacje wzrostu ludności Poznania i otaczających miasto gmin. Wokół Poznania tworzą się dwa koncentryczne pierścienie gmin. Pierwszy – wewnętrzny – z szybszym wzrostem gęstości zaludnienia, mocno funkcjonalnie połączony z miastem i drugi – zachowujący rolniczy charakter zabudowy wsi – z niskim wzrostem lub spadkiem gęstości zaludnienia. Rozkład przyrostu gęstości zaludnienia w gminach pierwszego pierścienia jest asymetryczny. Przyrost ludności w gminach sąsiadujących z miastem od zachodu, północnego zachodu i południa jest szybszy niż w gminach po jego północno-wschodniej, wschodniej i południowo-wschodniej stronie. Sytuacja taka uwarunkowana jest głównymi szlakami komunikacyj-

nymi, chłonnością terenów miejskich oraz polityką przestrzenną władz gmin, o czym już wcześniej wspomiano.

Migracja ludności z miasta na jego obszary podmiejskie podyktowana jest z jednej strony wzrostem dochodów mieszkańców, z drugiej – wynika z pogarszającego się stanu technicznego oraz postępującej degradacji, zarówno zabudowy mieszkaniowej w starych, centralnych dzielnicach miejskich, jak i na osiedlach budowanych na peryferiach miasta w latach 60. i 70. w technice wielokopłytowej. Mieszkańcy dużych miast coraz chętniej osiedlają się na terenach podmiejskich, charakteryzujących się lepszą jakością środowiska przyrodniczego, a także zdecydowanie niższymi (w porównaniu z miastem) cenami gruntu i mieszkań.

Nowe mieszkania i domy jednorodzinne w strefie podmiejskiej budowane są zarówno przez inwestorów indywidualnych, jak i prywatnych developerów oraz działające w Polsce od kilku lat Towarzystwa Budownictwa Społecznego. Inwestorzy indywidualni nabywają najczęściej działki budowlane w odległości do 30 km od centrum miasta, o powierzchni nie większej niż 600–1000 m². Zazwyczaj budowane są domy o powierzchni użytkowej do 150 m². Natomiast na większych działkach, o powierzchni przekraczającej 2500 m² (a nawet 5000 m²) powstają rezydencje o powierzchni użytkowej co najmniej 400 m². Tego rodzaju działki budowlane o charakterze rezydencjonalnym usytuowane są na najatrakcyjniejszych obszarach podmiejskich, w bezpośrednim sąsiedztwie kompleksów leśnych (Matykowski, Tobolska 2005). Istotnym czynnikiem decydującym o wyborze nowego miejsca zamieszkania lub miejsca lokalizacji ośrodka małego biznesu jest czas dojazdu do/z pracy lub domu. Wraz ze wzrostem motoryzacji i wzrostem liczby samochodów osobowych zmienia się percepcja przestrzeni. Liczy się czas przejazdu, a nie sama odległość.

Następną kategorię tworzy grupa czynników prawno-administracyjnych. Stymulatorami kształtowania przestrzeni jednostek osadniczych na terenach podmiejskich są: obowiązujące prawo budowlane, ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, ustawa o ochronie środowiska, a także o ochronie przyrody, ustawa o gospodarce nieruchomościami, ustawa o ochronie gruntów rolnych i leśnych, ustawa o drogach publicznych oraz akty prawa miejscowego, czyli miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego. Gra o przestrzeń, w której uczestnikami są władze, inwestorzy i społeczność lokalna trwa już od początku lat 90. Jednak nadal zbyt wielu uczestników tego procesu widzi wyłącznie swoje korzyści, co stanowi olbrzymie zagrożenie dla szeroko pojętego ładu przestrzennego. Należy jednak pamiętać, że duży wpływ na zmiany w przestrzeni mają władze samorządowe. To one muszą pogodzić interesy wszystkich uczestników owej gry, formułując zasady z niespójnych aktów prawnych i mając ograniczone środki finansowe. Zobligowane są do wychodzenia naprzeciw interesom inwestorów przy równoczesnym dostrzeganiu potrzeb mieszkańców. Czynniki gospodarczo-ekonomiczne związane są ściśle z polityką

przestrzenną gminy, gdyż wpływ czynników związanych z polityką państwa (egzogenicznych) ma marginalne znaczenie. Istotna z tej grupy wydaje się jedynie współpraca w zakresie realizacji inwestycji krajowych i zagranicznych. Znaczące dla rozwoju jednostki czy zespołu jednostek osadniczych jest przyciągnięcie inwestora. Lokalizując inwestycję w pobliżu większych miast przedsiębiorcy korzystają często z udogodnień związanych z dobrze rozwiniętą infrastrukturą techniczną, sektorem otoczenia biznesu, większą chłonnością rynku zbytu czy też wysoką jakością rynku pracy. Jednocześnie płacą zdecydowanie niższe ceny za grunt, niższe czynsze i podatki oraz mają dostęp do większej podaży wolnych terenów do zagospodarowania. Pomocnym w tych dążeniach jest niewątpliwie marketing terytorialny będący narzędziem w zarządzaniu rozwojem jednostki. Władze lokalne, chcąc przyciągnąć klientów i inwestorów, muszą podjąć pewne działania poznawcze, analityczne i operacyjne. Należą do nich: analiza otoczenia, wybór kluczowych problemów, umiejętne wykorzystanie zasobów lokalnych, wiedza na temat klientów, inwestorów (ich wymagań, preferencji, potrzeb), wykorzystanie narzędzi pobudzania i utrzymywania rozwoju, właściwa ocena skutków rozwoju, ustalenie celów i wybór odpowiedniej strategii, opracowanie planu, tworzenie wizerunku lokalnego (obraz miejsca), kontrola i ocena działań. Te czynności składają się na politykę przestrzenną i społeczno-gospodarczą regionu/gminy, która poprzez aktywizację działalności gospodarczej wpływa na poprawę warunków życia jego mieszkańców.

Gmina, chcąc przyciągnąć inwestorów, oferuje pomoc w zakresie doradztwa dotyczącego projektowania inwestycji, organizowania wykonawstwa inwestycji, pozyskiwania środków na realizację inwestycji, poszukiwania dla inwestorów najbardziej odpowiednich i fachowych wykonawców usług towarzyszących inwestycji, organizowania przetargów, prowadzenia banku kadr i organizacji szkoleń, pośrednictwa w zakresie nawiązywania kooperacji, a także w zakresie wydawania materiałów promocyjnych i reklamowych. Władze często służą informacją na temat warunków inwestowania, procedur aplikacyjnych związanych z podjęciem działalności na danym obszarze, możliwości wykorzystania infrastruktury technicznej. Służą również pomocą w nawiązywaniu kontaktów z innymi organami administracji lokalnej i rządowej oraz w zapewnieniu sprawnego przebiegu procedur inwestycyjnych. Na docenienie zasługują władze gminy Tarnowo Podgórne, które sprawnie prowadzą politykę społeczno-gospodarczą mającą na celu przyciągnięcie inwestorów. W krótkim czasie (1991–1993) przygotowano nowy plan zagospodarowania przestrzennego, w którym uwzględniono zmiany przeznaczenia części gruntów i wykorzystanie ich pod inwestycje. Ponadto sprawnie opracowywano strategię rozwoju gminy, Plan Rozwoju Lokalnego na lata 2008–2013 i plany zagospodarowania przestrzennego, które ułatwiały inwestorom podejmowanie decyzji dotyczących lokalizacji nowych inwestycji (w 2006 r. gmina Tarnowo Podgórne posiadała ok. 100 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, które przygotowy-

wały tereny przeznaczone pod inwestycje). Ponadto udostępniono pełną informację o terenach przeznaczonych pod inwestycje (własność, uzbrojenie, przeznaczenie w planie zagospodarowania przestrzennego), zmieniono podejście pracowników urzędu gminy do petentów¹², wprowadzono stabilną politykę podatkową i zastosowano zachęty dla inwestorów w postaci zwolnień z podatku od nieruchomości¹³. Warto podkreślić, że w nawiązywaniu i utrzymywaniu dobrych kontaktów z inwestorami znaczącą rolę odgrywa profesjonalnie przygotowana strona internetowa gminy (www.tarnowo-podgorne.pl) zawierająca np. wszechstronną charakterystykę społeczno-gospodarczą gminy, niezbędne informacje dotyczące możliwości inwestowania na terenie gminy oraz przydatne dokumenty i formularze.

Czynnikiem niezwykle ważnym w rozwoju jednostek wiejskich jest współpraca mieszkańców z władzami samorządowymi. Kolejni wójtowie gminy Tarnowo Podgórne zwracali uwagę, że tak radykalna zmiana gospodarczego oblicza gminy nie byłaby możliwa bez współpracy z mieszkańcami. Brali oni czynny udział np. w rozbudowie infrastruktury technicznej (sieci telefonicznej, wodociągowej) – partycypowali w kosztach inwestycji, część prac wykonywali we własnym zakresie. Dlatego też obecnie urzędujący wójt T. Czajka jest zdania, że to „*mieszkańcy kreują wizerunek gminy, a władze są blisko*”. W 2007 r. mieszkańcy współuczestniczyli w opracowaniu Planu Rozwoju Lokalnego Gminy Tarnowo Podgórne. Przeprowadzono konsultacje społeczne, a 835 mieszkańców wypełniło ankietę, w której wypowiedzieli się na temat postrzegania przez siebie sytuacji społeczno-gospodarczej gminy. Ponadto ocenili plany inwestycyjne i wskazali preferowane kierunki inwestowania oraz sposób finansowania inwestycji. Wyniki badań ankietowych wykorzystano wybierając inwestycje, które władze gminy mają realizować w latach 2008–2013.

¹² Sprawna i fachowa obsługa jest szczególnie doceniana przez przedsiębiorców. Od początku lat 90. XX wieku gmina Tarnowo Podgórne pomagała potencjalnym inwestorom w załatwianiu spraw związanych z lokalizowaną na jej terenie inwestycją (kontakty z instytucjami i urzędami). Inwestorzy podkreślają, że władze gminy stworzyły dobry klimat dla inwestowania.

¹³ W 2004 r. Rada Gminy podjęła uchwałę udzielenia pomocy *de minimis* przedsiębiorcom prowadzącym działalność gospodarczą na obszarze gminy Tarnowo Podgórne (Uchwała Nr XLIV/269/2004). Wprowadzono zwolnienia w podatku od nieruchomości przysługujące przedsiębiorcom na okres 3 lat. Zwolnienia obejmują „*podatki od budynków lub ich części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej i będących w posiadaniu przedsiębiorców, którzy oddadzą je do użytkowania po 1 stycznia 2005 roku i będą je wykorzystywać na prowadzenie działalności gospodarczej w okresie zwolnienia oraz przynajmniej przez trzy lata po ustaniu tego zwolnienia*.” Także przedsiębiorcy tworząc na obszarze gminy nowe stanowiska pracy mogą starać się o „*zwolnienia w podatku od nieruchomości w wysokości należnej od 100 m² budynku za każde nowopowstałe stanowisko pracy*.” Jednakże korzystać z niego mogą „*wyłącznie za okres, gdy na nowym stanowisku pracy był zatrudniony pracownik w pełnym wymiarze czasu pracy, nie dłużej jednak niż przez trzy lata*.” Ponadto w roku podatkowym przedsiębiorca może skorzystać tylko z jednego z wymienionych rodzajów zwolnień.

W zależności od różnego rozumienia i odniesienia czas może być również czynnikiem zmian. W wyniku podziału doby na dzień i noc następują różne związki i relacje pomiędzy miastem a wsią (inaczej „zachowuje się” miasto/wieś w dzień, inaczej w nocy). Czas staje się czynnikiem, który zmienia percepcję przestrzeni (np. liczy się czas przejazdu, a nie sama odległość). W końcu czas – w relacji historia a współczesność – pokazuje brak zachowania historycznego kultu, formy zabudowy i zagospodarowania terenu, brak kontynuacji dawnych wzorców i tradycji.

ZAKOŃCZENIE

Jednostki wiejskie zlokalizowane w sąsiedztwie dużego miasta ulegają jego wpływom. Niewielka odległość między stolicą regionu a ośrodkami gminnymi spowodowała wytworzenie się silnych związków o komplementarnym charakterze (Poznań jest dla otoczenia głównym rynkiem pracy oraz miejscem realizacji celów, zwłaszcza związanych z pokryciem potrzeb wyższego rzędu, tj. edukacji, ochrony zdrowia, kultury). Ponadto dobra dostępność komunikacyjna, bliskość większego ośrodka, przyjazna polityka władz gminnych przyczyniają się do stworzenia obszarów, na których przekształcenia przestrzenne, strukturalne i cywilizacyjne zachodzą w wyniku podwyższonej aktywności społeczno-gospodarczej. Istnieje dostęp do terenów otwartych, zielonych czy rekreacyjnych. Ludzie przenoszą się na tereny podmiejskie ze względu na lepsze warunki życia, zwiększony komfort zamieszkania (cisza, spokój, z dala od wielkomiejskiego zgiełku), mniejszą gęstość zaludnienia, niższe koszty zamieszkania i utrzymania.

Jednostki wiejskie zlokalizowane w strefie wpływu aglomeracji są jednakże przestrzennie zależne. Plany zagospodarowania przestrzennego opracowywane są często pod presją właścicieli gruntów lub inwestorów, wskutek czego powstają rozproszone osiedla developerskie. Brak jest zabudowy integrującej się z historycznie ukształtowaną strukturą oraz brak prawidłowych powiązań komunikacyjnych pomiędzy analizowanymi jednostkami a miastem macierzystym. Następuje również zachwianie proporcji pomiędzy poszczególnymi funkcjami terenów (pomiędzy obszarami zurbanizowanymi a otwartymi). Nieunikniona jest także dezintegracja przestrzeni i degradacja krajobrazu wskutek gwałtownego, nieproporcjonalnego rozwoju oraz intensywnego zagospodarowywania (dochodzi do zabudowy panoram widokowych, korytarzy ekologicznych, przeobrażeń rzeźby terenu). Społeczność lokalna, choć wewnętrznie zróżnicowana, nie jest zintegrowana, brak jest więzi społecznych. Obszary strefy podmiejskiej są dla Poznania zapleczem mieszkaniowym, a także rekreacyjnym, handlowym oraz usługowym – niestety służebnym (szczególnie dla lokalizacji niektórych inwestycji problemowych: elektrociepłowni, oczyszczalni ścieków,

ujęć wody). Jednostki wiejskie mają słabo rozwiniętą infrastrukturę społeczną (niedostateczną dostępność i niski poziom świadczonych usług), a także słabo rozwiniętą infrastrukturę techniczną (uciążliwy dojazd do i z pracy/szkoły, brak utwardzonych dróg dojazdowych, oświetlenia, ścieżek rowerowych czy chodników).

Rozwój jednostek wiejskich leżących w pobliżu aglomeracji uwarunkowany jest wieloma czynnikami wpływającymi zarówno negatywnie, jak i pozytywnie na rozwój społeczny, gospodarczy a przede wszystkim przestrzenny. Niestety jest on nierównomierny i zbyt często przypadkowy.

LITERATURA

- Kołodziejski J. (red.), 1999, *Proces metropolizacji polskiej przestrzeni. Aglomeracja Trójmiasta – polska metropolia bałtycka in statu nascendi*, Studium diagnostyczno-koncepcyjne, Biuletyn KPZK PAN, 189, Warszawa.
- Kotler Ph., Haider D.H., Rein I., 1993, *Marketing places. Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States and Nations*, New York, Toronto, Oxford, Singapore, Sydney.
- Matkowski R., Tobolska A., 2005, *Nowe inwestycje przemysłowe i mieszkaniowe w gminie Tarnowo Podgórne (w strefie podmiejskiej Poznania*, Biuletyn KPZK, 216, s. 98–111.
- Parysek J.J., 1997, *Podstawy gospodarki lokalnej*, UAM, Poznań.
- Plan Rozwoju Lokalnego na lata 2008–2013*, 2007, WOKISS, Urząd Gminy Tarnowo Podgórne.
- Sołtys J., 2006, *Żywiłowe procesy urbanizacji w strefie podmiejskiej aglomeracji gdańskiej*, [w:] S. Kozłowski, (red.), *Żywiłowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce*, Studia nad zrównoważonym rozwojem, t. 2, Białystok-Lublin-Warszawa, s. 225–241.
- Staszewska S., Wdowicka M., 2005, *Możliwości aktywizacji gospodarczej małych miast w Polsce w warunkach rosnącej konkurencji międzynarodowej*, [w:] K. Heffner (red.), *Małe miasta a rozwój lokalny i regionalny*, Katowice, s. 91–105.
- Strategia rozwoju gminy Tarnowo Podgórne*, 2001, Tarnowo Podgórne „Komisja” ds. Opracowania Strategii Rozwoju Gminy powołana przez Radę Gminy
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Tarnowo Podgórne*, 2005, Biuro Planowania Przestrzennego, Architektury i Usług Inwestycyjnych INVEST-PLAN Sp. z o.o.
- Wiatrak A.P., 2000, *Zarządzanie gospodarką regionalną i lokalną*, [w:] E. Bojar, B. Pławgo (red.), *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym*, Nauka-Edukacja, Warszawa,
- Zipser T., Sławski J., 1988, *Modele procesów urbanizacji. Teoria i jej wykorzystanie w praktyce planowania*, KPZK PAN, Studia XCVII, Warszawa.

SUMMARY

Rural units which are situated in the Poznań suburban area are highly diversified. Some villages (among others, Czerwonak, Komorniki, Kozięłowy, Przeźmierowo, Rokietnica, Suchy Las) have developed intensively after having introduced the principles of market economy. Consequently, their demographic situation, the functional structure and their functions have changed. However, villages which are characterized by a low level of building development intensity, a big scatter of service facilities, and a poorly developed transport system, still exist in the areas of agglomeration influence.

The factors which bring about the changes in the way of shaping rural areas which are on the outskirts of big urban centers have been identified in the study. Four groups of factors have been distinguished: special, social-demographic, legal-administrative and economically-economic. A distinction between both endogenous and exogenous factors has been made and the effects of changes have also been presented.

Małgorzata POLNA
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej UAM
61-680 Poznań, ul. Dziegielowa 27
marten@amu.edu.pl

ZRÓŻNICOWANIE PROCESU ZALESIEŃ GRUNTÓW ROLNYCH W STREFIE ODDZIAŁYWANIA WIELKIEGO MIASTA (NA PRZYKŁADZIE AGLOMERACJI POZNAŃSKIEJ)

**DIFFERENCES IN THE AFFORESTATION OF FARMLAND IN THE
IMPACT ZONE OF A BIG CITY (AN EXAMPLE OF THE POZNAŃ
METROPOLITAN AREA)**

Zarys treści: Artykuł dotyczy analizy zróżnicowania przestrzennego zalesień gruntów rolnych w strefie podmiejskiej Poznania. Przedstawiono natężenie i dynamikę zalesień gruntów rolnych. Podjęto próbę identyfikacji wpływających na nie czynników.

Słowa kluczowe: zalesienia, grunty rolne, strefa podmiejska

WSTĘP

Intensywne przemiany społeczne, demograficzne, ekonomiczne i przestrzenne w otoczeniu wielkiego miasta są wynikiem jego oddziaływania na sąsiadujące z nim gminy. Zmiany te mają różny charakter i natężenie. Warto podkreślić, że przez długi czas strefa podmiejska pełniła głównie funkcje żywi- cielskie, a na jej terenach rozwijało się rolnictwo, szczególnie sadownictwo i warzywnictwo. W wyniku rozwoju społeczno-gospodarczego zachodzą istotne zmiany w zagospodarowaniu stref podmiejskich. Przejawiają się one spadkiem udziału terenów użytkowanych rolniczo na rzecz wzrostu terenów przede wszy- stkim o funkcjach mieszkaniowych, usługowych i przemysłowych. Przeobraże- niu podlega przestrzeń strefy. Dynamika zmian w strefie podmiejskiej zależy od położenia konkretnej jednostki w stosunku do granic miasta, od przebiegu waż- niejszych dróg i od rangi danej wsi w lokalnej sieci osadniczej (Rydz 2003). Przełomowym momentem dokonujących się przemian społeczno-gospodar- czych były rozpoczęte po 1989 r. reformy ustrojowe. Nowe uwarunkowania

doprowadziły m. in. do przekształceń struktury agrarnej polskiego rolnictwa. Pojawiła się znaczna ilość gruntów, na których z różnych powodów zaprzestano produkcji rolnej. Równocześnie zaistniały nowe możliwości zagospodarowania przestrzeni rolniczej. Jedną z możliwości zagospodarowania tych gruntów jest ich zalesianie. Leśna forma zagospodarowania gruntów mających marginalne znaczenie dla rolnictwa może stanowić sposób na wzbogacanie zasobów przyrodniczych danego terenu. Przede wszystkim jednak jest jednym z głównych sposobów powiększania zasobów leśnych w realizowanym od 1995 r. Krajowym Programie Zwiększania Lesistości¹.

Celem pracy jest analiza procesu zalesień gruntów rolnych w strefie podmiejskiej Poznania, jego dynamiki, tendencji oraz zróżnicowania przestrzennego. W szczególności chodzi o próbę odpowiedzi na pytanie, czy w analizowanym okresie dokonały się istotniejsze zmiany w przeznaczaniu gruntów na cele leśne oraz czy można uchwycić nowe trendy w rozkładzie przestrzennym zalesień. Zasadniczo analizą objęto lata 2000–2006, jednak w odniesieniu do gruntów prywatnych wykorzystano dane z okresu 1995–2006.

Przedmiotem badań jest pas 17 gmin otaczających miasto Poznań. Pas tych gmin tworzy dwa pierścienie. W skład pierwszego wchodzi 12 gmin bezpośrednio przylegających do granic miasta (Czerwonak, Swarzędz, Kleszczewo, Kórnik, Mosina, Puszczykowo, Luboń, Komorniki, Dopiewo, Tarnowo Podgórne, Rokietnica, Suchy Las). Do drugiego pierścienia, zewnętrznego w stosunku do pierwszego, zaliczono 5 jednostek administracyjnych najniższego rzędu (Buk, Stęszew, Murowana Goślina, Pobiedziska, Kostrzyn). Wszystkie gminy ze strefy podmiejskiej wchodzi od 1999 r. w skład powiatu poznańskiego.

STREFA PODMIEJSKA POZNANIA NA TLE WIELKOPOLSKI

W obrębie strefy podmiejskiej Poznania znajdują się dwie gminy miejskie, siedem gmin wiejskich oraz trzy gminy miejsko-wiejskie, położone w pierwszym, wewnętrznym pierścieniu. Pozostałych pięć gmin miejsko-wiejskich leży w strefie podmiejskiej dalszej. Cały ten obszar zajmuje powierzchnię 1901 km², co stanowi 6,4% powierzchni województwa. Strefę podmiejską zamieszkiwało w 2006 r. ponad 293 tys. osób, czyli 8,7% ludności Wielkopolski. Średnia gęstość zaludnienia wynosi 154,3 osoby na km², podczas gdy w całym województwie 113,1 osób/km². Jest to również region charaktery-

¹ W 1995r. Rada Ministrów przyjęła Krajowy Program Zwiększenia Lesistości na lata 1995–2020, który został zmodyfikowany w 2003 r. Program ten przewiduje zalesienie do 2020 r. ok. 680 tys. ha gruntów porolnych, w tym ok. 250 tys. ha gruntów nie stanowiących własności Skarbu Państwa. Określa także mechanizmy ekonomiczne stymulujące leśne zagospodarowanie części gruntów marginalnych dla rolnictwa, priorytety przestrzenne w układzie gmin oraz harmonogram realizacyjny.

zujący się od kilku lat dodatnim saldem migracji (średnio 8,5 osób na 1000 mieszkańców), z przewagą osób migrujących do miast (około 60% migrujących).

Przez obszar gmin podmiejskich przebiegają główne szlaki komunikacyjne regionu o znaczeniu ogólnopolskim, a nawet międzynarodowym (np. droga krajowa nr 5, autostrada A2). Nie tylko dostępność komunikacyjna i bliskość dużego ośrodka miejskiego determinuje główne funkcje i charakter badanych gmin. Znaczenie ma również polityka władz samorządowych.

Pod względem geograficznym badane gminy leżą na obszarze makroregionu Pojezierza Wielkopolskiego i charakteryzują się małym zróżnicowaniem ukształtowania terenu (Kondracki 2001). Jedynie w obrębie wałów morenowych rzeźba terenu jest bardziej urozmaicona (np. Mosina, Czerwonak, Suchy Las, Rokietnica). Z uwagi na przeciętne warunki klimatyczne i glebowe oraz niekorzystne stosunki wodne jest to region o przeciętnych uwarunkowaniach przyrodniczych dla rozwoju rolnictwa (wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynosi 66,7 punktów). Lesistość badanego obszaru jest niska i kształtuje się na poziomie około 22%.

ZMIANY W POWIERZCHNI I LOKALNE ZRÓŻNICOWANIE ZALESIEŃ

Na obszarze strefy podmiejskiej Poznania w latach 2000–2006 zalesiono 246,5 ha gruntów rolnych. Stanowi to 2,7% ogólnego areału terenów zalesionych w analizowanym okresie w województwie wielkopolskim. Przeciętny wskaźnik zalesień kształtował się na poziomie 2,1 ha w przeliczeniu na 1000 ha UR.

Badanie wielkości powierzchni gruntów rolnych, które zostały zalesione w latach 2000–2006 wykazało, że rozmiar zalesień tych gruntów ulegał wahaniom. Generalnie można stwierdzić, że do 2002 r. obserwowano wzrost powierzchni zalesień, zaś po 2003 r. nastąpił znaczny spadek areału zalesień. Analiza trendu liniowego wykazała, że średnioroczny spadek powierzchni zalesień wynosił ok. 3,3 ha². Dynamikę zmian rozmiaru zalesień przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1. Dynamika powierzchni zalesień gruntów rolnych w latach 2000–2006

Wyszczególnienie	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Powierzchnia w ha	18,2	46,4	72,0	49,9	15,3	23,2	21,5
Rok poprzedni = 100	100	254,9	155,2	69,3	30,7	151,6	92,7
Rok 2000 = 100	100	254,9	395,6	274,2	84,1	127,5	118,1

Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Regionalnych, GUS.

² Równanie trendu liniowego przyjmuje postać $y = -3,3286x + 48,529$

Najwięcej nowych terenów leśnych przybyło w gminie Stęszew – 88,3 ha, tj. 36% ogólnego areału zalesionego w badanym okresie. Na drugim miejscu pod względem intensywności zmian znajduje się gmina Murowana Goślina z 51,7 ha nowych upraw leśnych (21%). Na kolejnym miejscu plasuje się gmina Komorniki, gdzie zalesiono 37,7 ha gruntów rolnych (15,3%). Przyrost powierzchni zalesień w tych trzech gminach w latach 2000–2006 stanowi ponad 72% przyrostu powierzchni leśnej w całym badanym regionie. Do gmin, w których nie prowadzono prac zalesieniowych w latach 2000–2006 należą Luboń, Dopiewo, Swarzędz i Tarnowo Podgórne (tab. 2).

Tabela 2. Zalesienia gruntów rolnych według gmin w latach 2000–2006 (w ha)

Gmina	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	Ogółem w latach 2000–2006
Luboń	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Puszczykowo	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9
Buk	0,0	0,0	2,0	2,1	0,0	5,6	1,3	11,0
Czerwonak	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	9,0	9,0
Dopiewo	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Kleszczewo	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0
Komorniki	0,0	0,0	0,0	27,1	0,2	5,4	5,0	37,7
Kostrzyn	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0
Kórnik	3,5	4,6	6,2	3,4	0,0	0,4	1,2	19,3
Mosina	0,0	0,5	2,7	9,4	0,0	0,0	1,0	13,6
Murowana Goślina	1,0	12,9	14,7	4,0	15,1	0,0	4,0	51,7
Pobiedziska	3,0	0,0	5,0	1,0	0,0	1,8	0,0	10,8
Rokietnica	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2
Stęszew	8,8	28,2	40,4	0,9	0,0	10,0	0,0	88,3
Suchy Las	0,0	0,0	0,0	2,0	0,0	0,0	0,0	2,0
Swarzędz	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Tarnowo Podgórne	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Regionalnych, GUS.

Zalesienia w strefie podmiejskiej miasta Poznania prowadzone były głównie na gruntach Skarbu Państwa. Na gruntach tej własności zalesiono 188,4 ha terenów porolnych, tj. ponad 76% ogólnej powierzchni zalesień. Należy podkreślić, że ponad połowę powierzchni zalesionej w sektorze państwowym (117,2 ha, tj. 62,2%) stanowiły grunty rolne znajdujące w granicach Wielkopolskiego Parku Narodowego. Natomiast rozmiar zalesień wykonanych na gruntach będących

w zarządzie Lasów Państwowych wynosił 70,3 ha (37,8% powierzchni zalesień na gruntach państwowych). W badanych latach przeprowadzono także zalesienia na 57,1 ha gruntów prywatnych (23% ogólnej powierzchni zalesień). Natomiast w przypadku gruntów stanowiących własność gminną zalesień na powierzchni 1 ha gruntów rolnych dokonano tylko w 2000 r. na terenie gminy Pobiedziska.

Analiza rozmieszczenia nowych upraw leśnych według własności gruntów wykazała, że w latach 2000–2006 grunty Skarbu Państwa zalesiano w siedmiu gminach badanej strefy podmiejskiej Poznania. W trzech z nich: Puszczykowie, Czerwonaku i Komornikach zalesianiu podlegały wyłącznie grunty rolne tej własności. Największą powierzchnię państwowych gruntów rolnych (86,9 ha) zalesiono w Stęszewie, co stanowi 98,4% ogólnego areалу zalesionego w tej gminie. Duży rozmiar zalesień gruntów państwowych (39,7 ha) charakteryzuje również gminę Murowana Goślina, tj. 76,8% powierzchni zalesionej w gminie. W Kórniku zalesiono 13,5 ha gruntów państwowych (69,9%), a w Pobiedziskach 0,7 ha (6,5%). Równocześnie badane gminy cechuje duże zróżnicowanie przestrzenne pod względem natężenia zalesień gruntów państwowych. Waha się ono od 0,1 ha/1000 ha UR w Pobiedziskach do 8,1 ha/1000 ha UR w Komornikach. W zasadzie we wszystkich wymienionych gminach zalesienia realizowane były przez Lasy Państwowe. Zalesieniom podlegały grunty własne Lasów Państwowych oraz grunty pochodzące z wykupu lub nabyte w drodze darowizn. Tylko w Komornikach i Stęszewie prace zalesieniowe prowadzono na gruntach będących własnością Wielkopolskiego Parku Narodowego. Zatem rozmiar i natężenie prac zalesieniowych są uzależnione z jednej strony od tempa przekazywania gruntów rolnych przeznaczonych do zalesienia. Z drugiej natomiast zależą od przepływu środków finansowych przeznaczonych na ten cel. Należy wspomnieć, że zalesienia na gruntach tej własności są realizowane jako zadanie rządowe finansowane w oparciu o środki publiczne (budżetowe i pozabudżetowe – NFOŚiGW oraz EKOFUNDUSZ).

Przeprowadzona w układzie gmin analiza intensywności zalesień gruntów rolnych wykazała, że natężenie zalesień w strefie podmiejskiej Poznania jest nierównomierne (ryc. 1).

Najwyższe natężenie zalesień wystąpiło w gminach Komorniki i Stęszew, gdzie jak już wspomniano, zalesianiu podlegały grunty leżące w granicach Wielkopolskiego Parku Narodowego. Wysokie natężenie zalesień występowało ponadto w gminach charakteryzujących się niekorzystnymi warunkami glebowymi (Czerwonak, Murowana Goślina, Puszczykowo). W wymienionych gminach wskaźnik jakości i przydatności rolniczej gleb nie przekraczał 43 punktów. Na pozostałym obszarze nasilenie prac zalesieniowych jest niższe, bądź nie występuje w ogóle. Rację ma A. Potocki (2003), który twierdzi, że lokalizacja zalesień wynika z funkcji i oczekiwań społecznych, jakie w przyszłości ma spełniać las na określonym obszarze.

Ryc. 1. Zalesienia ogółem w latach 2000–2006. A – Zalesienia na 1000 ha UR (ha), B – zjawisko nie wystąpiło. Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Regionalnych, GUS.
Afforestation in total over the years 1995–2006. A – Afforestation per 1,000 agricultural land, B – Phenomenon did not occur. Source: prepared on the basis of the Regional Data Bank, Central Statistical Office data.

Interesującym zagadnieniem są również zalesienia gruntów prywatnych. W latach 1995–2006 złożono 102 wnioski o dofinansowanie zalesień w ramach dostępnych źródeł finansowania i zalesiono 153,2 ha gruntów wyłączonych z produkcji rolnej. Liczba złożonych wniosków wahała się od 3 w Suchym Lesie do 33 w Murowanej Goślinie (tab. 3).

Przyczyny tak dużego zróżnicowania zainteresowaniem zalesieniami nowych obszarów są złożone. Wynika ono nie tyle ze słabej podaży gruntów przeznaczonych pod zalesienie, ile z opóźnień spowodowanych długotrwałymi aktualizacjami planów zagospodarowania przestrzennego w gminach, przeprowadzaniem odpowiednich wydzieżeń geodezyjnych, czy wyjaśnianiem spraw własnościowych. Ponadto jedną z wielu przyczyn realizacji w niewielkim stopniu zalesień jest „niezbyt jasno sprecyzowana współzależność między planami zagospodarowania przestrzennego a planami urzędzenia lasów. Plany te odnoszą się do różnych terenów: obszary nadleśnictw nie pokrywają się z obszarami gmin, a uproszczone plany urzędzenia lasów obejmują co najwyżej kilka wsi.” (Longchamps de Berier 1994, s. 146). Z drugiej strony zaś jest to efekt rozwoju strefy

Tabela 3. Zalesienia prywatnych gruntów rolnych w latach 1995–2006

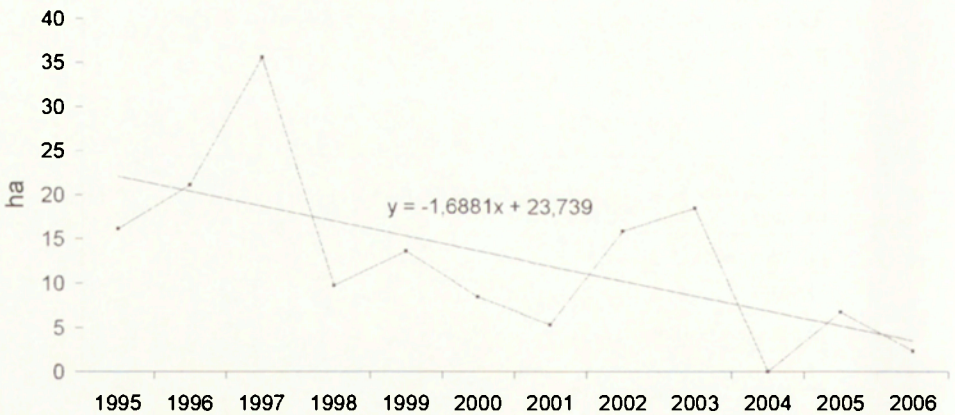
Gmina ¹	Powierzchnia zalesień w ha	Liczba złożonych wniosków
Buk	11,0	7
Kleszczewo	5,2	3
Kostrzyn	1,5	3
Kórnik	8,4	7
Mosina	23,1	14
Murowana Goślina	55,4	33
Pobiedziska	11,8	8
Rokietnica	12,3	7
Stęszew	8,92	9
Suchy Las	2,8	3
Tarnowo Podgórne	12,8	8
Strefa podmiejska	153,2	102

¹ Uwzględniono wyłącznie gminy uczestniczące w zalesianiu gruntów rolnych.

podmiejskiej Poznania i dynamicznie rozwijającej się na tych terenach funkcji mieszkaniowej. W związku z tym część gruntów przeznaczona została na cele mieszkaniowe i rekreacyjne.

Analizując rozmiar zalesień na gruntach prywatnych w latach 1995–2006, oszacowano parametry trendu liniowego. W efekcie otrzymano graficzny obraz tendencji rozwojowej tego zjawiska. Z funkcji trendu ($y = -1,6881x + 23,739$) wynika, że w badanym okresie powierzchnia zalesień zmniejsza się średnio o 1,6881 ha rocznie. Analizowany okres cechował się jednak wahaniami w wielkości zalesionego arealu spowodowanymi różnymi czynnikami (ryc. 2). Wyższy rozmiar zalesień w początkowym okresie analizy wiązał się prawdopodobnie ze wsparciem finansowym udzielonym przez Lasy Państwowe w ramach programu PHARE. Od 1998 r. na mocy ustawy o lasach z 1991 r. źródłem wsparcia dofinansowania zalesień gruntów prywatnych stał się fundusz leśny Lasów Państwowych.

Niestety niedoinformowanie właścicieli indywidualnych gospodarstw rolnych w początkowym okresie działania funduszu oraz niezajomość procedury ubiegania się o sadzonki stanowiła przyczynę nikłego zainteresowania zalesianiem gruntów rolnych. Jednocześnie poważną konkurencją dla tego sposobu zagospodarowania gruntów było ich wykupywanie przez osoby nie związane z rolnictwem. Jednorazowy zysk ze sprzedaży stanowił poważne wsparcie budżetu rodzin rolniczych. Natomiast dla kupujących była to lokata kapitału przed wejściem do Unii Europejskiej, która nie podlegała opodatkowaniu, gdyż

Ryc. 2. Zmiany w powierzchni zalesień prywatnych gruntów rolnych w strefie podmiejskiej Poznania w latach 1995–2006. A – linia trendu. Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Regionalnych, GUS oraz informacji uzyskanych w starostwie powiatowym w Poznaniu.

Changes in the area of afforestation of private land in the Poznań suburban zone over the years 1995–2006. A – trend line. Source: prepared on the basis of the Regional Data Bank, Central Statistical Office data, and information obtained at the Poznań Poviato Office.

zgodnie z Ustawą o podatku rolnym od gruntów klasy V i VI nie nalicza się podatku.

Zmniejszanie się arealu zalesień w latach 1998–2001, przy równoczesnym spadku powierzchni gruntów rolnych w badanym regionie, pozwala przypuszczać, że część gruntów została wyłączona z produkcji rolnej z zamiarem zmiany ich przeznaczenia, najprawdopodobniej na cele inwestycyjne. Jak wykazały badania B. Mackiewicz i A. Świderskiego (2006) przeciętna cena 1 m² ziemi rolnej w latach 1995–2000 wzrosła z 1,24 zł w do 4,27 zł. Równocześnie przeciętna cena gruntów rolnych w strefie podmiejskiej Poznania kształtowała się na poziomie 2,41 zł za 1 m². Była to wartość cztery i pół raza wyższa od średniej ceny 1 m² dobrej jakości gruntów ornych w Polsce wynoszącej według danych GUS 0,53 zł/m². Przyczyną tak dużej dysproporcji jest z pewnością bliskość miasta Poznania. Według B. Mackiewicz i A. Świderskiego (2006, s. 236) „sąsiedztwo dużego ośrodka miejskiego z dynamicznie rozwijającą się strefą podmiejską pozwala domniemywać, że grunty kupione jako rolne staną się wkrótce terenami inwestycyjnymi”.

Ponowny, choć niewielki, wzrost zainteresowania rolników zalesianiem nowych terenów nastąpił pod wpływem przyjętej 8 czerwca 2001 r. ustawy o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia. Właściciel gruntu rolnego, który zdecydował się go zalesić i otrzymał na to pozwolenie, zgodnie ze wspomnianą ustawą otrzymał za darmo sadzonki i nabył prawo do miesięcznego ekwiwalentu za wyłączenie gruntu z upraw rolnych i prowadzenie uprawy leśnej w okresie 20 lat. Wysokość ekwiwalentu uzależniona jest od wielkości obszaru zalesione-

go. Stąd też rozmiar zalesień w latach 2002–2003 nieznacznie zwiększył się. Z kolei efektem niedostatecznego wsparcia zalesień środkami budżetowymi, jak również wysokich cen gruntów rolnych jest brak nowych upraw leśnych w 2004 r. Wprowadzenie od 1 maja 2004 r. atrakcyjniejszych form wsparcia zalesień prywatnych gruntów rolnych nie spotkało się na badanym obszarze z większym zainteresowaniem wśród rolników. Można domniemywać, że zahamowanie procesu zalesień spowodowane zostało większą opłacalnością produkcji rolnej po wejściu Polski do Unii Europejskiej. Warto też wspomnieć, że istotnym czynnikiem ograniczającym podaż gruntów do zalesień jest przeznaczanie terenów pod rozwój funkcji mieszkaniowej.

W latach 1995–2006 największą powierzchnię prywatnych gruntów rolnych przeznaczono pod zalesienia w Murowanej Goślinie – 55,4 ha i Mosinie – 23,1 ha. Najmniej terenów leśnych przybyło w Kostrzynie – 1,5 ha i Suchym Lesie – 2,8 ha. Zalesień na gruntach tej własności nie prowadzono w sześciu gminach leżących w pierwszym, przylegającym do granic miasta pierścieniu, tzn. w Czerwonaku, Dopiewie, Komornikach, Luboniu, Puszczykowie i Swarzędzu. A zatem w gminach, w których grunty rolne osiągały bardzo wysokie ceny (ponad 3 zł) za 1 m² (Mackiewicz, Świdorski 2006). Równocześnie są to tereny o dominacji funkcji mieszkaniowej i rekreacyjnej.

Natężenie zalesień prywatnych gruntów rolnych wykazuje na analizowanym terenie znaczne zróżnicowanie i waha się od 0,1 ha na 1000 ha UR w gminie Kostrzyn do 7,1 ha w przeliczeniu na 1000 ha UR w gminie Murowana Goślina. Wysokie natężenie zalesień jest charakterystyczne również dla gminy Mosina (2,2 ha). Pozostały obszar strefy podmiejskiej cechował się znacznie niższym nasileniem prac zalesieniowych (ryc. 3). Przyczyny takiego rozkładu natężenia zalesień zostały już częściowo omówione wcześniej. Warto jednak dodać, że rozkład przestrzenny natężenia zalesień prywatnych gruntów rolnych wyraźnie wskazuje na zależność od jakości gruntów rolnych.

Należy także zauważyć, że zalesianie gruntów będących własnością prywatną cechuje się znacznie niższym natężeniem niż gruntów Skarbu Państwa³ (tab. 4). Zaistniałe różnice w wartościach analizowanego wskaźnika to efekt działania czynników, na które wskazano już wcześniej.

CZYNNIKI ZALESIEŃ

Brak istotnego związku między powierzchnią zalesień a lesistością w gminie wskazuje, iż czynnik ten nie odgrywał ważnej roli w rozmieszczeniu zalesień. Podobnie pomiędzy powierzchnią odłogów i ugorów a arealem zalesień nie

³ Porównując wskaźnik natężenia zalesień dla obu form własności przyjęto ten sam okres, tj. 2000–2006.

Ryc. 3. Zalesienia prywatnych gruntów rolnych w latach 1995–2006. A – Zalesienia na 1000 ha UR (ha), B – zjawisko nie wystąpiło. Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Regionalnych, GUS.

Afforestation of private land over the years 1995–2006. A – Afforestation per 1,000 agricultural land, B – Phenomenon did not occur. Source: prepared on the basis of the Regional Data Bank, Central Statistical Office data.

stwierdza się istotnych zależności statystycznych. Wynika to z faktu czasowego zawieszenia działalności rolniczej i przygotowania tych terenów do zmiany formy użytkowania, bądź też z pozostawienia ich jako tzw. użytki ekologiczne. Równocześnie wprowadzone od 1 maja 2004 roku nowe zasady finansowania zalesień ze środków unijnych, w ramach wspierania rozwoju obszarów wiejskich (PROW), nie przewidują dofinansowywania zalesień na gruntach odłogowanych i ugorowanych.

Z punktu widzenia uwarunkowań ekonomicznych przeprowadzanie zalesień jest szczególnie pożądane w gminach o niekorzystnych warunkach przyrodniczych rolnictwa. Wynika to zarówno z ograniczeń intensyfikacji rolnictwa, jak i konieczności poprawy sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych. Wartość wskaźnika korelacji ($r = -0,506$) w tym regionie wskazuje, że pogarszającej się jakości środowiska przyrodniczego towarzyszy wzrost powierzchni zalesień. Zatem oddziaływanie czynnika środowiska przyrodniczego ma istotne znaczenie na wybór lokalizacji zalesień na analizowanym terenie.

Tabela 4. Natężenie zalesień gruntów rolnych w latach 2000–2006 (w ha)

Gmina	Grunty Skarbu Państwa	Grunty prywatne
	na 1000 ha UR	
Luboń	1,61	0,49
Puszczykowo	2,78	0,00
Buk	0,00	1,47
Czerwonak	2,55	0,00
Kleszczewo	0,00	0,15
Komorniki	8,14	0,00
Kostrzyn	0,00	0,09
Kórnik	1,22	0,52
Mosina	0,00	1,80
Murwana Goślina	5,53	1,67
Pobiedziska	0,07	0,86
Rokietnica	0,00	0,03
Stęszew	7,21	0,12
Suchy Las	0,00	0,66
Strefa podmiejska	1,61	0,49

Źródło: opracowano na podstawie Banku Danych Regionalnych, GUS.

Jednocześnie istnieje średni związek pomiędzy lokalizacją zalesień a rozmieszczeniem gruntów klas V i VI ($r = 0,425$). Fakt ten świadczy o dostrzeżeniu przez rolników korzystnych aspektów tej formy zagospodarowania gruntów rolnych o najniższej jakości.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone w układzie gmin badania czasoprzestrzennych zmian w zalesianiu gruntów rolnych w strefie podmiejskiej Poznania wykazały wyraźny związek tego procesu ze zmieniającymi się uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi. Tempo zalesień gruntów rolnych jest zależne od poziomu wsparcia finansowego. Znaczenie wspomagania zalesień prywatnych gruntów rolnych jest widoczne w dynamice wzrostu powierzchni zalesionej przede wszystkim z dotacji ze środków pomocowych programu PHARE oraz po wejściu w życie ustawy o przeznaczeniu gruntów rolnych do zalesienia z 2001 r. Stwierdzono, że niski rozmiar zalesień gruntów rolnych wynikał z rozwoju strefy pod-

miejskiej Poznania i dynamicznie rozwijającej się na tych terenach funkcji mieszkaniowej. Ponadto badania wykazały wyraźną zależność rozmieszczenia zalesień od jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej, a zwłaszcza od jakości gleb. Stwierdzono natomiast brak związku pomiędzy powierzchnią odłogów i ugorów a rozmiarem zalesień. Fakt ten wynika głównie z regulacji prawnych wykluczających wspieranie finansowe zalesień na gruntach odłogowanych i ugorowanych. Z kolei o mało racjonalnym rozmieszczeniu zalesień w rolniczej przestrzeni produkcyjnej świadczy brak zależności między rozmieszczeniem nowych upraw leśnych a stopniem lesistości badanego obszaru. Z punktu widzenia ekorozwoju i bioróżnorodności to właśnie zalesienia na terenach bezleśnych mają szczególnie wysoką wartość. Dlatego też na ten aspekt należałoby zwrócić szczególną uwagę w planach zagospodarowania przestrzennego gmin.

LITERATURA

- Kondracki J., 2001, *Geografia regionalna Polski*, PWN, Warszawa.
- Longchamps de Berier A., 1994, *Zalesienia w planach zagospodarowania przestrzennego*, Człowiek i Środowisko, 18, 1, s. 143–147.
- Maćkiewicz B., Świdorski A., 2006, *Zmiany cen gruntów w powiecie poznańskim w latach 1995–2000*, [w:] B. Głębocki, E. Kacprzak (red.), *Przemiany struktury przestrzennej rolnictwa*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 233–241.
- Potocki A., 2003, *Zalesienia w RDLP w Szczecinku*, [w:] S. Zając, W. Gil (red.), *Zalesienia w Europie. Doświadczenia i zamierzenia*, Prace IBL, Warszawa, s. 141–149.
- Rydz E., 2003, *Współczesne tendencje w rolnictwie strefy podmiejskiej na przykładzie gminy Słupsk i Kobylnica*, [w:] B. Górz, Cz. Guzik (red.), *Współczesne przekształcenia i przyszłość wsi polskiej*, Studia Obszarów Wiejskich, PTG, IGiPZ PAN, 4, s. 181–195.

SUMMARY

The article presents differences in the afforestation of agricultural land in the suburban zone of Poznań. This process clearly reflects the changing of socio-economic conditions. The rate of afforestation was shown to depend on the level of financial support. The low level of afforestation of farmland results from the development of the city's suburban zone and the dynamic growth of the residential function in this area. There is a dependence between the distribution of afforestation and the quality of agricultural production space, especially soil quality. No relationship was found between the extent of afforestation on the one hand, and the area of long- and short-term fallow land and the level of woodiness of the study area on the other.

Barbara MACKIEWICZ
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej
i Gospodarki Przestrzennej UAM
61-680 Poznań, ul. Dziegielowa 27
basic@amu.edu.pl

CENY NIERUCHOMOŚCI NIEZABUDOWANYCH JAKO KRYTERIUM ZMIAN FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNYCH W AGLOMERACJACH MIEJSKICH

UNBUILT LAND PRICES AS A CRITERION FOR FUNCTIONAL AND SPATIAL CHANGES IN AGLOMERATIONS

Zarys treści: Treścią artykułu jest analiza przestrzennego zróżnicowania cen nieruchomości niezabudowanych w aglomeracji poznańskiej. Podjęto próbę wskazania kierunków zmian funkcjonalno-przestrzennych zachodzących wokół Poznania oraz identyfikacji czynników wpływających na przekształcenia funkcji terenów sąsiadujących z dużym miastem.

Słowa kluczowe: rynek nieruchomości, ceny gruntów, nieruchomości niezabudowane, aglomeracja poznańska, urban sprawl

WPROWADZENIE

Transformacja ustrojowa, która nastąpiła w Polsce w latach 90. ubiegłego wieku i związany z nią wzrost rozwoju gospodarczego, na wielu obszarach doprowadziła do gwałtownych przeobrażeń struktury funkcjonalno-przestrzennej. Zmiany te wystąpiły i zachodzą nadal bardzo dynamicznie, szczególnie w strefach podmiejskich dużych miast. Mamy tam do czynienia ze zjawiskiem zwanym w krajach anglosaskich urban sprawl, czyli z tzw. rozlewaniem się miast. R. Dylewski (2006) zwraca uwagę, że na świecie żywiołowe rozprzestrzenianie się miast w swej współczesnej, niepokojącej formie znane jest co najmniej od XIX (Wielka Brytania) i doczekało się szeregu aktów prawnych¹

¹ Wśród dokumentów mających na celu przeciwdziałanie negatywnym skutkom urban sprawl przede wszystkim wymienić należy przyjętą w 1933 roku „Kartę Ateńską”. Była ona pierwszym ogólnoeuropejskim dokumentem, w którym podjęto problem żywiołowego rozprzestrzeniania się miast. Z czasem doczekała się ona nowelizacji kolejno w latach 1998 i 2003, kiedy to Europejska Rada Urbanistów proklamowała „Nową Kartę Ateńską”. Warto także wspomnieć oficjalne doku-

mających na celu regulację tego negatywnego procesu. Skutków żywiołu urban sprawl dotkliwie doświadczyło społeczeństwo Stanów Zjednoczonych, gdzie proces ten był tolerowany przez dziesięciolecia, co spowodowało niebывały rozwój przestrzenny miast. W efekcie ponad $\frac{3}{4}$ ludności znalazło się tam w żywiołowo powstałych obszarach podmiejskiej zabudowy o niskiej intensywności, zależnych funkcjonalnie od samochodu oraz wyludniającego się i degradującego miasta centralnego (Dylewski 2006). W Nowej Karcie Ateńskiej 2003 zjawisko urban sprawl uznano wprost za trend szkodliwy, stwierdzając między innymi, że:

- zabudowa podmiejska i rozpraszanie funkcji miejskich w obszarach otaczających prowadzi do wydłużenia dojazdów i w konsekwencji do degradacji jakości usług,
- pogarszanie stanu transportu publicznego i wzrost liczby samochodów prywatnych zwiększają problemy miasta,
- trwałe zachowanie terenów otwartych – rolnictwa na obrzeżach miast jest istotnym warunkiem rozwoju zrównoważonego,
- utrzymanie bezpośredniego kontaktu z naturą jest dla ludzi nie tylko źródłem dobrego samopoczucia, ale warunkiem przeżycia.

Niekontrolowane rozlewanie się miast będąc w Polsce zjawiskiem stosunkowo nowym, jest nie tylko tolerowane, lecz niejednokrotnie postrzegane wręcz pozytywnie. Doraźne i często jednostkowe korzyści wnikające ze zmiany funkcji gruntu na bardziej „opłacalną” zdają się dominować nad przyszłymi, negatywnymi skutkami tego zjawiska. Tymczasem chaos przestrzenny ogarnia coraz większe obszary kraju. Jak zwraca uwagę A. Jędraszko (2001), brak ingerencji w wolny rynek nieruchomości prowadzi do sprzecznego z interesami społecznymi chaosu przestrzennego. Podkreśla on także, że błędy powstałe w rozwoju przestrzennym są nie do naprawienia, bądź też ich korekty wymagają wielkich nakładów. Powyższe zagrożenia skłaniają do podjęcia badań nad polską specyfiką zjawiska urban sprawl. Istnieje bowiem pilna potrzeba nie tylko monitorowania przekształceń zachodzących w skomplikowanej strukturze obszarów podmiejskich, ale także przewidywania ich kierunków.

Niniejsze opracowanie jest próbą podjęcia tej tematyki. W artykule poprzez analizę rozkładów przestrzennych cen nieruchomości niezabudowanych w aglomeracji poznańskiej usiłuje się określić zmiany funkcjonalno-przestrzenne

menty Unii, zwłaszcza „Zieloną kartę środowiska miejskiego” i komunikat „Ku tematycznej strategii środowiska miejskiego”. Ponadto w wielu państwach istnieje cały szereg aktów prawnych, których zadaniem jest ochrona przed niekontrolowanym rozlewaniem się miast. Prekursorem w zakresie tego typu ustawodawstwa była Wielka Brytania gdzie już w 1909 roku ukazała się pierwsza współczesna ustawa o planowaniu przestrzennym. Ponadto w latach 30. wydano tam dwie pionierskie ustawy. W 1935 roku ustawę zakazującą zabudowy wzdłuż dróg wylotowych z miasta (Ribbon Development Act), a następnie w roku 1938 ustawę o zielonych pierścieniach (The Green Belt Act).

zachodzące na tym obszarze, jak również wskazać ich obecne i przyszłe kierunki. Szczególną uwagę poświęcono badaniu nieruchomości rolnych. Warto podkreślić, że to właśnie grunty rolne położone w pobliżu dużych ośrodków miejskich najczęściej podlegają przekształceniom. Jednak zazwyczaj tzw. „odrolnienia” poprzedzane są zarówno wzmożonym obrotem w tym segmencie rynku nieruchomości, jak i wzrostami cen tego typu gruntów. Dlatego też badanie rozkładów przestrzennych cen nieruchomości rolnych wydaje się być dobrym narzędziem analizy i przewidywania zmian funkcjonalnych w aglomeracjach miejskich.

Za obszar badań przyjęto miasto Poznań i 17 gmin składających się na powiat poznański. Jednostki te rozpatruje się w układzie gmin i obrębów ewidencyjnych. Podstawowym źródłem informacji wykorzystanym w niniejszym opracowaniu były dane pozyskane z aktów notarialnych dotyczących przeniesienia w drodze sprzedaży prawa własności niezabudowanych nieruchomości gruntowych na analizowanym obszarze w latach 1995–2000. Ponieważ notariusze nie zawsze wpisują do aktu przeznaczenie gruntu będącego przedmiotem obrotu informacje dotyczące funkcji poszczególnych działek zostały uzupełnione w oparciu o plany zagospodarowania przestrzennego.

CENY NIERUCHOMOŚCI NIEZABUDOWANYCH W POZNANIU I POWIECIE POZNAŃSKIM

Analiza cen transakcyjnych wszystkich gruntów, które w latach 1995–2000 były przedmiotem obrotu na rynku nieruchomości niezabudowanych wykazała, że w badanym okresie zarówno w Poznaniu, jak i w powiecie poznańskim ich średnia cena systematycznie rosła. W ujęciu realnym² wzrost cen wyniósł odpowiednio 111% w powiecie poznańskim i 65% w Poznaniu. Przyczyn tego zjawiska należy dopatrywać się w wysokiej, wyjściowej cenie gruntu w Poznaniu oraz w zasadniczych zmianach kierunków rozwoju wielu gmin powiatu poznańskiego. Trzeba podkreślić, że w badanym okresie dynamiczny rozwój strefy podmiejskiej Poznania spowodował znaczne przeobrażenia w strukturze użytkowania ziemi na obszarze powiatu poznańskiego. Charakteryzowały się one spadkiem udziału terenów użytkowanych rolniczo oraz wzrostem odsetka powierzchni zurbanizowanych. Tereny zurbanizowane na początku analizowanego sześćdziesiątka lat stanowiły 10,2% powierzchni ogólnej powiatu, podczas gdy w 2000 roku ich udział kształtował się na poziomie 14,3% (Mackiewicz, Świdorski 2004).

Rozkład przeciętnych cen gruntów z sześćdziesiątka lat 1995–2000 w Poznaniu i jego strefie podmiejskiej dosyć zasadniczo nawiązywał do klasycznego stożka

² Wielkości realne to wielkości obliczane w taki sposób, aby wyeliminować wpływ inflacji na ceny, czyli wielkości wyrażane w cenach stałych. W niniejszej pracy jako rok bazowy przyjęto rok 2000. Wartości z pozostałych lat wyrażono w cenach z 2000 roku.

renty miejskiej tzn., że wraz ze wzrostem odległości od centrum miasta występował spadek cen nieruchomości niezabudowanych (ryc. 1). Z pewnym uproszczeniem można stwierdzić, że poza obszarem ścisłego centrum ceny gruntów malały najszybciej w kierunku wschodnim, natomiast w kierunkach zachodnim, północnym obserwowano najbardziej łagodny spadek cen.

Na uwagę zasługuje natomiast zjawisko zacierania się różnicy cenowej w obszarach przygranicznych Poznania i powiatu poznańskiego. W części obrębów otaczających miasto Poznań ceny nieruchomości niezabudowanych były takie same lub bardzo zbliżone do odnotowywanych w jego granicach administracyjnych. Można założyć, że w cenie gruntów w pewnym stopniu znajduje odzwierciedlenie proces rozrastania się miasta. Rozkład przestrzenny cen nieruchomości niezabudowanych wokół głównego ośrodka aglomeracji (ryc. 1) wskazuje, że najsilniej zachodził on w kierunkach: południowo-wschodnim, południowo-zachodnim, zachodnim oraz częściowo północnym. Jednocześnie proces ten napotykał poważne ograniczenia na północy i południowym wschodzie miasta Poznania. Przeszkodę w dalszym rozprzestrzenieniu się miasta

Ryc. 1. Rozkład przestrzenny ceny gruntów w Poznaniu i powiecie poznańskim w latach 1995–2000 (w zł/m²). Źródło: opracowano na podstawie danych zebranych w Powiatowym Ośrodku Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej oraz danych ZGiKM Geopoz w Poznaniu.

Spatial distribution of land prices in Poznań and in the district of Poznań in 1995–2000 (in PLN/sq m). Source: based on data collected from Poznań District Council and Poznań Municipal Council Geodetic Documentation Centre.

w kierunku północnym stanowi położony w gminie Suchy Las, obszar zamknięty poligonu Biedrusko. Warto podkreślić, że jego obszar graniczący bezpośrednio z Poznaniem odznacza się bardzo wysokimi walorami środowiska przyrodniczego (urozmaicona rzeźba terenu, lasy, jeziora), które ze względu na jego militarny charakter nie są w pełni wykorzystane. Jednak mimo tych ograniczeń w dodatni sposób wpływają one na notowane w tym rejonie ceny gruntów.

Zgoła odmienna sytuacja ma miejsce w południowo-wschodniej części Poznania, gdzie barierę rozrastania się miasta stanowi wojskowe lotnisko w Krzesinach. Na tym obszarze występuje koncentracja niskich cen gruntów. Swoim zasięgiem obejmuje ona także przylegające do miasta tereny sąsiednich gmin. Ponieważ wokół takiego obiektu niemożliwe jest dotrzymanie standardów jakości środowiska (zwłaszcza norm hałasu), utworzono specjalne strefy, w których wprowadzono ograniczenia dotyczące zagospodarowania terenu. Dlatego też ceny położonych w tych strefach gruntów były zaskakująco niskie.

Jak wcześniej wspomniano, zbliżone do odnotowywanych w granicach administracyjnych Poznania ceny gruntów, występowały w badanym sześcioleciu głównie na zachód, południowy zachód, południowy wschód oraz północ od miasta.

Na ponadprzeciętną wysokość ceny ziemi po stronie zachodniej Poznania wpłynęło kilka czynników. Do najważniejszych należały:

- 1) bliskość i łatwa dostępność do głównego ośrodka aglomeracji (droga krajowa nr 2 Świecko–Poznań–Warszawa, droga krajowa nr 5 – w kierunku Wrocławia, droga wojewódzka 307 Poznań–Buk–Nowy Tomyśl),
- 2) przekształcone w niewielkim stopniu środowisko przyrodnicze,
- 3) dominacja wiatrów zachodnich (tradycyjne dowietrzna strona miasta jest bardziej korzystna dla rozwoju funkcji mieszkaniowej),
- 4) użytkowanie ziemi (do niedawna były to tereny typowo rolnicze, dlatego na tym obszarze nie występują szczególnie uciążliwe zakłady przemysłowe),
- 5) proinwestycyjne działania samorządów lokalnych (sukcesywne uzbrajanie terenu, aktywna polityka w zakresie planowania przestrzennego),
- 6) bliskość i dostępność zachodniej granicy państwa. Jest ona szczególnie istotna dla podmiotów gospodarczych, które najczęściej lokalizowały się na zachód od Poznania w bezpośrednim sąsiedztwie drogi krajowej nr 2 łączącej wschód z zachodem Europy.

Nieco odmiennie czynniki zdecydowały o wystąpieniu koncentracji wysokich cen gruntów na południe od miasta Poznania. Wykształcona tam strefa ponadprzeciętnych cen ziemi obejmuje swym zasięgiem obie gminy miejskie powiatu poznańskiego (Luboń i Puszczykowo) oraz najbardziej zurbanizowaną część gminy Mosina – miasto Mosina. Jest to obszar, na którym osadnictwo o charakterze miejskim posiada długą tradycję, dlatego też charakteryzuje się on bardzo dobrze wykształconą infrastrukturą zarówno techniczną, jak i społeczną.

Dużym atutem tego terenu jest ponadto bardzo dobre połączenie komunikacyjne z Poznaniem (linia kolejowa Poznań–Leszno–Wrocław, droga wojewódzka nr 430 Poznań–Mosina). Czynnikiem wyraźnie podnoszącym ceny gruntów w rejonie Puszczykowa i Mosiny jest otoczenie Wielkopolskiego Parku Narodowego. Obszar chroniony tej rangi z jednej strony gwarantuje wysoką jakość środowiska przyrodniczego, z drugiej ogranicza intensywny rozwój osadnictwa. W efekcie grunty położone w pobliżu takiego terenu stają się dobrem rzadkim, a co za tym idzie szczególnie cennym. W przypadku Puszczykowa, gdzie 1 m² ziemi był najdroższy w całym powiecie poznańskim, o cenie gruntu decydował także prestiż towarzyszący tej lokalizacji. Puszczykowo, w którym od końca XIX wieku wznosili swe rezydencje najznamienitsi mieszkańcy Poznania, tj. przedstawiciele arystokracji, bankierzy, adwokaci, lekarze, naukowcy, politycy (m.in. prezydent Poznania Cyryl Ratajski czy znany podróżnik Arkady Fiedler), nadal posiada elitarny charakter. Znajduje on swoje odzwierciedlenie w wysokich cenach położonych tam nieruchomości.

Na uwagę zasługuje również koncentracja ponadprzeciętnych cen gruntu, która wystąpiła na południowy wschód od Poznania. Jest to wyraźnie wykształcony pas ciągnący się od graniczących z Poznaniem obrębów Daszewice, Kamionki, Szczytniki przez Borowiec, Skrzyńki, Kórnik po leżące na krańcach powiatu poznańskiego Błażejewo i Biernatki. O wysokich cenach gruntów na tym obszarze zadecydowały głównie:

- 1) dobre połączenie komunikacyjne z Poznaniem (droga krajowa nr 11 Poznań–Katowice, droga wojewódzka 434 Kórnik–Śrem–Gostyń–Rawicz oraz drogi powiatowe: 548 Gądko–Kamionki–Babki–Wiórek, 508 Zaniemysł–Prusinowo–Kórnik),
- 2) atrakcyjne środowisko przyrodnicze i kulturowe (położony w pobliżu lasów łańcuch jezior rynny kórnickiej, miasteczko Kórnik z unikatowym kompleksem pałacowo-parkowym),
- 3) dobrze rozwinięta tkanka miejska Kórnika i Bnina,
- 4) inwestycje developerskie (działania developerów sprawiły, że tereny te stały się popularnym miejscem lokalizacji budownictwa mieszkaniowego),

Jak wcześniej wspomniano, bardzo wysokie ceny gruntów w analizowanym sześcioleciu odnotowano także w położonych wzdłuż północnej granicy miasta Poznania obrębach Suchy Las i Żłotniki. Czynniki, które o tym zadecydowały to przede wszystkim:

- 1) bezpośrednie sąsiedztwo głównego ośrodka aglomeracji,
- 2) bardzo dobre połączenie komunikacyjne z Poznaniem (droga krajowa nr 11 Poznań–Oborniki–Piła–Koszalin–Kołobrzeg),
- 3) bliskość poligonu Biedrusko (zajmuje on ponad 62% powierzchni gminy Suchy Las i jest wyjątkowo malowniczym obszarem, który ze względu na bliskość Poznania pełni swoistą funkcję „zielonych płuc miasta”. Najbar-

dziej atrakcyjne i cenne przyrodniczo tereny poligonu są objęte ochroną w ramach Obszaru Chronionego Krajobrazu „Biedrusko”),

- 4) pełne wyposażenie w infrastrukturę techniczną,
- 5) inwestycje developerów.

Jest rzeczą charakterystyczną, że w badanym okresie niższe ceny osiągały grunty położone na wschód od miasta Poznania. Nawet w obrębach przylegających bezpośrednio do jego wschodniej granicy średnia cena 1 m² gruntu zazwyczaj nie przekraczała 20 zł. Jedynie w mieście Swarzędz oraz obrębach Bogucin i Zalasewo za 1 m² ziemi płacono więcej niż średnio w powiecie. Należy podkreślić, że nie są to tereny nieatrakcyjne dla inwestorów, zarówno tych zainteresowanych kupnem działki budowlanej, jak i gruntów o innym przeznaczeniu. Jednak prawdopodobnie z uwagi na mniej korzystne położenie po przeciwnej stronie miasta Poznania, braki w wyposażeniu w infrastrukturę techniczną oraz opóźnione działania planistyczne, jednostkowa cena 1 m² na tym obszarze była w analizowanym sześcioleciu stosunkowo niska.

CENY GRUNTÓW ROLNYCH

Grunty rolne stanowiły 20% wszystkich działek sprzedanych w latach 1995–2000 w powiecie poznańskim. Analiza wykazała, że średnia cena 1 m² tego typu ziemi sukcesywnie rosła. W roku 1995 za 1 m² gruntu rolnego w powiecie poznańskim płacono przeciętnie 1,24 zł, natomiast pięć lat później 4,27 zł. Realny wzrost ceny wynosił 48%.

Przeciętnie za 1 m² gruntów rolnych w powiecie poznańskim w latach 1995–2000 płacono 2,41 zł. Warto zwrócić uwagę, że wartość ta była cztery i pół raza wyższa od średniej ceny 1 m² dobrej jakości gruntów ornych w Polsce³. Za główne przyczyny tak dużej dysproporcji należy uznać bliskość miasta Poznania oraz nabywanie tego typu gruntów z zamiarem zmiany ich przeznaczenia, czyli tzw. „odrolnienia”.

Szczególnie wysokie ceny gruntów rolnych (powyżej 3 zł/m²) odnotowano w gminach: Puszczykowo, Luboń, Dopiewo i Komorniki, które tworzą niewielką koncentrację wzdłuż południowo-zachodniej granicy Poznania (ryc. 2). W pierwszej z wymienionych gmin grunty rolne osiągnęły najwyższą cenę – przeciętnie 11,53 zł za 1 m². Do grupy gmin o najwyższych cenach ziemi rolnej należały ponadto leżące w bezpośrednim sąsiedztwie Poznania gminy: Czerwonak i Kórnik. Przeciętne ceny (2–3 zł/m²) zaobserwowano w gminach: Stęszew, Pobiedziska i Rokietnica. Na pozostałym obszarze powiatu poznańskiego cena 1 m² gruntu rolnego nie przekraczała 2 zł. Warto zauważyć, że najtaniej, bo

³ Według danych GUS w latach 1995–2000 przeciętna cena dobrych gruntów ornych – pszenno buraczanych wynosiła 0,53 zł/m².

Ryc. 2. Ceny gruntów rolnych w gminach powiatu poznańskiego w latach 1995–2000. A – cena w zł/m², B – zjawisko nie występuje. Źródło: opracowano na podstawie danych zebranych w Powiatowym Ośrodku Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej oraz danych ZGiKM Geopoz w Poznaniu.

Communal agricultural land prices in the district of Poznań in 1995–2000. A – price in PLN/sq m, B – phenomenon does not occur. Source: based on data collected from Poznań District Council and Poznań Municipal Council Geodetic Documentation Centre.

zaledwie za 0,61 zł za 1 m², można było kupić ziemię uprawną w typowo rolniczej gminie Kleszczewo. Swego rodzaju paradoksem jest fakt, że w tej wyróżniającej się zdecydowanie najwyższą jakością gleb gminie (udział gruntów najlepszych klas bonitacyjnych I–IV w ogólnej powierzchni użytków rolnych wynosi tam aż 87%) ceny sprzedawanych w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych gruntów rolnych były najniższe (ryc. 2, 3). Z kolei w gminach Puszczykowo i Dopiewo, gdzie sporadycznie spotyka się gleby dobrej jakości cena 1 m² gruntu rolnego była bardzo wysoka.

Powyższy fakt dowodzi, że znaczna część tych gruntów nie była nabywana w celu ich rolniczego użytkowania. Osoby kupujące działki rolne wyższą cenę płaćły za grunty gorszej jakości, ponieważ zgodnie z artykułem 7 Ustawy o ochronie gruntów rolnych i leśnych (1995) zdecydowanie łatwiej uzyskać zgodę na wyłączenie z produkcji rolnej gruntów o niewielkiej przydatności dla potrzeb rolnictwa (klasa bonitacyjna V i VI). W przypadku gruntów o wyższej jakości użytkowo-rolniczej decyzje o „odrolnieniu” nie leżą w gestii władz

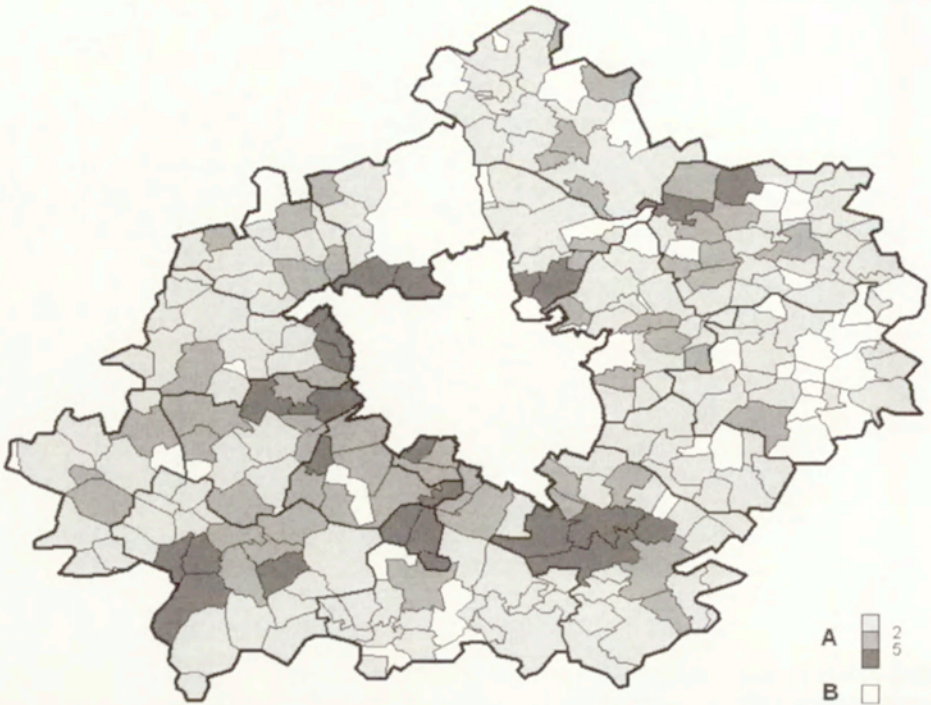

Ryc. 3. Jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej. A – udział gruntów o wartości wskaźnika przekraczającej 1,0 w ogólnej powierzchni użytków rolnych, B – zjawisko nie występuje. Źródło: opracowano na podstawie danych zebranych w Powiatowym Ośrodku Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej oraz danych ZGiKM Geopoz w Poznaniu.

Quality of the agricultural production space. A – percentage share of agricultural land with quality index over 1,0 of total area, B – phenomenon does not occur. Source: based on data collected from Poznań District Council and Poznań Municipal Council Geodetic Documentation Centre.

gminnych, lecz zapadają na wyższych szczeblach administracji. Podejmują je wskazane w ustawie organy administracji rządowej. Są nimi odpowiednio: wojewoda dla gruntów klas IV oraz Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej dla gruntów klas I–III.

Przeprowadzona w układzie obrębów geodezyjnych analiza przeciętnych cen gruntów rolnych wykazała, że obręby, w których cena ziemi rolnej była wysoka i przekraczała 5 zł za 1 m² to głównie obszary graniczące z Poznaniem np. Czerwonak, Suchy Las, Złotniki, Przeźmierowo, Skórzewo, Żabikowo, Kamionki lub znajduje się w niewielkiej odległości od tego ośrodka np. Dąbrówka, Puszczkowo, Borowiec, Kicin (ryc. 4). Jednocześnie są to tereny o wykształconej, bądź dynamicznie rozwijającej się funkcji mieszkaniowej. Wysokie ceny gruntów rolnych występowały ponadto na atrakcyjnie położonych terenach o charakterze rekreacyjnym (np. Tuczno, Strykowo, Słupia, Witobel). Sąsiedztwo obszarów o dużo droższych funkcjach pozarolniczych pozwala domniemywać, że znajdujące się w ich otoczeniu grunty rolne zmieniają swoje przeznaczenie, a co

Ryc. 4. Ceny gruntów rolnych w obrębach powiatu poznańskiego w latach 1995–2000. A – cena w zł/m², B – zjawisko nie występuje. Źródło: opracowano na podstawie danych zebranych w Powiatowym Ośrodku Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej oraz danych ZGiKM Geopoz w Poznaniu.

Agricultural land prices within the geodetic limits of the district of Poznań in 1995–2000. A – price in PLN/sq m, B – phenomenon does not occur. Source: based on data collected from Poznań District Council and Poznań Municipal Council Geodetic Documentation Centre.

za tym idzie ich cena w przyszłości wzrośnie. Natomiast w obrębach typowo rolniczych, gdzie prawdopodobieństwo przekwalifikowania jest niewielkie, ceny tego typu gruntów były najniższe i z reguły nie przekraczały średniej dla powiatu.

Istnienie powyższych zależności jednoznacznie potwierdza także rozkład przestrzenny ceny gruntów rolnych otrzymany w wyniku zastosowania procedury interpolacyjnej (ryc. 5). Cechą charakterystyczną tego rozkładu jest koncentracja najwyższych cen niezabudowanych nieruchomości rolnych na terenach najbardziej atrakcyjnych dla rozwoju funkcji mieszkaniowej wzdłuż zachodniej granicy miasta Poznania. Zasięg przestrzenny izolinii o najwyższych wartościach obejmuje niewielki obszar położony w centralnej części obrębu Przeźmierowo. Wokół niego obserwuje się duże zagęszczenie izolinii wskazujące na szybki spadek cen gruntów rolnych w kierunku zachodnim. Nie ulega

Ryc. 5. Rozkład przestrzenny cen gruntów rolnych w powiecie poznańskim w latach 1995–2000 (w zł/m²). Źródło: opracowano na podstawie danych zebranych w Powiatowym Ośrodku Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej oraz danych ZGiKM Geopoz w Poznaniu.

Spatial distribution of agricultural land prices in the district of Poznań in 1995–2000 (in PLN/sq m). Source: based on data collected from Poznań District Council and Poznań Municipal Council Geodetic Documentation Centre.

wątpliwości, że tak wysoki poziom cen gruntów rolnych na tym obszarze był efektem działań spekulacyjnych. Podobnie jak wspomniana wyżej koncentracja, również pozostałe skupiska wysokich cen analizowanych gruntów na obszarze powiatu poznańskiego wystąpiły na terenach, gdzie rolnicze użytkowanie ziemi odgrywa marginalną rolę, dominuje natomiast funkcja mieszkaniowa (np. Puszczykowo, Borowiec, Kamionki, Czerwonak, Kicin) lub rekreacyjna (np. Tuczno, Sapowice, Strykowo). Należy również zauważyć, że w zachodniej i południowo-zachodniej części powiatu poznańskiego rozkład ponadprzeciętnych cen gruntów rolnych wyraźnie nawiązywał do przebiegu ważnych arterii komunikacyjnych, tj. dróg krajowych nr 5 Poznań–Stęszew i nr 32 Stęszew–Grodzisk Wielkopolski oraz drogi wojewódzkiej nr 307 Poznań–Buk–Opalenica.

UWAGI KOŃCOWE

Podsumowując, należy stwierdzić, że analiza rozkładów cen nieruchomości niezabudowanych w aglomeracji poznańskiej potwierdziła istnienie zjawiska rozprzestrzeniania się miasta na obszar gmin sąsiadujących. Miasto Poznań „rozpyla się” poza swoje granice administracyjne niemal we wszystkich kierunkach. Jedynie sąsiadująca z Poznaniem od zachodu typowo rolnicza gmina Kleszczewo, ze względu na posiadanie gleb wysokiej jakości, oparła się żywiołowi urban sprawl. Na pozostałych obszarach widać jednak wyraźnie ekspansję głównego ośrodka aglomeracji. Przeprowadzone w układzie obrębów geodezyjnych badania średniej ceny gruntów rolnych, jak również analiza izarytmicznej mapy ich rozkładu wykazały widoczny związek ceny ziemi rolnej z rozmieszczeniem terenów o funkcjach mieszkaniowej, aktywizacji gospodarczej i rekreacyjnej. Były one zdecydowanie wyższe na obszarach graniczących z Poznaniem, wzdłuż dróg wylotowych z miasta i wokół terenów atrakcyjnych przyrodniczo tj. Puszcza Zielonka, Wielkopolski Park Narodowy czy łańcuch jezior rynnowych okolic Kórnika. Powyższy fakt, podobnie jak zidentyfikowana odwrotna zależność pomiędzy ceną a jakością ziemi rolnej, wskazuje na spekulacyjny charakter obrotu gruntami rolnymi w strefie podmiejskiej Poznania. Wysokie ceny gruntów rolnych pozwalają przypuszczać, że najprawdopodobniej w niedługim czasie zmienią swoje przeznaczenie na rzecz bardziej „opłacalnych” funkcji.

LITERATURA

- Dylewski R., 2006, *Problemy rozprzestrzeniania się miast w świetle doświadczeń krajów Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych*, [w:] S. Kozłowski (red.), *Żywiołowe rozprzestrzenianie się miast*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Warszawa, Lublin.
- Jędraszk A., 2001, *Odpowiedzialność władz publicznych za ład przestrzenny*, masyzynopsis, Stuttgart.
- Maćkiewicz B., Świdorski A., 2004, *Procesy suburbanizacyjne na obszarze powiatu poznańskiego w latach 1995–2000*, [w:] J. Parysek (red.), *Rozwój regionalny i lokalny w Polsce w latach 1989–2002*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 347–360.
- Maćkiewicz B., 2007, *Rynek nieruchomości niezabudowanych w Poznaniu i powiecie poznańskim w latach 1995–2000*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych* (Dz.U. z roku 1995 nr 16, poz.78. z późn. zm.).

SUMMARY

The political transformation, which was introduced in many areas in Poland in the '90s of the last century, has led to sudden changes in the functional-spatial structure. These changes have occurred and still continue to occur dynamically, especially in the suburban areas of large cities. What we are dealing with here is a phenomena known as urban sprawl. By analyzing development plans, the prices of vacant plots in the Poznan agglomeration, an attempt has been made in the article to determine the functional-spatial changes which have taken place in this region and to indicate their present and future directions. Particular attention has been devoted to studying agricultural land, as it is agricultural property, which is located in the vicinity of large cities, that is subject to functional changes most often.

Marta GŁAZ
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
Uniwersytet Wrocławski
50-137 Wrocław, Plac Uniwersytecki 1
glaz@geogr.uni.wroc.pl

WYBRANE ASPEKTY WIELOFUNKCYJNOŚCI OBSZARÓW WIEJSKICH W STREFIE ODDZIAŁYWANIA WROCŁAWIA

SELECTED ASPECTS OF RURAL AREAS MULTIFUNCTIONALITY IN THE WROCLAW'S INFLUENCE AREA

Zarys treści: Na podstawie wybranych elementów charakterystycznych dla przekształceń w strefie oddziaływania dużego ośrodka miejskiego wykazano, że procesy i zjawiska zachodzące na obszarach wiejskich wokół Wrocławia potwierdzają występujące w kraju trendy, tj. zmierzają w kierunku wielofunkcyjności.

Słowa kluczowe: wielofunkcyjność obszarów wiejskich, struktura agrarna, przedsiębiorczość

WPROWADZENIE

Przekształcenia obszarów wiejskich są wypadkową wielu czynników, zarówno o charakterze endogenicznym, jak i egzogenicznym. Zróżnicowanie tempa zmian ma miejsce już nie tylko w skali makro (regiony, województwa), ale przede wszystkim w skali mikro (gmina, wieś). W specyficznej sytuacji znajdują się obszary wiejskie zlokalizowane w strefie wpływu dużego ośrodka miejskiego, gdzie do szeregu czynników determinujących kierunek zmian dochodzi czynnik urbanizacji, a w zasadzie suburbanizacji. Ośrodek miejski i jego najbliższe otoczenie są ze sobą silnie powiązane przestrzennie, komunikacyjnie, ale i funkcjonalnie. Wpływ miasta na jego „zaplecze” przejawia się głównie w zmianie głównych funkcji pełnionych przez obszary wiejskie. Obserwuje się odchodzenie od „żywielskiej” roli obszarów wiejskich zlokalizowanych wokół dużego ośrodka miejskiego. Rozwój gmin podmiejskich przebiega zgodnie z dominującym w ostatnich latach trendem wielofunkcyjności, jednak najbar-

dziej intensywne przeobrażenia mają miejsce na terenach korzystających z tzw. renty położenia, tj. zlokalizowanych wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych.

Celem artykułu jest próba przedstawienia głównych kierunków zmian zachodzących w obszarze będącym pod silnym wpływem Wrocławia, a także wskazanie na przestrzenne zróżnicowanie tempa tych zmian. W badaniach uwzględniono wyłącznie obszary wiejskie gmin położonych w dwóch pierścieniach wokół stolicy Dolnego Śląska. Zakres czasowy objął lata 1996–2006¹. W badaniach uwzględnione zostały wybrane cechy opisujące charakter zmian, a co za tym idzie, wielofunkcyjność obszaru badań.

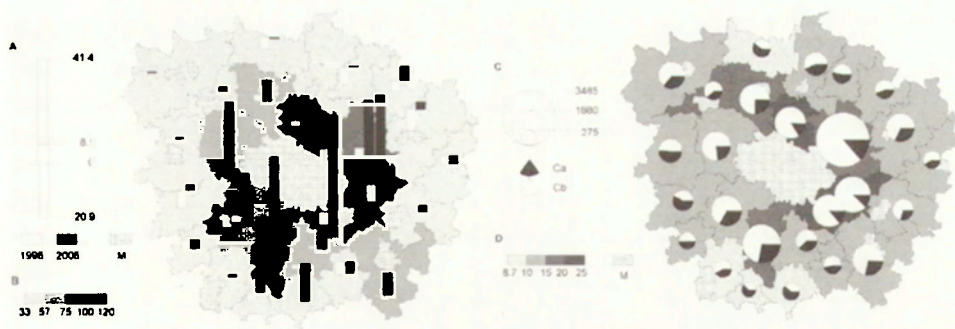
CHARAKTERYSTYKA OBSZARU BADAŃ

Wybrane do analizy gminy wchodzą w skład „wrocławskiego obszaru metropolitalnego wielofunkcyjnego rozwoju”, który jest także utożsamiany z pojęciem aglomeracji wrocławskiej (Miszczak 2005). Wybrany obszar badań obejmuje 26 gmin, z czego 15 to gminy wiejskie. Stanowi zaledwie około 19% powierzchni województwa i zamieszkuje go ponad 26% ludności Dolnego Śląska, z czego 46,6% to mieszkańcy gmin położonym w bezpośrednim sąsiedztwie Wrocławia. Średnia gęstość zaludnienia wynosi około 59 os./km², znacznie powyżej średniej wojewódzkiej (42,2 os./km²), przy czym jest ona dużo większa w gminach tzw. pierwszego pierścienia (83,4 os./km²; ryc. 1).

Przez obszar badań przebiegają główne ciągi komunikacyjne Dolnego Śląska zarówno o znaczeniu krajowym, jak i międzynarodowym (np. autostrada A4). Poza dostępnością komunikacyjną o kierunku przekształceń decyduje także polityka władz samorządowych. Uwzględnione w badaniu gminy należą do siedmiu powiatów: wrocławskiego, średzkiego, trzebnickiego, wołowskiego, oleśnickiego, oławskiego, strzelińskiego. Zgodnie z uchwaloną w 2000 roku „Strategią rozwoju obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego” (*Strategia...* 2001) wybrane gminy wchodzą w skład dwóch z pięciu wydzielonych regionów funkcjonalnych: przemysłowo-turystyczno-rekreacyjnego na północ oraz intensywnego rolnictwa na południe od Wrocławia.

Jest to obszar o zróżnicowanych warunkach przyrodniczych, determinujących jeszcze do niedawna kierunki produkcji rolniczej. Obecnie, gdy czynnik przyrodniczy przestał odgrywać decydującą rolę, na charakter i tempo przekształceń wpływa cały szereg czynników wewnętrznych i zewnętrznych.

¹ Analiza oparta została głównie na danych pochodzących z dwóch Powszechnych Spisów Rolnych, ogólnodostępnych danych publikowanych przez Bank Danych Regionalnych oraz z Urzędu Statystycznego we Wrocławiu.

Ryc. 1. Migracje, gęstość zaludnienia oraz ludność przybyła po 1989 roku. A – saldo migracji/1000 mieszkańców (%); B – gęstość zaludnienia w 2006 roku (os./km²); C – ludność przybyła po 1989 roku: Ca – ze wsi, Cb – z miasta; D – ludność przybyła w ogólnej liczbie mieszkańców (%); M – miasta. Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych oraz wyników PSR 1996, PSR 2002

Migration, density of population and people who arrived after 1989. A – balance of migration per 1000 population (%); B – density of population in 2006 (population per km²); C – population arrived after 1989: Ca – from rural areas, Cb – from city; D – share of population arrived to current place in general population (%); M – cities. Source: author's own calculation based on the data of the Regional Data Bank, Central Statistical Office; Agricultural Census 1996 and 2002

MIGRACJE ORAZ STRUKTURA PRACUJĄCYCH

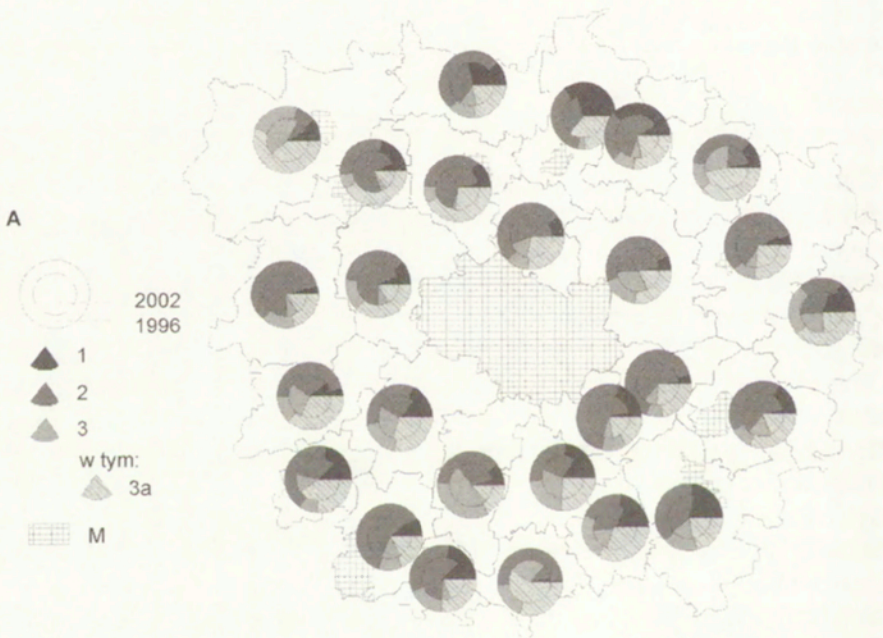
Gminy podmiejskie wokół Wrocławia są silnie zróżnicowane pod względem liczby ludności – od nieco ponad 3 tys. mieszkańców w gminie Jordanów Śląski do ponad 20 tys. w Długołęce. Ich charakterystyczną cechą jest wysoki udział (średnio 14%) ludności przybytej do obecnego miejsca zamieszkania. Największą grupę nowych mieszkańców stanowi ludność, która osiedliła się w wybranych gminach po 1996 roku (66% ludności przybytej).

Wzrost liczby i atrakcyjności działek budowlanych w najbliższym sąsiedztwie Wrocławia spowodował boom budowlany (Zathey 2004), który stał się jednym z najważniejszych czynników gwałtownego i znacznego wzrostu migracji mieszkańców miast na obszary wiejskie. W roku 1996 saldo migracji w badanych gminach przyjmowało wartości ujemne (–8,1 os./1000 mieszkańców) natomiast 10 lat później wzrosło przede wszystkim w gminach pierwszego pierścienia wokół Wrocławia, nawet do 41 osób/1000 mieszkańców w Kobierzycach (ryc. 1). Wśród osób zmieniających miejsce zamieszkania przewagę stanowili mieszkańcy miast (67,6% migrujących po 1989 roku), którzy osiedlali się przede wszystkim na obszarze gmin zlokalizowanych w ścisłym sąsiedztwie miasta.

Osiedlanie się nowych mieszkańców na obszarach wiejskich wokół stolicy Dolnego Śląska wpłynęło w istotny sposób na przeobrażenia tych obszarów. Przede wszystkim zaburzony został pierwotny układ wsi. Poprzez budowę osie-

dli domków jednorodzinnych oraz indywidualne inwestycje budowlane zatracił się wiejski charakter osiedli powroćławskich (np. Smolec w gminie Kąty Wrocławskie). Tworzone są zamknięte enklawy powodujące bariery w integracji społeczności lokalnych, a tym samym utrudniające wspólne działania na rzecz dalszego rozwoju całej wsi.

Kolejnym przykładem wpływu suburbanizacji na badane gminy jest zmiana struktury pracujących, wskazująca na wyraźne odchodzenie od rolniczych źródeł dochodu (ryc. 2). Udział pracujących w I sektorze zmniejszył się w ciągu 6 lat o 5 punktów procentowych. Sektor rolniczy stracił na znaczeniu przede wszystkim w gminach należących do tzw. pierwszego pierścienia oraz w gminach Trzebnica, Zawonia i Dobroszyce, gdzie ze względu na warunki przyrodnicze rozwija się funkcja turystyczno-rekreacyjna. Zmiana struktury pracujących ma związek zarówno ze spadkiem opłacalności produkcji rolnej, z poszukiwaniem pozarolniczych źródeł dochodów, przekwalifikowaniem gruntów rolnych na działki budowlane, jak również z osiedlaniem się na tym terenie osób posia-

Ryc. 2. Struktura pracujących w latach 1996 i 2002. A – pracujący według sektorów gospodarki: 1 – rolnictwo, 2 – przemysł, 3 – usługi, 3a – usługi nierynkowe; M – miasta. Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników PSR 1996, PSR 2002

Structure of employment in 1996, 2002. A – employees according to economy sectors: 1 – agriculture, 2 – industry, 3 – service, 3a – non-market service; M – cities. Source: author's own calculation based on the data of the Agricultural Census 1996 and 2002

dających swoje miejsce pracy i źródło dochodów przede wszystkim we Wrocławiu.

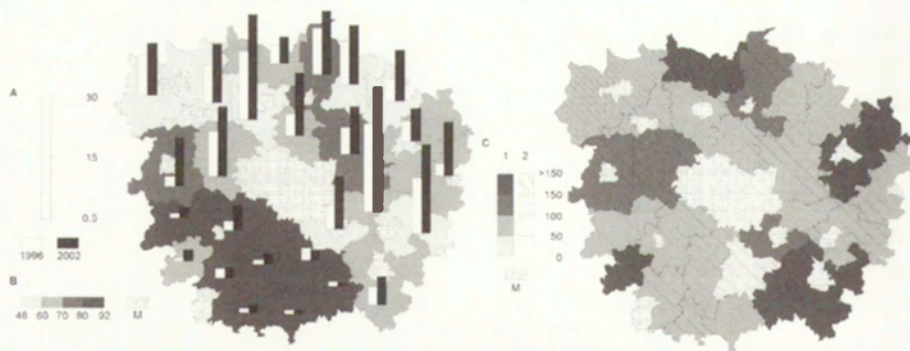
Tym samym obserwuje się utrzymanie stałego udziału pracujących w usługach zarówno rynkowych, jak i nierynkowych. Na uwagę zasługuje fakt, że proporcje pomiędzy pracującymi w obu rodzajach usług zmieniły się na korzyść usług nierynkowych.

STRUKTURA UŻYTKOWANIA GRUNTÓW ORAZ ZMIANA FUNKCJI BUDYNKÓW GOSPODARSKICH

Cechą charakterystyczną obszarów podmiejskich, nie tylko w Polsce, jest zmniejszanie się areálu gruntów użytkowanych rolniczo oraz zmiana głównych kierunków produkcji rolniczej (Falkowski 1985, Kulikowski 2004). Zjawiskiem szczególnie „popularnym” w strefie oddziaływania miasta jest wzrost powierzchni gruntów wyłączonych z użytkowania rolniczego. Jak twierdzi m.in. A. Wasilewski (2004, s. 65) jest to „*istotnym elementem gospodarki gruntami na terenach położonych wokół aglomeracji miejskich*”. Gminy w strefie oddziaływania Wrocławia nie odbiegają pod tym względem od ogólnie przyjętych trendów w kraju. W zasadzie w każdej gminie wzrosła powierzchnia odłogów i ugorów w ogólnej powierzchni gruntów ornych (średnio dwukrotnie; ryc. 3). Widoczna jest także ujemna zależność pomiędzy udziałem powierzchni nie użytkowanej rolniczo a jakością rolniczej przestrzeni produkcyjnej (współczynnik korelacji = -0,55). Najmniejszy udział odłogów i ugorów zarejestrowany został w gminach na południe od Wrocławia, gdzie występują najlepsze warunki dla rozwoju produkcji rolniczej, przede wszystkim roślinnej. Jest to także obszar o stosunkowo dobrej strukturze obszarowej gospodarstw rolnych, z przewagą gospodarstw wielkoobszarowych (Głaz 2006).

Specyficznym przejawem zmian w najbliższym otoczeniu miasta jest zmniejszenie znaczenia żywicielskiej funkcji, jaką pełniły „od zawsze” obszary podmiejskie. Jeszcze 20 lat temu za szczególne formy produkcji rolnej na terenach w pobliżu miast uważano sadownictwo, warzywnictwo i produkcję mleka (Falkowski 1985). W strefie podmiejskiej Wrocławia sadownictwo nie odgrywa znaczącej roli. Przestrzenne zróżnicowanie rozmieszczenia sadów jest wyraźne, ale ich średni udział w całkowitej powierzchni użytków rolnych wynosi zaledwie 0,8%. Jedyne w dwóch gminach: Trzebnicy i Miękinii odsetek sadów znacznie odbiega od średniej (odpowiednio 4,5%, 2,2%). Obserwuje się natomiast stopniowy wzrost powierzchni sadów (ryc. 3).

Odwrotnie przedstawia się sytuacja w przypadku areálu łąk i pastwisk, których udział w powierzchni użytków rolnych spadł w latach 1996–2005 średnio o 20% (ryc. 3). Zjawisko to ma ścisły związek ze spadkiem opłacalności produkcji zwierzęcej, zwłaszcza na małą skalę. Coraz więcej osób rezygnuje z hodo-

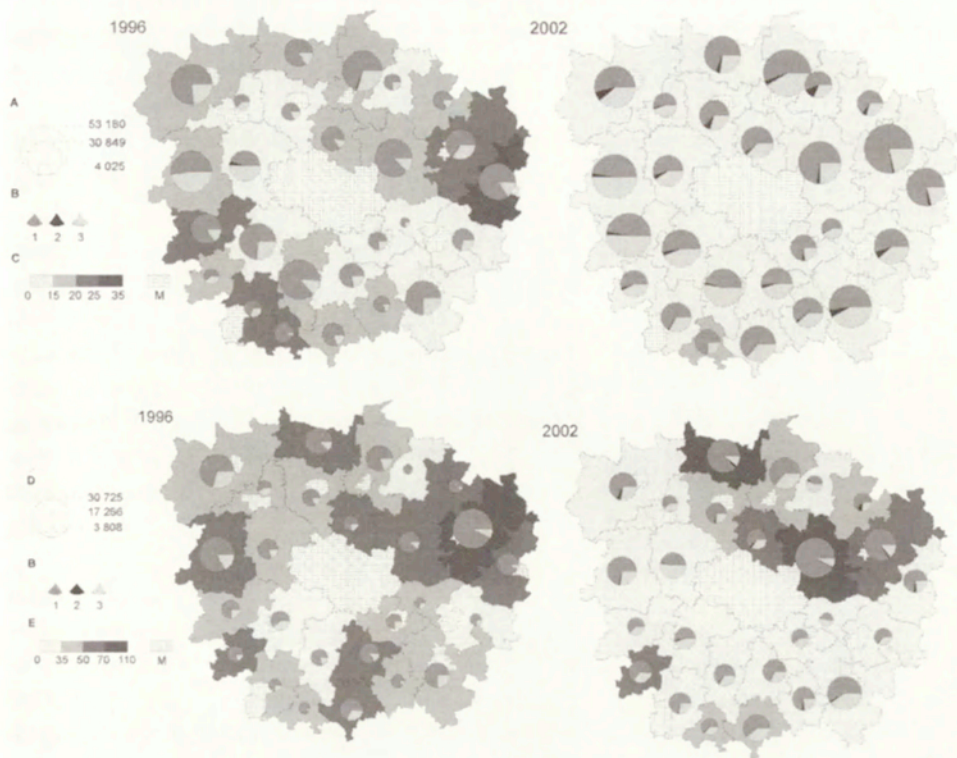

Ryc. 3. Zmiany głównych form użytkowania gruntów w latach 1996–2005. A – udział odłogów i ugorów w powierzchni gruntów ornych (%); B – użytki rolne w 2002 r. (%); C – zmiana udziału powierzchni w latach 1996–2005 (1996 = 100%): 1 – sady, 2 – łąki i pastwiska; M – miasta. Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Regionalnych oraz wyników PSR 1996, PSR 2002

Changes of main ways of using land areas in 1996-2005. A – the percentage of fallow and uncultivated lands in the arable land area (%); B – arable land in 2002 r. (%); C – change of the percentage of area in 1996-2005 (1996 = 100%): 1 – orchards, 2 – meadows and pastures; M – cities. Source: author's own calculation based on the data of the Regional Data Bank, Central Statistical Office; Agricultural Census 1996 and 2002

wli bydła czy trzody chlewnej w związku z ponoszeniem zbyt wysokich kosztów w porównaniu z zyskami.

Zarówno w przypadku hodowli bydła, jak i trzody chlewnej zarejestrowano znaczne zmniejszenie погоłowia ogółem i na 100 ha użytków rolnych. Największy spadek dotyczył погоłowia bydła, które zaledwie w ciągu 6 lat obniżyło się o prawie połowę. W przypadku trzody chlewnej obserwuje się, mimo spadku погоłowia o około 30%, polaryzację gmin. Tym samym pojawia się kolejny przejaw zmian w strefie oddziaływania miasta. Wraz ze zmniejszeniem się погоłowia zwierząt gospodarskich wzrasta powierzchnia budynków gospodarskich, która nie jest wykorzystana na żadną działalność (Głaz i in. 2004). Specyficznym barometrem zaawansowania przekształceń jest pojawianie się powierzchni wykorzystanej na działalność nierolniczą. Są to nadal niewielkie odsetki całkowitej powierzchni budynków w gminach (ryc. 4). Zauważa się jednak tendencję do wykorzystywania przez rolników zasobów własnego gospodarstwa na cele pozarolnicze. Ma to związek z poszukiwaniem na obszarach wiejskich pozarolniczych źródeł dochodów, co często wiąże się z podejmowaniem pracy na własny rachunek.

Ryc. 4. Struktura wykorzystania obór i chlewni w latach 1996, 2002. A – powierzchnia obór (m²); B – struktura wykorzystania: 1 – na działalność rolniczą, 2 – na działalność nierolniczą, 3 – powierzchnia niewykorzystana; C – obsada bydła (szt./100 ha UR); D – powierzchnia chlewni (m²); E – obsada trzody chlewnej (szt./100 ha UR); M – miasta. Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników PSR 1996, PSR 2002

Structure of using of stables and sties in 1996, 2002. A – area of stables (m²); B – structure of using: 1 – farming, 2 – non – agricultural activity, 3 – non activity; C – stock of cattle per 100 ha arable lands; D – area of sties (m²); E – stock of herd per 100 ha arable lands; M – cities. Source: author's own calculation based on the data of the Agricultural Census 1996 and 2002

PRZEDSIĘBIORCZOŚĆ

Intensywny rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, zwłaszcza rozwijanej przez osoby fizyczne, jest chyba jednym z najważniejszych i najczęściej badanych aspektów wielofunkcyjności.

Jednym ze wskaźników opisujących poziom przedsiębiorczości mieszkańców badanych gmin jest liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowana w REGON. Należy jednak mieć na uwadze fakt, że „nie wszystkie firmy prowadzące działalność gospodarczą zgłaszają ten fakt w urzędzie statystycznym” i „nie wszystkie przypadki likwidacji firm są zgłaszane (...), co powoduje nie

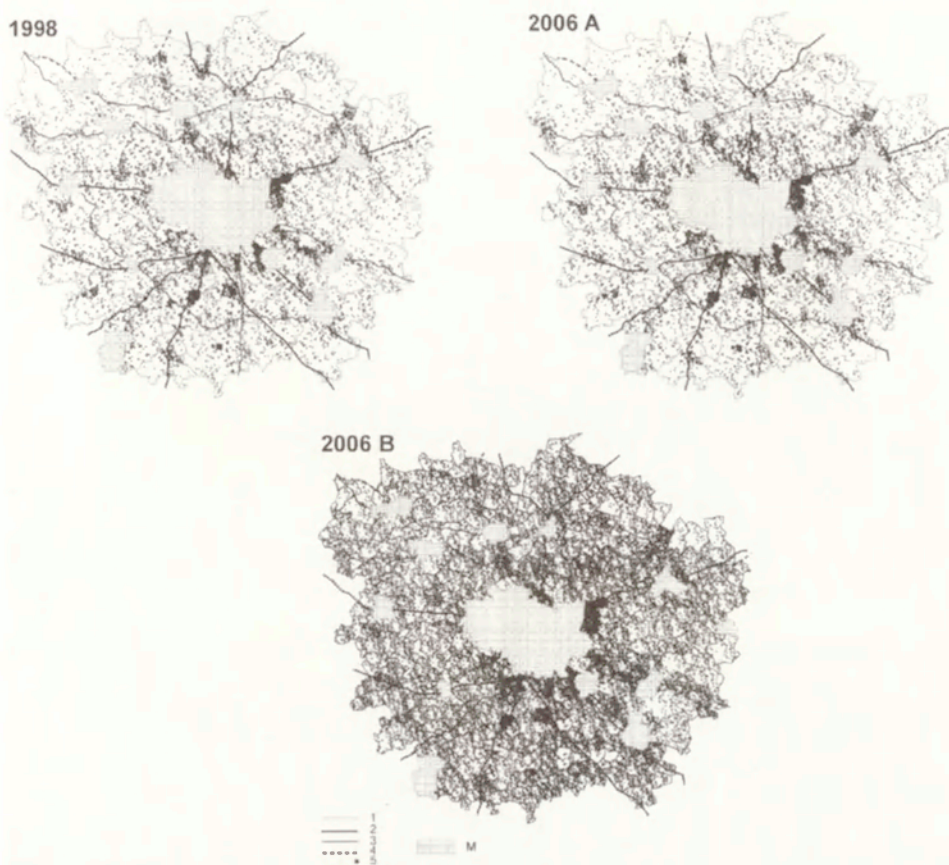
wykreślenie ich z systemu" (Kamińska 2004, s. 36). Jak wykazały dotychczasowe badania (Głaz 2007), liczba podmiotów gospodarczych osób fizycznych wzrosła na obszarze badań w ciągu 8 lat o 24%. Najliczniej reprezentowanymi rodzajami podejmowanej działalności były: handel hurtowy i detaliczny, naprawy pojazdów samochodowych i motocykli oraz artykułów użytku osobistego i domowego, przetwórstwo przemysłowe oraz budownictwo.

Najlepszy obraz przestrzennych dysproporcji w rozwoju przedsiębiorczości w strefie oddziaływania Wrocławia przedstawiony został w skali mikro, tzn. w odniesieniu do sołectw (ryc. 5)². W 1998 roku rozmieszczenie podmiotów gospodarki narodowej odzwierciedlało przebieg głównych ciągów komunikacyjnych (drogowych i kolejowych). Do roku 2006 wzrosła liczba podmiotów zarejestrowanych w części północno-zachodniej strefy podmiejskiej Wrocławia. Wzrosło znaczenie obszarów wzdłuż dwóch ciągów komunikacyjnych o znaczeniu wojewódzkim: droga 455 z Wrocławia do Oławy przez Jelcz-Laskowice oraz droga 342 z Wrocławia do Żmigrodu przez Oborniki Śląskie i Skokową (Głaz 2007).

Badania wykazały, że w latach 1998–2006 wskaźnik przedsiębiorczości wzrósł na obszarze badań o 9% i wyniósł 2006 roku 86,9 podmiotów gospodarczych osób fizycznych/1000 mieszkańców. Najwyższą wartość wskaźnika zarejestrowano w gminach tzw. pierwszego pierścienia. Zarówno w 1998, jak i 2006 roku ponad połowa wszystkich zarejestrowanych podmiotów gospodarczych (odpowiednio 55,3% i 57,6%) zlokalizowana była na terenie tzw. pierwszego kręgu gmin (Głaz 2007). Widoczna jest także w badanym okresie ekspansja działalności gospodarczej na obszary oddalone od Wrocławia.

Nasylenie podmiotami gospodarki narodowej stale wzrasta w większości sołectw oraz w przypadku każdej sekcji działalności gospodarczej. Na szczególną uwagę zasługuje znaczący przyrost liczby firm zajmujących się szeroko pojętą obsługą przedsiębiorstw, tj. instytucji otoczenia biznesu (ryc. 6). W ciągu zaledwie 8 lat podwoiła, a nawet potroiła się liczba firm świadczących powyższe usługi. W 2006 roku zmniejszyły się dysproporcje w rozmieszczeniu instytucji pośrednictwa finansowego. Na jedno sołectwo przypadały średnio około 2 podmioty w ramach sekcji J. Dużo większe dysproporcje miały miejsce w przypadku rozmieszczenia firm obsługi nieruchomości i firm. Zwiększyła się ich koncentracja w pasie południowo-wschodnich wsi wokół Wrocławia, co potwierdza dużą atrakcyjność omawianych wsi dla rozwoju działalności gospodarczej (Głaz 2007).

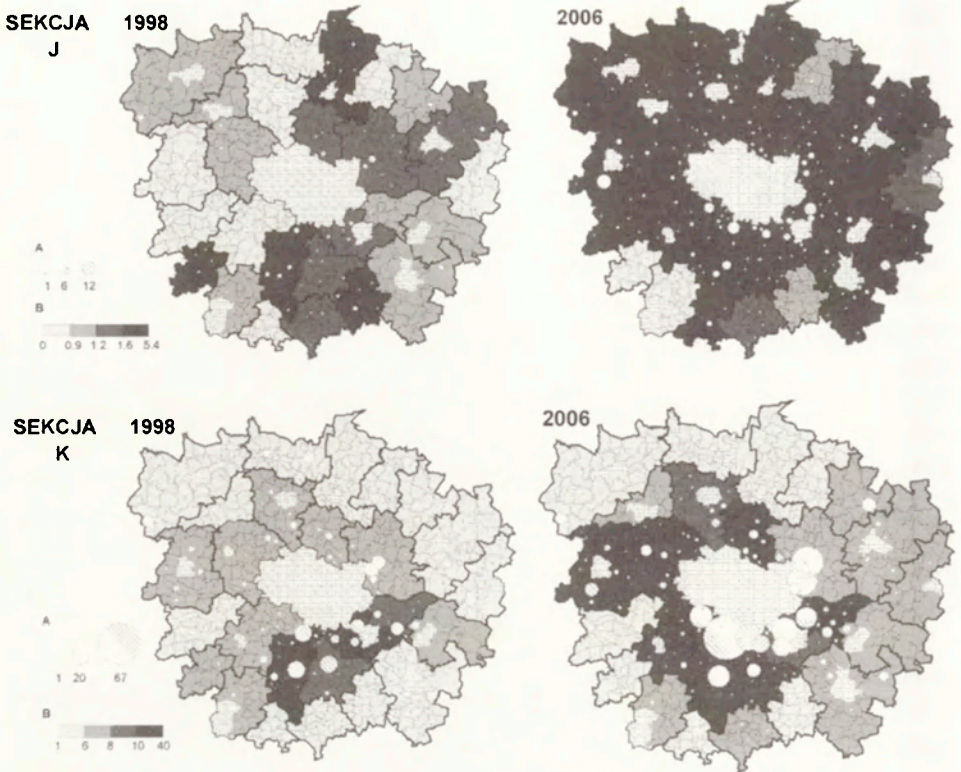
² W celu otrzymania realnego obrazu rozwoju działalności gospodarczej w wybranych gminach w większości porównań autorka nie uwzględniała działalności w sekcji A. Ma to związek z masowym rejestrowaniem po 2000 roku gospodarstw rolnych. Gdy w 1998 roku w ramach sekcji A znajdowały się głównie przedsiębiorstwa rolnicze, tak w 2006 roku w grupie tej zdecydowaną przewagę stanowiły indywidualne gospodarstwa rolne.

Ryc. 5. Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w REGON w latach 1998, 2006 według sołectw. A – bez uwzględnienia podmiotów sekcji A; B – z uwzględnieniem podmiotów sekcji A; 1 – granice gmin, 2 – drogi główne; 3 – drogi ważne; 4 – koleje; 5 – podmioty gospodarcze (1 punkt odpowiada 1 podmiotowi); M – miasta. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Business entities of the national economy registered in REGON in 1998, 2006 according to villages. A – without taking business entities of section A; B – with taking business entities of section A; 1 – borders of communes, 2 – main roads, 3 – important roads, 4 – railway, 5 – business entities (one dot = one business entity). Source: author's own calculation based on the data of the Wrocław Statistical Office

Analiza dotycząca przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju przedsiębiorczości wykazała, że rola głównych ciągów komunikacyjnych jako podstawowego czynnika lokalizacji pozarolniczej działalności gospodarczej stopniowo słabnie. Sytuacja powyższa wynika z gęstej sieci dróg lokalnych, poprawie ich jakości oraz lepszej dostępności do indywidualnych środków transportu. Zauważono, że działalność pozarolnicza podejmowana była nie tylko w większych

Ryc. 6. Podmioty gospodarki zarejestrowane w REGON w sekcji J i K w latach 1998, 2006 według sołectw. A – podmioty gospodarcze (ogółem); B – wskaźnik nasycenia (liczba podmiotów/1000 mieszkańców). Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Statystycznego we Wrocławiu

Business entities of the national economy registered in REGON in the section J and K in 1998, 2006 according to villages. A – number of business entities; B – number of business entities per 1000 population. Source: author's own calculation based on the data of the Wrocław Statistical Office

wsiach, ale także w przysiółkach. Było to spowodowane głównie osiedlaniem się na ich terenie mieszkańców Wrocławia, którzy nie tylko „przenieśli” ze sobą swoje przedsiębiorstwa, ale także stanowili motywację dla stałych mieszkańców do przedsiębiorczych zachowań (Głaz 2007).

PODSUMOWANIE

Przeprowadzona analiza wykazała daleko idące przeobrażenia na terenie badanych gmin. Są one efektem działania zarówno czynników o charakterze endogenicznym, jak i egzogenicznym. Obszar najbliższego sąsiedztwa dużego

ośrodka miejskiego to teren ścierania się wpływu miasta (napływ ludności z miast, zmiana struktury społecznej i zawodowej mieszkańców, indywidualne budownictwo mieszkaniowe, lokalizacja dużych przedsiębiorstw), jak i ogólnych przemian obszarów wiejskich (globalizacja, spadek opłacalności produkcji w małych gospodarstwach, odchodzenie od produkcji zwierzęcej, specjalizacja produkcji). Skutkiem zazębienia się tych dwóch grup czynników jest utrata przez gminy podmiejskie ich pierwotnego, rolniczego charakteru. Można stwierdzić, że obszary wiejskie w bezpośrednim sąsiedztwie stolicy Dolnego Śląska mają obecnie charakter wielofunkcyjny.

LITERATURA

- Falkowski J., 1985, *Funkcja rolnicza strefy podmiejskiej*, [w:] *Pojęcia i metody badań strefy podmiejskiej*, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica 5, s. 273–285.
- Głaz M., 2006, *Przekształcenia agrarne strefy podmiejskiej jako efekt oddziaływania miasta Wrocławia*, [w:] J. Stodczyk, R. Klimek (red.), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Uniwersytet Opolski, s. 153–166.
- Głaz M., 2007, *Działalność gospodarcza na obszarach wiejskich w strefie oddziaływania Wrocławia*, artykuł po recenzji wydawniczej, prezentowany podczas V Konferencji Naukowej „Miasta w okresie przemian”, Kamień Śląski, 13–15.05.2007 r.
- Głaz M., Kemonna S., Tomczak P., 2004, *Wykorzystanie budynków gospodarskich jako efekt przemian w rolnictwie Dolnego Śląska*, [w:] E. Jakubowicz, A. Raczyk (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, VIII/2, Uniwersytet Wrocławski, s. 259–268.
- Kamińska W., 2004, *Przedsiębiorczość osób fizycznych na obszarach wiejskich w 2003 roku*, [w:] E. Pałka (red.), *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich*, Studia Obszarów Wiejskich, 5, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 35–45.
- Kulikowski J. 2004, *Struktura przestrzenna rolnictwa Polski w świetle wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002*, [w:] A. Stasiak (red.), *Wieś polska w świetle wyników NSP 2002 i PSR 2002 roku (aspekty społeczne, ekonomiczne i przestrzenne)*, Biuletyn KPZK PAN, 213, Warszawa, s. 40–65.
- Miszczak K., 2005, *Miejsce wrocławskiego obszaru metropolitalnego w systemie osadniczym regionu*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, 1087, s. 100–110.
- Publikacje wyników Powszechnego Spisu Rolnego 1996, US Wrocław.
- Publikacje wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002, US Wrocław.
- Strategia rozwoju obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego*, 2001, *Studia nad rozwojem Dolnego Śląska*, 56 (12), Wrocław.
- Wasilewski A., 2004, *Instytucje a gospodarka zasobami ziemi wokół aglomeracji miejskich*, *Wieś i rolnictwo*, 1 (122), Warszawa.

Zathey M., 2004, *Proces suburbanizacji mieszkaniowej i symptomy segregacji społecznej w otoczeniu Wrocławia*, Wrocław 2000 Plus, Studia nad strategią miasta, Biuro Rozwoju Wrocławia Urzędu Miejskiego, s. 94–106.

Źródła internetowe: <http://www.stat.gov.pl/>

SUMMARY

The communes in the nearest neighbourhood of Wrocław is perceived as an area with a huge potential for the multifunctional development in the Lower Silesia Region. It is caused by two groups of factors: influence of a big city (suburbanization) and general trends of transformation in agriculture. In the research there were taken such elements as: migration, structure of employment, land using, functions of rural buildings and rural enterprises. The main aim of the article was to show general ways and level of advance of changes in the Wrocław's influence area.

The research has shown that the communes around Wrocław are losing rural character. The role of agricultural production become less important because of development of non-agricultural enterprise and migration of people from cities. This proces is more intensive in villages which are situated near the border of Wrocław and along the main roads. It can be said that rural areas in the Wrocław's suburban zone became multifunctional.

Anna KLUSKA
Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
50-375 Wrocław, ul. C. K. Norwida 25/27
adawidziak@gmail.com

WPLYW WYŁĄCZANIA GRUNTÓW Z PRODUKCJI ROLNEJ POD ZABUDOWĘ MIESZKANIOWĄ NA MIGRACJĘ LUDNOŚCI W GMINACH SĄSIADUJĄCYCH Z DUŻYM MIASTEM

THE IMPACT OF REDESIGNATION OF AGRICULTURAL LAND FOR RESIDENTIAL DEVELOPMENT ON THE MIGRATION OF PEOPLE BETWEEN THE CITY AND ADJACENT DISTRICT

Zarys treści: Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej wyraźnie widać zmianę charakteru obszarów wiejskich będących w zasięgu wpływu aglomeracji. W obecnej sytuacji wzrasta popyt na nieruchomości gruntowe położone w sąsiedztwie miast. Poważnym problemem jest brak gruntów przeznaczonych pod zabudowę. W artykule przeanalizowano problem wyłączenia gruntów produkcji rolnej na cele zabudowy mieszkaniowej w gminach powiatów bezpośrednio sąsiadujących z Wrocławiem, ukierunkowując badania na związki z migracjami ludności.

Słowa kluczowe: produkcja rolna, zabudowa mieszkaniowa, gmina, powiat, migracje ludności, plany miejscowe

WSTĘP

Po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej wyraźniej widać zmianę charakteru obszarów wiejskich pod wpływem aglomeracji miejskiej. R. Dylewski (2006) uważa, że jest to zjawisko powszechne i występujące już od dawna, nie tylko w Polsce. Stwierdza, że w pewnym stopniu jest to zjawisko naturalne. Jednak jego forma współcześnie określana sformułowaniem „urban sprawl” stała się niepokojąca.

Zachodzące w Polsce przemiany na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. w początkowej fazie powodowały wyludnianie się wsi, procesu zahamowanego później przez wzrost cen mieszkań w miastach (Hełdak 2006a). Obecnie wzrost cen gruntów oraz budynków i lokali na terenie miast

powoduje, że coraz częściej ludność miejska jako miejsce zamieszkania wybiera wsie położone w sąsiedztwie dużych miast. W gminach wiejskich maleje liczba osób prowadzących działalność rolniczą, rolnicy zaczynają utrzymywać się ze sprzedaży ziemi i działalności pozarolniczej (najczęściej podejmując pracę w mieście lub prowadząc własną działalność gospodarczą). Wzrasta suburbanizacja, przejawiająca się często rozwojem chaotycznej zabudowy o funkcji mieszkaniowej oraz usługowej, zwłaszcza gdy brak jest kompleksowego planu miejscowego dla danej wsi. Pojawia się proces destrukcji podsystemu urbanistycznego miasta, który polega z jednej strony na zwiększeniu rangi centrum miasta, z drugiej poszerzaniu obszaru zurbanizowanego, przy jednoczesnym wydłużeniu linii granicznej miasta i spadku intensywności zagospodarowania oraz pojawiania się „obszarów nieciągłości” (Gachowski 2006).

W obecnej sytuacji wzrasta popyt na nieruchomości gruntowe położone w sąsiedztwie miast. Przykład strefy podmiejskiej miasta Poznania wskazuje, że zasoby mieszkaniowe powiększają się. Od 1991 do 2003 roku powierzchnia użytkowa na mieszkańca wzrosła z 19,2 m² do 27 m² (Staszewska, Wdowicka 2006). Poważnym problemem jest jednak brak gruntów przeznaczonych pod zabudowę. Sytuację powyższą zauważają samorządy lokalne, tworząc miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i przeznaczając znaczne obszary na potrzeby zabudowy mieszkaniowej. Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie gruntów rolnych i leśnych z dnia 3 lutego 1995 r. zmiany przeznaczenia terenów na cele nierolnicze i nieleśne można dokonać w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Niejednokrotnie inwestorzy kupują działki rolne na terenach nie posiadających miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego i dopiero po uzyskaniu warunków zabudowy i zagospodarowania terenu, ubiegają się o wyłączenie gruntu z produkcji rolnej. Szczególne nasilenie wyłączenia gruntów rolnych na cele zabudowy zaobserwowano w okresie 2005–2006 w gminach bezpośrednio przylegających do Wrocławia. Gminy te prowadzą politykę przejawiającą się rozwojem infrastruktury technicznej, komunikacji, usług, zachęcając tym samym potencjalnych imigrantów do osiedlenia się.

METODYKA BADAŃ

Badaniami objęto obszar województwa dolnośląskiego. Jako podstawową jednostkę badawczą przyjęto gminę. W trakcie badań przeanalizowano dane dotyczące wyłączenia gruntów rolnych z produkcji rolniczej we wszystkich gminach województwa w latach 2001–2006. W niniejszej pracy wykorzystano jedynie dane dotyczące wyłączenia gruntów rolnych pod zabudowę (tereny osiedlowe), bowiem tylko ten cel wyłączeń był przedmiotem badań. Niezależnie od tego przeanalizowano także zmiany przeznaczenia gruntów w miejscowych pla-

nach zagospodarowania przestrzennego pod zabudowę mieszkaniową – obowiązujące plany sporządzone po 1 stycznia 1995 roku, czy też zgodnie z nową ustawą o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Analizą objęto również liczbę decyzji o warunkach zabudowy wydanych w omawianym okresie pod zabudowę mieszkaniową. Dane uzyskano z Głównego Urzędu Statystycznego. Z uwagi na duży obszar badań, w artykule przedstawiono analizowane cechy tylko dla trzech powiatów sąsiadujących bezpośrednio z miastem Wrocławiem – wrocławskiego ziemskiego, średzkiego i trzebnickiego.

OMÓWIENIE WYNIKÓW

Wyłączenia gruntów pod zabudowę mieszkaniową w powiatach województwa dolnośląskiego w latach 2001–2006 zależne były od liczby oraz powierzchni, jaką obejmowały obowiązujące plany miejscowe, bowiem to one ujmują obszary o zmienionym przeznaczeniu – na cele nierolnicze i nieleśne. W wypadku braku planu istotna była sprawność organu (gminy) przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu, która to decyzja jest podstawą do wnioskowania o wyłączenie gruntów rolnych z produkcji rolnej i przeznaczenia ich pod zabudowę. Gminy nastawione na rozwój, będące przedmiotem zainteresowania ze względu na położenie w sąsiedztwie dużego miasta, tworzyły plany, starając się ułatwić procedury uzyskania pozwolenia na budowę. Najwięcej obszarów wyłączonych na cele budownictwa mieszkaniowego można było spodziewać się w powiatach sąsiadujących bezpośrednio z dużymi miastami. Na przykładzie powiatu średzkiego i wrocławskiego ziemskiego widać tendencję wzrostową w wyłączeniach w latach 2001–2006 – szczególnie wzrost przypada na lata 2005–2006. W gminach powiatu średzkiego wyłączenia w poszczególnych gminach były na różnym poziomie, jednak w skali całego powiatu w dwóch ostatnich latach badanego okresu wystąpiło znaczące zwiększenie powierzchni gruntów wyłączonych pod zabudowę. Podobną zależność można zaobserwować w powiecie wrocławskim, z tym że powierzchnie, które zostały wyłączone są kilka a nawet kilkanaście razy większe od wyłączeń w powiecie średzkim. Wynika to z różnicy wielkości omawianych powiatów, jak również ich atrakcyjności. Sytuacja w powiecie trzebnickim, pomimo bliskości miasta oraz atrakcyjności pod względem przyrodniczo-krajobrazowym, przedstawia się dosyć statycznie (tab. 1).

Analizując tabelę 1 sprawdzono relacje pomiędzy przedziałami lat 2001–2006, 2001–2004, 2005–2006 w powierzchni wyłączeń gruntów rolnych na cele zabudowy mieszkaniowej (ryc. 1).

Zauważyć można, iż procesy wyłączenia gruntów rolnych w latach 2005–2006 przebiegały bardziej dynamicznie. Wyniki powyższych zmian przedstawia ryc. 2. Zaobserwować można, iż w gminach bezpośrednio sąsia-

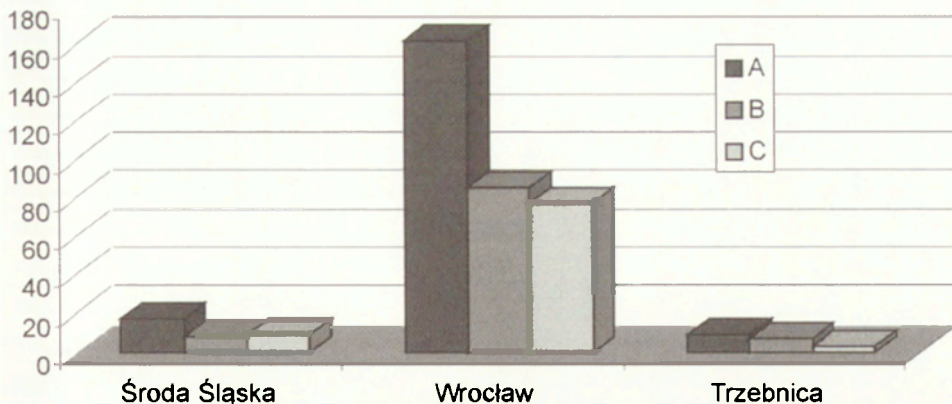
Tabela 1. Grunty rolne wyłączone z produkcji rolniczej pod zabudowę w powiatach: średzkim, wrocławskim ziemskim i trzebnickim

Gmina	2001	2002	2003	2004	2005	2006
	w ha					
powiat średzki						
Miękinia	0,65	0,50	1,53	0,95	2,11	3,33
Środa Śląska	0,30	0,75	0,09	1,15	0,91	1,39
Kostomłoty	0,45	0,16	0,10	0,83	0,32	0,31
Malczyce	0,25	0,01	0,13	0,16	0,03	0,49
Udanin	x	0,05	0,00	0,21	0,32	0,36
Ogółem	1,65	1,47	1,85	3,30	3,69	5,88
powiat wrocławski ziemski						
Czernica	0,96	0,78	1,06	1,28	1,88	1,20
Długotęka	1,94	1,37	1,70	3,17	3,83	6,32
Kąty Wrocławskie	4,98	4,27	22,28	8,77	23,05	10,45
Kobierzyce	5,43	1,89	3,37	8,45	4,03	9,36
Święta Katarzyna	2,06	1,03	1,12	2,20	2,63	5,02
Żórawina	0,90	1,39	2,03	0,73	2,74	5,08
Jordanów Śląski	0,08	0,10	0,10	0,05	0,00	0,05
Mietków	0,15	0,05	x	0,05	0	0,05
Sobótka	1,24	X	0,00	0,60	0,51	1,03
Ogółem	17,74	10,88	31,66	25,30	38,67	38,56
powiat trzebnicki						
Oborniki Śląskie	1,01	0,27	x	0,44	x	0,77
Wisznia Mała	0,50	0,57	0,66	0,44	x	0,77
Zawonia	0,03	0,10	0,08	0,10	0,10	0,15
m. i gm. Prusice	0,09	0,02	0,00	0,00	0,00	0,10
m. i gm. Żmigród	0,07	0,05	0,05	0,03	0,07	0,18
m. i gm. Trzebnica	0,67	0,23	0,19	1,35	0,47	x
Ogółem	2,37	1,24	0,98	2,36	0,64	1,97

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego województwa dolnośląskiego.

dujących w miastem Wrocław powierzchnia wyłączeń jest znacznie wyższa niż w gminach położonych peryferyjnie w stosunku do stolicy Dolnego Śląska.

Dla gmin analizowanych powiatów sprawdzono również obowiązujące plany zagospodarowania przestrzennego. W każdej gminie stwierdzono istnienie przy-

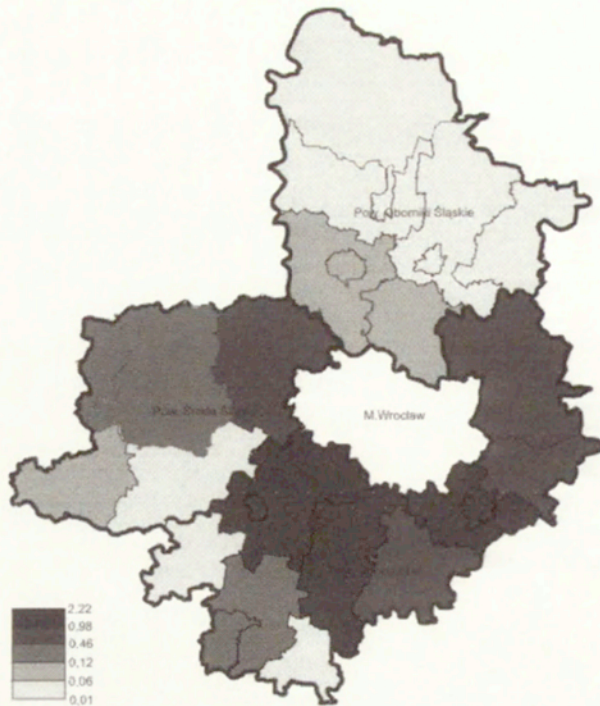
Ryc. 1. Grunty rolne wyłączone z produkcji rolniczej pod tereny osiedlowe w powiatach: średzkim, wrocławskim ziemskim, trzebnickim (w ha). A – lata 2001–2006, B – lata 2001–2004, C – lata 2005–2006. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego województwa dolnośląskiego.

Agricultural land excluded from agricultural production allocated to housing estate in Wrocław city county in ha. A – 2001–2006, B – 2001–2004, C – 2005–2006. Source: author's own elaboration based on data from Office of the Marshall of Dolnośląskie Voivodeship.

najmniej 5 obszarów z obowiązującymi planami. Sprawdzone ponadto liczbę wydanych decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu ustalających warunki zabudowy mieszkalnej. Zauważono następującą prawidłowość – liczba ostatecznych decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu jest wprost proporcjonalna do powierzchni gruntów wyłączanych z produkcji rolnej pod zabudowę mieszkaniową. Jako podstawę analizy przyjęto następujące zestawienie (tab. 2).

W powyższym zestawieniu zróżnicowano badane jednostki na gminy wiejskie oraz gminy miejsko-wiejskie. W gminach Czernica, Żórawina, Wisznia Mała, gdzie wydano najwięcej decyzji o warunkach zabudowy, wyłączono również znaczącą część gruntów rolnych na cele zabudowy mieszkaniowej. Plany miejscowe są stymulatorem rozwoju gminy (Hełdak 2006b). Relacja pomiędzy liczbą planów miejscowych obowiązujących a powierzchnią gruntów wyłączonych z produkcji rolnej pod zabudowę potwierdziła powyższą zasadę.

Omawiane problemy mają również swoje odzwierciedlenie w zmianach demograficznych. Zmienia się charakter ludności zamieszkującej tereny wiejskie. Tworzy ją grupa osób, które przenoszą się z miasta na wieś (zmieniają miejsce zameldowania), identyfikując się z nowym miejscem, jego problemami, pracując nadal w mieście. Kolejną grupę stanowią osoby, które na wsi tylko nocują. Ich miejscem zameldowania jest nadal miasto, w którym pracują, robią zakupy itp. Wreszcie kolejną grupę stanowi ludność wiejska, zajmująca się rol-

Ryc. 2. Grunty wyłączone z produkcji rolniczej pod zabudowę mieszkaniową w latach 2005–2006 w powiecie wrocławskim, trzebnickim i średzkim w ha/1000 ha UR. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Urzędu Marszałkowskiego województwa dolnośląskiego.

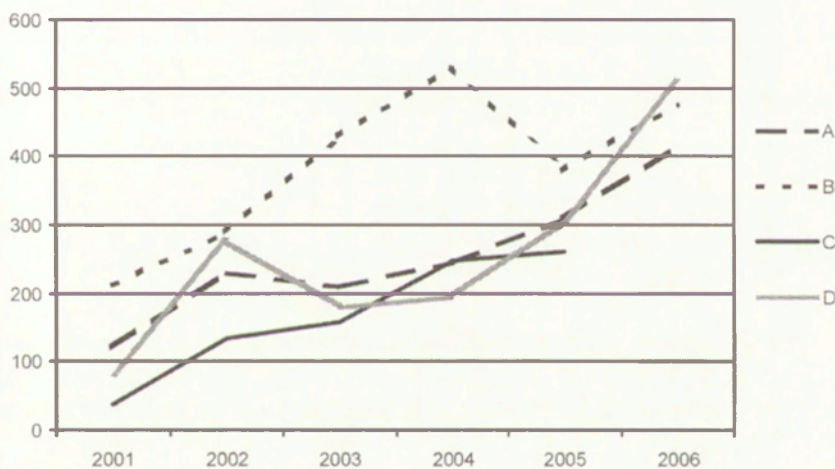
Lands excluded from agricultural production for housing investment in wrocławski, trzebnicki and średzki counties in 2005 and 2006; author's elaboration based on data of excluding lands from agricultural and forest production. Source: author's own elaboration based on data from Office of the Marshall of Dolnośląskie Voivodeship.

Tabela 2. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego oraz decyzje o warunkach zabudowy

Jednostka terytorialna	2005		2006	
	M.P.Z.P	Decyzje o warunkach zabudowy	M.P.Z.P	Decyzje o warunkach zabudowy
Kostomłoty-gmina wiejska	15	10	15	27
Malczyce-gmina wiejska	2	0	2	0
Miękinia-gmina wiejska	47	294	47	312
Środa Śląska-gmina miejsko-wiejska	11	110	14	45
Udanin-gmina wiejska	52	2	53	0
Obomiki Śląskie-gmina miejsko-wiejska	5	0	5	2

Prusice-gmina miejsko-wiejska	24	30	24	46
Trzebnica-gmina miejsko-wiejska	16	121	16	80
Wisznia Mała-gmina wiejska	36	121	36	243
Zawonia-gmina wiejska	19	31	23	32
Żmigród-gmina miejsko-wiejska	6	0	6	0
Czernica-gmina wiejska	84	210	86	249
Długołęka-gmina wiejska	52	86	50	13
Jordanów Śląski-gmina wiejska	0	20	0	23
Kąty Wrocławskie-gmina miejsko-wiejska	82	0	95	0
Kobierzyce-gmina wiejska	113	3	133	3
Mietków-gmina wiejska	4	5	17	1
Sobótka-gmina miejsko-wiejska	56	53	57	40
Święta Katarzyna-gmina miejsko-wiejska	36	2	40	5
Zórawina-gmina wiejska	56	25	63	47

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Głównego Urzędu Statystycznego.

Ryc. 3. Saldo migracji w gminach o największych powierzchniach wyłączeń gruntów z produkcji rolnej na cele zabudowy mieszkaniowej. A – Czernica – gmina wiejska, B – Długołęka – gmina wiejska, C – Kąty Wrocławskie – gmina miejsko-wiejska, D – Kobierzyce – gmina wiejska.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Głównego Urzędu Statystycznego.

Migration balance in the communes of the biggest areas of excluded lands from agricultural production for housing investment. A – Czernica – rural commune, B – Długołęka – rural commune, C – Kąty Wrocławskie – rural-urban commune, D – Kobierzyce – rural commune. Source: author's elaboration based on data from Central Statistical Office.

Tabela 3. Saldo migracji w gminach położonych w bezpośrednim sąsiedztwie Wrocławia

Gminy w bezpośrednim sąsiedztwie Wrocławia	Saldo migracji					
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Miękinia-gmina wiejska	51	139	203	148	51	319
Środa Śląska-gmina miejsko-wiejska	-3	12	36	29	27	40
Środa Śląska-obszar wiejski	-7	5	38	11	38	-9
Oborniki Śląskie-gmina miejsko-wiejska	207	163	163	132	96	194
Oborniki Śląskie-miasto	132	44	38	45	38	37
Oborniki Śląskie-obszar wiejski	75	119	125	87	58	157
Wisznia Mała-gmina wiejska	111	72	38	86	28	94
Czernica-gmina wiejska	121	231	211	246	309	417
Długołęka-gmina wiejska	212	288	429	531	379	478
Kąty Wrocławskie-gmina miejsko-wiejska	38	133	158	248	260	312
Kąty Wrocławskie-miasto	-4	70	52	23	5	4
Kąty Wrocławskie-obszar wiejski	42	63	106	225	255	308
Kobierzyce-gmina wiejska	82	275	180	194	304	508
Święta Katarzyna-gmina wiejska	-	-	-	-	-	-
Święta Katarzyna-gmina miejsko-wiejska	106	140	218	179	203	454
Siechnice-miasto	-13	-9	-20	-6	-16	-1
Święta Katarzyna-obszar wiejski	119	149	238	185	219	455
Żórawina-gmina wiejska	11	30	71	69	8	68

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Głównego Urzędu Statystycznego.

nictwem, zwykle zlokalizowana w centrum wsi. Grupa ta jest oddzielona od swoich pól terenami mieszkaniowymi, co coraz częściej powoduje lokalne konflikty.

Napływ ludności na tereny gmin w bezpośrednim sąsiedztwie Wrocławia najlepiej charakteryzuje saldo migracji w latach 2001–2006 (tab. 3). Przeprowadzona analiza wykazała, że w gminach charakteryzujących się największym wskaźnikiem wyłączenia gruntów z produkcji rolnej na cele zabudowy mieszkaniowej saldo migracji systematycznie w ciągu badanego okresu wzrastało.

WNIOSKI

1. Najwięcej gruntów w latach 2005–2006 wyłączono w gminach leżących w bezpośrednim sąsiedztwie Wrocławia (Długołęka, Kobierzyce, Kąty Wrocławskie), zatem bliskość dużego miasta to czynnik decydujący o zainteresowaniu inwestorów budową mieszkań czy domów.

2. Gminy o najwyższej powierzchni wyłączeń gruntów charakteryzowały się również największą liczbą obowiązujących planów zagospodarowania przestrzennego. Gminy te troszczą się o swoją atrakcyjność i rozwój, dlatego też liczba obowiązujących planów zagospodarowania przestrzennego jest kolejnym czynnikiem wpływającym na wielkość wyłączeń gruntów z produkcji rolnej na cele budowlane.
3. W tychże gminach zaobserwowano także największą liczbę wydanych ostatecznych decyzji o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu przeznaczających grunty pod zabudowę. Jest to kolejnym czynnikiem wpływającym na powierzchnię wyłączeń gruntów, który dotyczył przede wszystkim gmin nie posiadających miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.
4. Gminy o najwyższej powierzchni wyłączeń gruntów charakteryzują się również wysokim wskaźnikiem salda migracji. Podczas analizy wykazano, że obszar wyłączeń bezpośrednio wpływa na saldo migracji na badanym terenie.

LITERATURA

- Dylewski R., 2006, *Problemy rozprzestrzeniania się miast w świetle doświadczeń krajów Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych*, Studia nad Zrównoważonym Rozwojem, Wyd. Komitetu „Człowiek i Środowisko” PAN, s. 27–38.
- Hełdak M., 2006a, *Procesy przemieszczania się ludności wiejskiej w gminach wiejskich i wiejsko-miejskich województwa dolnośląskiego w latach 1988, 1996, 2002*, Acta Scientiarum Polonorum, Gospodarka Przestrzenna, 5 (1–2), s. 37–54.
- Hełdak M., 2006b, *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jako stymulator rozwoju gminy na przykładzie gminy MPZP Olawa Przemysł*, Acta Scientiarum Polonorum, Gospodarka Przestrzenna, 5 (1–2), s. 25–36.
- Gachowski M., 2006, *Rewitalizacja obszarów śródmiejskich jako działanie konieczne dla przeciwdziałania rozpadowi struktury miejskiej*, [w:] J. Słodyczka, R. Klimek, (red.), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 29–41.
- Staszewska S., Wdowicka M., 2006, *Rozwój budownictwa jednorodzinnego w strefie podmiejskiej Poznania jako przejaw suburbanizacji*. [w:] J. Słodyczka, R. Klimek, (red.), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 141–151.

SUMMARY

The outcomes of the analysis of allocation arable lands to housing investment have been presented in the paper. The studies embraced three counties adjoining Wrocław city: trzebnicki, średzki, wrocławski and were performed within

2001–2006. A commune was accepted as a basic research unit. Moreover, the analysis of change of arable land use into housing areas within both local plan of spatial management and decisions on building and terrain management conditions was conducted within the same period. It has been proved that the city's proximity influences, in a significant extent, magnitude of allocation arable lands to housing. Direct relationship between magnitude of excluding lands and a number of spatial management plans currently in force (or decisions on building and terrain management conditions in case of lack of those plans) has been shown. Factors described above have been presented in the facet of demographic changes in communes which are influenced by Wrocław city.

Marcin WÓJCIK
Zakład Geografii Regionalnej i Społecznej
Uniwersytet Łódzki
90-142 Łódź, Kopcińskiego 31
marwoj@geo.uni.lodz.pl

POZAROLNICZE FUNKCJE OBSZARÓW WIEJSKICH AGLOMERACJI ŁÓDZKIEJ

NON-AGRICULTURE FUNCTIONS OF RURAL AREAS IN THE ŁÓDŹ URBAN AGGLOMERATION

Zarys treści: Celem artykułu jest określenie funkcji oraz struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej w ramach koncepcji bazy ekonomicznej. Funkcje obszarów wiejskich utożsamiane są z wielkością zatrudnienia egzogenicznego. Część empiryczna poprzedzona jest wstępem teoretycznym dotyczącym propozycji metodycznej badań funkcji obszarów wiejskich.

Słowa kluczowe: funkcje obszarów wiejskich, aglomeracja łódzka, metody badań

WPROWADZENIE

W badaniach przemian społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich podejście funkcjonalne jest jednym z najczęściej przyjmowanych sposobów wyjaśniania zachodzących procesów. Myślenie o przemianach obszarów wiejskich w kategoriach funkcjonalnych ma w naukach geograficznych długą tradycję, choć interpretacja rzeczywistości z takiej perspektywy nie ma jednej, utartej ścieżki naukowych dociekań.

Badania funkcjonalne najpełniej rozwinęły się w geografii osadnictwa, szczególnie w geografii miast, gdzie funkcjonalizm odegrał ważną rolę poznawczą oraz w rozwoju metod geograficznego opisu (Maik 1988, Suliborski 2001). Badania funkcjonalne obszarów wiejskich (wsi) charakteryzowały się dużo mniejszym zainteresowaniem badaczy niż w geografii miast. Nad geograficznymi studiami obszarów wiejskich zaciążył branżowy podział geografii, w którym badania wsi przypisano geografii rolnictwa, a także marginalizacja tematyki wiejskiej w pracach badawczych. Do końca lat 70. XX wieku przedmiotem zainteresowań geografów zajmujących się badaniami przestrzeni wiejskiej była

funkcja rolnicza. W znaczący sposób zawężyło to problematykę badawczą obszarów wiejskich, a w tym także zainteresowanie geografów rolnictwa teorią funkcjonalną.

Intensywne przemiany przestrzeni wiejskiej po drugiej wojnie światowej na obszarach uprzemysławianych oraz w sąsiedztwie dużych miast w większości przypadków stały się domeną badaczy zajmujących się problematyką miejską lub szeroko pojętymi studiami urbanizacyjnymi. W branżowym układzie geografii badania te prowadzono w ramach geografii ludności i osadnictwa. Urbanizacja wsi zaistniała jako problem badawczy od początku lat 60. XX wieku, a w latach 80. przybrała przede wszystkim formę teoretycznych i empirycznych studiów nad strefą podmiejską. W większości podejmowanych studiów (urbanizacja wsi, semiurbanizacja, strefa podmiejska) dominowała orientacja funkcjonalistyczna (Rajman 1994).

Niezależnie od specyfiki badawczej dwóch głównych dziedzin geografii zajmujących się obszarami wiejskimi, studia wiejskie znajdowały się na marginesie badań geograficznych. Wspólnym elementem obu perspektyw badawczych był podobny punkt widzenia na cel badań. W warstwie metodycznej dążono do identyfikacji i wyjaśnienia prawidłowości w strukturze przestrzennej obszarów. Podstawowym narzędziem był statystyczny opis jednostek przestrzennych w oparciu o zbiór wskaźników diagnostycznych oraz konstrukcja typologii obszarów (np. typów rolnictwa, typów nasilenia zjawisk urbanizacyjnych).¹

FUNKCJE OBSZARÓW WIEJSKICH

Badania funkcji i przemian funkcjonalnych wsi rozwinęły się w Polsce na bazie koncepcji obszaru wiejskiego jako przestrzeni wielofunkcyjnej (Kostrowicki 1976). Szybkie przekształcenia społeczne i gospodarcze zachodzące po II wojnie światowej na obszarach wiejskich Polski wymagały rozbudowy aparatu pojęciowego i metodycznego, który pozwoliłby zmiany te identyfikować, wyjaśniać ich przyczyny i przebieg oraz w odpowiedni sposób planować rozwój działalności człowieka w środowisku wiejskim. Od końca lat 70. XX. wieku w badaniach obszarów wiejskich jako przestrzeni wielofunkcyjnej wykorzystywano doświadczenia, jak i odwoływano się do aparatury pojęciowej wypracowanej podczas studiów nad zdjęciem użytkowania ziemi. Zdjęcie użytkowania ziemi jako jedna z metod identyfikacji funkcji obszarów było sposobem na śledzenie zmian w zagospodarowaniu przestrzennym terenów wiejskich oraz porównywaniu pod tym względem państw i regionów (Kostrowicki 1982). Użytkowanie ziemi uzupełniano również innymi rodzajami wskaźników, np. wskaźnikami wyposażenia obszarów wiejskich w elementy infrastruktury technicznej

¹ Trzecim ważnym kierunkiem były geograficzne badania w ramach koncepcji zespołów osadniczych i systemów lokalnych (np. Jakubowicz 1971, Zagożdżon 1964, Maik 1993).

i społecznej oraz charakterystyką społeczno-zawodową ludności wiejskiej. Identyfikacja funkcji wiejskich za pomocą wskaźników charakteryzujących pewną powierzchnię (jednostkę odniesienia) w najszerszym ujęciu została przedstawiona przez W. Stołę (1987, 1993). Taki model badań struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich przeważa w większości studiów geograficznych podejmujących współcześnie ten temat (np. Bański, Stola 2002; Bański 2006).

W badaniach struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich podkreślano „powierzchniowy” charakter działalności (rolnictwo, leśnictwo) oraz związek produkcji z ziemią (Bański, Stola 2002). W przeciwieństwie do badań funkcjonalnych miast w studiach nad strukturą funkcjonalną obszarów wiejskich przyjmowano różnorodny zestaw wskaźników oparty przede wszystkim na udziałach powierzchni zajętej przez odpowiednie kategorie użytkowania przestrzeni, udziałach wielkości produkcji i zatrudnienia oraz wyposażenia infrastrukturalnego. Badania oparte tylko na miernikach zatrudnienia ludności uważano za niewystarczające (Stola 1993). Hierarchię funkcji obszaru określano na ich podziale na podstawowe i uzupełniające. Funkcje podstawowe uznawano jako decydujące o poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru i łączące dany teren ze światem zewnętrznym (Stola 1993).

Badania funkcji obszarów wiejskich w myśl koncepcji obszaru wiejskiego jako przestrzeni wielofunkcyjnej pokazywały różnorodność społeczno-gospodarczej działalności oraz zagospodarowania przestrzennego oraz podejmowały trudne zadanie typologii i regionalizacji większości obszaru Polski. Z drugiej strony należy zdawać sobie sprawę, że określenie rzeczywistego udziału funkcji podstawowych i uzupełniających w strukturze funkcjonalnej obszaru jest wynikiem wielu uogólnień wynikających z subiektywnego doboru mierników oraz metody badań, określania natężenia występowania cechy, które przyjmowane jest jako poziom zaliczenia danych obszarów do grup o dominacji funkcji podstawowych lub uzupełniających. Procedura badawcza opiera się zatem w dużej mierze na intuicji i doświadczeniu badacza zmuszonego do podejmowania wielu arbitralnych decyzji.

Celem opracowania nie jest krytyka metod identyfikacji funkcji obszarów wiejskich wypracowanych na gruncie koncepcji przestrzeni wielofunkcyjnej i zastąpienie ich inną propozycją metodyczną. Prezentowane podejście powinno być traktowane jako komplementarne względem innych podejść, a nadrzędnym celem jest dalsze rozwijanie koncepcji badań funkcjonalnych wsi, które mają służyć lepszemu wyjaśnieniu rzeczywistości.

FUNKCJE OBSZARÓW WIEJSKICH W KONCEPCJI SYSTEMOWEJ

W opracowaniu podjęto próbę identyfikacji funkcji obszarów wiejskich w myśl założeń koncepcji systemowej, która była dotychczas wykorzystywana

w badaniach systemu miast. W geografii osadnictwa studia funkcjonalne obejmują przede wszystkim opis struktury osadniczej przez określenie miejsca i znaczenia określonych elementów w całości – jednostek osadniczych w systemie osadniczym. Procesy integracji sieci osadniczej badane są zazwyczaj pośrednimi metodami wykorzystującymi założenia teorii bazy ekonomicznej (Suliborski 2002). W geografii miast funkcja w takim rozumieniu jest cechą jednostki osadniczej oraz jej rolą w większej całości. W koncepcji systemowej funkcję pojmuje się zatem w znaczeniu logicznym i matematycznym, co wyraża wzajemną zależność zmiennych albo rodzaj relacji pomiędzy elementami zbiorów (Suliborski 2001). W ujęciu koncepcji bazy ekonomicznej funkcją miasta jest *„każda działalność społeczno-gospodarcza wykonywana w mieście, niezależnie od jej rangi ekonomicznej i przestrzennej, rozpatrywana zarówno od strony miasta, jak i sieci osadniczej, w skład której ono wchodzi”* (Suliborski 1983, s. 8).

W koncepcji systemowej jednostka osadnicza utożsamiana jest z obszarem miasta, do którego odnoszą się dane dotyczące działalności mieszkańców. Działalności (zazwyczaj połączone w większe grupy) wykonywane w mieście są zatem jego funkcjami, które budują jego strukturę gospodarczą i określają jego rolę w systemie osadniczym (Suliborski 2002).

W przypadku obszarów wiejskich identyfikacja ich funkcji z formalnego punktu widzenia wymaga traktowania przestrzennej jednostki odniesienia jako sumy wchodzących w jej skład osiedli. W takim ujęciu funkcje obszaru wiejskiego są sumą działalności wykonywanych we wszystkich jednostkach osadniczych, czyli wsiach.

Badania funkcjonalne obszarów wiejskich w myśl założeń koncepcji bazy ekonomicznej wymagają wprowadzenia podziału działalności gospodarczej na dwa sektory – endogeniczny i egzogeniczny.² Wielkość sektora egzogenicznego świadczy o sile powiązań jednostki osadniczej (obszaru) z innymi osiedlami. Sektor endogeniczny zaspokaja potrzeby mieszkańców osiedli. Działalność egzogeniczna ma zatem znaczenie systemotwórcze i określa rolę (funkcję) jednostki (obszaru) w systemie osadniczym. Za funkcję obszaru wiejskiego w takim ujęciu należy uznać, podobnie jak w przypadku miast, jedynie działalność egzogeniczną (Suliborski 1983). Wydaje się, że takie podejście do funkcji obszarów wiejskich powinno najlepiej sprawdzać się dla takich terenów wiejskich, które charakteryzują się znacznym nasileniem procesu urbanizacji, czyli dla stref podmiejskich dużych miast.

² W badaniach wiejskiego systemu osadniczego dualistyczne podejście do gospodarki jednostek osadniczych ma rozbudowaną teorię i metodologię oraz liczne weryfikacje empiryczne tej koncepcji (np. Dziewoński 1971, Jerczyński 1973, Maik 1988, Suliborski 2002).

FUNKCJE OBSZARÓW WIEJSKICH AGLOMERACJI

Aglomeracje, czyli złożone formy osadnicze, powstają w wyniku zaawansowanych procesów urbanizacyjnych. W strukturze funkcjonalno-przestrzennej aglomeracji można wyróżnić przynajmniej trzy charakterystyczne obszary (miasto/miasta główne – rdzeń aglomeracji, mniejsze miasta – podporządkowane miastu głównemu oraz wsie, których cechy społeczne i gospodarcze pozwalają zakwalifikować je do obszaru zurbanizowanego – utożsamiane najczęściej ze strefą podmiejską). S. Liszewski (1987) zwraca uwagę, że strefa podmiejska istnieje jako rezultat działalności dwu sił o przeciwnych kierunkach – koncentracji (aglomeracji) i dekoncentracji (dyfuzji). Zdaniem K. Dziewońskiego (1987) w systemowym ujęciu zjawisk osadniczych powinno się akceptować fakt współzależności miasta i jego strefy podmiejskiej. Traktowanie aglomeracji miejskiej jako systemu powinno wykazać pozycję i rolę poszczególnych jej części w jej funkcjonowaniu i przemianach. Strefa podmiejska (jako pewien podsystem osadniczy), jej funkcje i struktura funkcjonalna ewoluują w obrębie zmieniającej się całości – systemu osadniczego aglomeracji, który z kolei należy traktować jako podsystem w systemie osadniczym kraju.

Zmiany w strefie podmiejskiej zachodzą przede wszystkim pod wpływem miasta, które strefę tą wytwarza. Rozwój różnorodnych funkcji na obszarach wiejskich otaczających duże miasta prowadzi do ewolucji układu funkcji z prostego w złożony. Proces ten nadaje obszarowi podmiejskiemu charakter wielofunkcyjny. Wielofunkcyjność tego obszaru można rozpatrywać jako specyficzny typ relacji, tzn. funkcja – funkcja. Badanie takiej relacji obejmuje wyjaśnienie stopnia rozwoju funkcji, ich współwystępowania i zmienności (Suliborski 1985). Drugi typ relacji wyróżniony przez Suliborskiego, tzn. miasto - funkcja, odnosi się do identyfikacji związku (wpływu) centrum aglomeracji na rozwój poszczególnych działalności w strefie podmiejskiej (1985). Relacje tego rodzaju mają zatem znaczenie systemotwórcze, a rozwój poszczególnych funkcji w osiedlach strefy podmiejskiej można rozpatrywać jako proces włączania ich w system osadniczy aglomeracji. Strefa podmiejska identyfikowana jest zatem przez natężenie funkcji, które uznaje się za podmiejskie, a nie przez stopień zaawansowania procesów urbanizacyjnych (Suliborski 1985). Przyjmując kryterium wykonywanych przez ludność zajęć (funkcjonalne) jako podstawę podziału jednostek osadniczych na miejskie i wiejskie (w ujęciu kontinuum), można uznać, że identyfikacji strefy podmiejskiej dokonujemy w oparciu o funkcje charakterystyczne dla miast, czyli produkcji i usług. Nabywanie przez obszar wokół dużych miast funkcji miejskich, ich utrwalanie się i dalszy rozwój może w dłuższym czasie prowadzić do upodobnienia się ich struktur funkcjonalnych do miejskich.

Z dotychczasowych badań wynika, że cechą aglomeracji łódzkiej była silna koncentracja działalności gospodarczej w jej rdzeniu. W porównaniu do innych

dużych aglomeracji miejskich w Polsce przemiany na obszarach wiejskich w pobliżu Łodzi zachodziły wolniej, czego główną przyczyną było słabe oddziaływanie rdzenia aglomeracji na strefę zewnętrzną. Studia podjęte w ośrodku łódzkim dowodziły, że mała intensywność przemian społeczno-gospodarczych wynikała z szybkiej i silnej industrializacji (przewaga przemysłu włókienniczego) o dominujących związkach zewnętrznych przy opóźnieniu rozwoju relacji wiążących wielkie miasto z najbliższym zapleczem (strefa podmiejska i region).³ Głównym celem opracowania jest określenie roli obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej w systemie osadniczym (udziału w potencjale gospodarczym aglomeracji i funkcji, jaką pełnią w systemie osadniczym).

POZAROLNICZE FUNKCJE OBSZARÓW WIEJSKICH AGLOMERACJI ŁÓDZKIEJ

Wielkość sektora egzogenicznego i endogenicznego oraz zróżnicowanie struktury funkcji egzogenicznych ustalono za pomocą wskaźników, które należą do grupy pośrednich metod identyfikacji bazy ekonomicznej:

- wskaźnika nadwyżki pracowników (residual method), obliczona nadwyżka pracowników utożsamiana jest z funkcjami egzogenicznymi obszaru,
- udziału sektorów gospodarki, w których występuje zatrudnienie egzogeniczne do ogólnej liczby przyjętych w badaniu sektorów (11),
- wskaźników zróżnicowania struktury funkcji egzogenicznych, tzn. udziału zatrudnienia egzogenicznego w całkowitym zatrudnieniu egzogenicznym odpowiednich obszarów (przyjmuje wartości od 0 do 100%) i indeksu zróżnicowania działalności egzogenicznych (przyjmuje wartości od 0 do 100, przy czym im wyższa wartość tym bardziej jednorodna struktura).

Przyjęty zestaw metod i wskaźników pozwolił zidentyfikować społeczno-gospodarcze funkcje obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej (funkcje egzogeniczne).⁴

W 2005 r. na terenie gmin wiejskich oraz części wiejskich gmin miejsko-wiejskich pracowało w pozarolniczych działach gospodarki ok. 14 tys. osób, co stanowiło zaledwie 5,4% całkowitego zatrudnienia w aglomeracji łódzkiej. W stosunku do roku 2000 zanotowano wzrost o prawie 1300 osób (tj. ok. 10%), a udział w ogólnym zatrudnieniu aglomeracji zwiększył się 0,9% (4,5% w 2000 r.). Najwięcej miejsc pracy w działalnościach pozarolniczych koncen-

³ Badania łódzkich geografów, np. Straszewicz 1954, 1985; Jakóbczyk-Gryszkiewicz 1998.

⁴ Materiały źródłowe pochodzą z Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego w Łodzi i zawierają informację statystyczną o liczbie pracujących według sekcji Polskiej Klasyfikacji Działalności w 2000 i 2005 r. w zakładach pracy, które zatrudniają więcej niż 9 osób. Informacja statystyczna odnosiła się do 22 obszarów wiejskich (gmin wiejskich lub części wiejskich gmin miejsko-wiejskich).

Tabela 1. Funkcje obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej, 2005

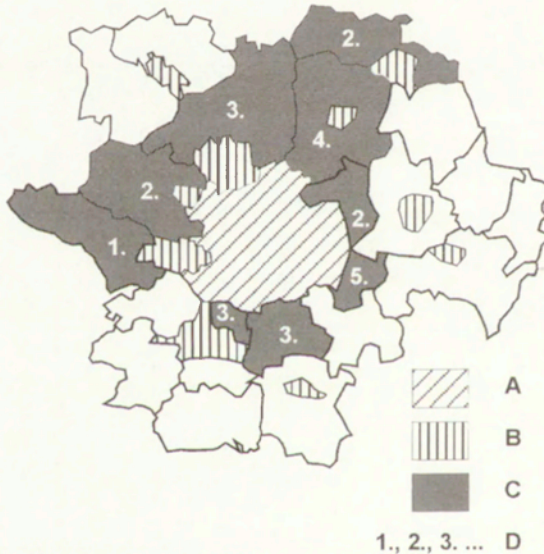
Obszary wiejskie	Zatrudnienie ogółem (poza rolnictwem)	Wielkość zatrudnienia egzogenicznego	Udział zatrudnienia egzogenicznego w zatrudnieniu ogółem (poza rolnictwem) %	Indeks zróżnicowania działalności egzogenicznych (0–100)	Liczba funkcji tworzących strukturę funkcjonalną (bazę ekonomiczną)	Typ dominacji funkcjonalnej; P – przemysł; U – usługi
Aleksandrów Ł.	679	256,0	37,7	73,0	2	P
Andrespol	1148	235,0	20,5	26,0	5	U
Brójce	518	178,0	34,4	55,0	3	U
Brzeziny	315	131,0	41,6	71,0	2	P
Dłutów	252	55,0	21,8	31,0	4	P
Dmosin	313	75,0	24,0	32,0	3	P
Dobroń	538	115,0	21,4	29,0	4	P
Głowno	448	246,0	54,9	95,0	2	P
Jezów	371	89,0	24,0	27,0	4	U
Koluszki	512	166,0	32,4	24,0	4	U
Ksawerów	1512	583,0	38,6	71,0	3	P
Lutomiersk	839	362,0	43,1	100,0	1	P
Nowosolna	507	212,0	41,8	55,0	2	P
Ozorków	609	124,0	20,4	24,0	4	P
Pabianice	533	140,0	26,3	55,0	3	P
Parzęczew	268	144,0	53,7	47,0	3	U
Rogów	362	113,0	31,2	70,0	4	U
Rzgów	1923	661,0	34,4	41,0	3	P
Stryków	595	216,0	36,3	50,0	4	U
Tuszyn	485	128,0	26,4	32,0	4	U
Zgierz	1212	462,0	38,1	48,0	3	P
Razem obszary wiejskie aglomeracji	13939	4691	Udział zatrudnienia egzogenicznego w zatrudnieniu ogółem dla obszarów wiejskich aglomeracji – 33,5%	Indeks zróżnicowania działalności egzogenicznych dla obszarów wiejskich aglomeracji – 50,5		

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych WUS w Łodzi.

trowało się w gminach bezpośrednio przyległych do rdzenia aglomeracji (Łódź-Pabianice-Zgierz), tzn. w gminie Andrespol, Rzgów, Ksawerów i Zgierz (razem ok. 40% wszystkich pracujących). Najmniejszym zatrudnieniem pozarolniczym charakteryzowały się gminy w peryferyjnej strefie aglomeracji oraz stanowiące zaplecze małych miast aglomeracji (np. gminy: Brzeziny, Dłutów, Dmosin, Głowno, Jeżów, Parzęczew, Rogów, Tuszyń; tab. 1, ryc. 1).

W 2005 r. w działalnościach o charakterze egzogenicznym pracowało ok. 4,7 tys. osób, co stanowiło 33,5% ogólnego zatrudnienia na obszarach wiejskich aglomeracji łódzkiej (tab. 1). W latach 2000–2005 zatrudnienie egzogeniczne wzrosło o ok. 800 osób (udział funkcji egzogenicznych w strukturze funkcjonalnej tych obszarów wzrósł o 1,2%). Najważniejszą pozarolniczą funkcją obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej w 2005 r. była działalność przemysłowa, która skupiała ok. 56% zatrudnienia o charakterze egzogenicznym. Drugą pod względem rangi był handel i naprawy (13,4%). Istotne systemotwórcze znaczenie miały również: edukacja (ok. 10%), komunikacja (ok. 7%) i inne działalności usługowe (ok. 5%).

Poszczególne obszary wiejskie aglomeracji łódzkiej w 2005 r. bardzo się różniły pod względem wielkości zatrudnienia egzogenicznego. W niektórych

Ryc. 1. Obszary wiejskie aglomeracji łódzkiej o najwyższym zatrudnieniu egzogenicznym, 2005. A – Łódź, B – pozostałe miasta aglomeracji łódzkiej, C – obszary wiejskie o najwyższym zatrudnieniu egzogenicznym, D – liczba funkcji tworzących sektor egzogeniczny. Źródło: opracowanie własne.

The rural areas of Łódź urban agglomeration about the highest level of exogenous activity, 2005. A – Łódź, B – other urban areas, C – the rural areas about the highest level of exogenous activity, D – number of exogenous functions. Source: author's own calculation.

gminach wynosiło ono ponad 500 osób (Rzgów, Ksawerów), a na innych terenach nie przekraczało ono progu 100 pracujących (Dłutów, Dmosin, Jeżów).

Udział zatrudnienia egzogenicznego w ogólnym zatrudnieniu wahał się od nieco ponad 20% (Andrespol, Ozorków) do ponad 50% (Głowno i Parzęczew). Analiza udziałów zatrudnienia egzogenicznego w ogólnym zatrudnieniu na obszarach wskazuje, że najczęściej największe względne zatrudnienie tego rodzaju charakteryzuje obszary o małym ogólnym zatrudnieniu (np. Brzeziny, Głowno, Parzęczew). Bardzo często występuje zjawisko odwrotne, tzn. gminy o dużym ogólnym zatrudnieniu w działach pozarolniczych mają mały udział zatrudnienia egzogenicznego (Andrespol, Dobroń, Pabianice).

Wszystkie obszary wiejskie aglomeracji łódzkiej charakteryzują się mało zróżnicowanym zbiorem funkcji egzogenicznych. Przeciętnie zatrudnienie o charakterze egzogenicznym grupuje się w trzech sekcjach gospodarki (najczęściej w produkcji przemysłowej, handlu i naprawach, edukacji). Wartość indeksu zróżnicowania struktury funkcjonalnej obszarów wiejskich wynosi ok. 50, co potwierdza wniosek o małym urozmaiceniu funkcji podłódzkich gmin. Maksymalną liczbę funkcji egzogenicznych (5) ma Andrespol (najbardziej zurbanizowana gmina wiejska w regionie). W strefie podmiejskiej Łodzi występują również obszary, w których całe zatrudnienie egzogeniczne koncentruje się w jednej lub dwóch działalnościach (np. Lutomiernsk, Brzeziny). Porównanie wielkości udziału zatrudnienia egzogenicznego z liczbą funkcji prowadzi do wniosku, że im większy udział zatrudnienia egzogenicznego w ogólnym zatrudnieniu, tym bardziej jednorodna struktura funkcjonalna. Wskaźnik korelacji pomiędzy indeksem zróżnicowania struktury funkcjonalnej a wielkością udziału zatrudnienia egzogenicznego jest wysoki i wynosi 0,72. Jednocześnie gminy cechujące się w miarę jednorodną strukturą funkcjonalną specjalizują się w produkcji przemysłowej (ponad 50% egzogenicznego zatrudnienia). Na większości obszarów o bardziej złożonej strukturze funkcjonalnej w zatrudnieniu egzogenicznym dominują usługi.

Syntezy wyników badań cząstkowych (analiza rozkładu wartości wskaźników) dokonano metodą grupowania obszarów podobnych do siebie pod względem pełnionych funkcji (metoda typologiczna). Podstawą konstrukcji typologii były dwa wskaźniki: wielkość zatrudnienia egzogenicznego oraz udział zatrudnienia egzogenicznego w ogóle zatrudnionych. Jako wskaźnik pomocniczy przyjęto liczbę funkcji egzogenicznych. W końcowym etapie powiązано typ funkcjonalny obszaru z jego położeniem w układzie osadniczym aglomeracji (tab. 2).

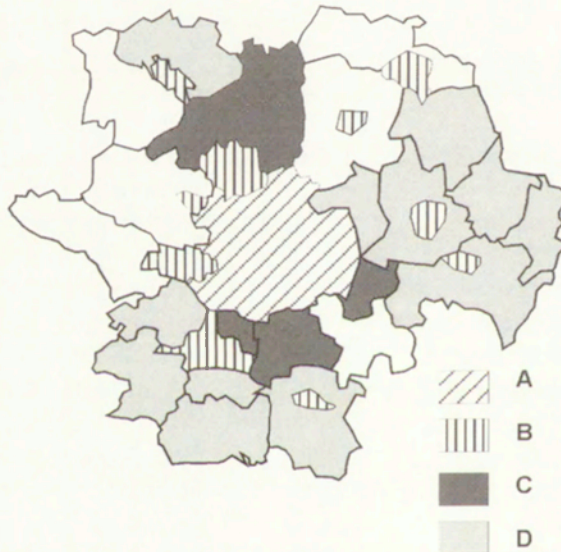
Za najlepszy typ struktury funkcjonalnej z punktu widzenia rozwoju gospodarczego obszarów wiejskich uznano ten, który obejmuje tereny o dużym zatrudnieniu egzogenicznym i jednocześnie dużym udziale zatrudnienia egzogenicznego w zatrudnieniu ogółem. Ważnym aspektem była też liczba funkcji tworzących sektor egzogeniczny. Obszary takie są gospodarczo powiązane z ele-

Tabela 2. Typologia funkcjonalna obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej, 2005

	Udział zatrudnienia egzogenicznego w zatrudnieniu ogółem powyżej średniej dla obszarów wiejskich aglomeracji	Udział zatrudnienia egzogenicznego w zatrudnieniu ogółem poniżej średniej dla obszarów wiejskich aglomeracji
Zatrudnienie egzogeniczne powyżej średniej dla obszarów wiejskich aglomeracji	TYP 1. Aleksandrów Łódzki (2), Głowno (2), Ksawerów (3), Lutomiersk (1), Rzgów (4), Zgierz (3)	TYP 2. Andrespol (5)
Zatrudnienie egzogeniczne poniżej średniej dla obszarów wiejskich aglomeracji	TYP 3. Brójce (3), Brzeziny (2), Nowosolna (2), Parzęczew (3), Stryków (4),	TYP 4. Ozorków (4), Pabianice (3), Rogów (3), Dłutów (4), Dmosin (3), Dobroń (4), Jeżów (4), Koluszki (4), Tuszyn (4)

Źródło: opracowanie własne; uwaga: w nawiasach podano liczbę funkcji egzogenicznych.

mentami osadniczymi tworzącymi strefę węzłową aglomeracji (Łódź-Pabianice-Zgierz). Do grupy tej zalicza się Ksawerów, Zgierz i Rzgów, które graniczą bezpośrednio z rdzeniem aglomeracji i położone są wzdłuż odcinków wylotowych arterii komunikacyjnych z centrum aglomeracji. Wydaje się, że do tego

Ryc. 2. Waloryzacja funkcjonalna obszarów wiejskich aglomeracji łódzkiej, 2005. A – Łódź, B – pozostałe miasta aglomeracji łódzkiej, C – obszary wiejskie aglomeracji o najlepszej strukturze funkcjonalnej, D – obszary wiejskie aglomeracji o najgorszej strukturze funkcjonalnej. Źródło: opracowanie własne.

Estimation of functional development in the rural areas of Łódź urban agglomeration, 2005. A – Łódź, B – other urban areas, C – rural areas about the fairest functional structure, D – rural areas about the worst functional structure. Source: author's own calculation.

zbioru można dołączyć również Andrespol, który ma niski udział zatrudnienia egzogenicznego, przy dużej liczbie pracujących w tym sektorze (5 funkcji egzogenicznych). Relatywnie niski wskaźnik egzogeniczności Andrespola (najsilniej zurbanizowanej gminy w regionie) wynika z rozwinięcia wielu funkcji obsługujących potrzeby dużej liczby mieszkańców gminy (ponad 10 tys.).

Za najgorszy typ struktury funkcjonalnej uznano gminy, które charakteryzują się małym zatrudnieniem egzogenicznym i jego niskim udziałem w ogóle zatrudnionych (np. Rogów, Dmosin, Jeźów). Do grupy tej można również dołączyć te obszary, które cechują się stosunkowo dużym zatrudnieniem egzogenicznym, ale ich struktura funkcjonalna składa się z małej liczby działalności (Brzeziny, Nowosolna; ryc. 2).

WNIOSKI

Wyniki badań potwierdzają wnioski płynące z innych opracowań dotyczących struktury funkcjonalno-przestrzennej aglomeracji łódzkiej. Obszary wiejskie aglomeracji charakteryzują się małym potencjałem działalności społeczno-gospodarczych. Większość pracujących w odpowiednich sekcjach gospodarki obsługuje potrzeby mieszkańców (sektor endogeniczny). Zaledwie ok. 33% zatrudnienia ma charakter egzogeniczny. Większość firm, które decydują o zewnętrznych powiązaniach gospodarczych obszarów wiejskich aglomeracji zlokalizowanych jest w bezpośrednim sąsiedztwie rdzenia aglomeracji. Działalności te koncentrowały się przede wszystkim w sekcji produkcji przemysłowej. Najważniejszą funkcją strefy podmiejskiej Łodzi jest zatem przemysł (prawie 60% zatrudnienia egzogenicznego), a dopiero w dalszej kolejności handel i naprawy.

W ostatnich latach obserwuje się zjawisko przenoszenia działalności produkcyjnych do strefy podmiejskiej oraz mniejszych miast aglomeracji. Funkcja przemysłowa decyduje zatem o kształtowaniu się związków gospodarczych pomiędzy strefą podmiejską a innymi podsystemami w systemie osadniczym aglomeracji.

Wydaje się również, że przyjęcie metod pośredniego badania bazy ekonomicznej może dobrze uzupełniać badania funkcjonalne rozwijane w koncepcji obszaru wiejskiego jako przestrzeni wielofunkcyjnej. Dalsze badania powinny zmierzać do integracji różnych koncepcji badawczych, a w ramach samej koncepcji bazy ekonomicznej obszarów wiejskich powinno dążyć się do identyfikacji firm i instytucji, które prowadzą działalność egzogeniczną w strefie podmiejskiej oraz zastosowania bezpośrednich metod badań funkcji (kwerenda, wywiad, itp.). Odnoszenie wyników badań do całego obszaru gminy może być często mylące, jeśli dana funkcja skoncentrowana jest np. w zaledwie kilku firmach lub instytucjach. Z taką sytuacją mamy do czynienia na obszarach o wyso-

kim zatrudnieniu egzogenicznym, ale małej liczbie funkcji. Metoda badań instytucjonalnych może wówczas określić realne powiązania w systemie osadniczym (zasięg i intensywność oddziaływań społeczno-gospodarczych).

LITERATURA

- Bański J., 2006, *Geografia polskiej wsi*, PWE, Warszawa.
- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Dziewoński K., 1971, *Baza ekonomiczna i struktura funkcjonalna miast. Studium rozwoju pojęć, metod i zastosowań*, Prace Geograficzne, 87, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Dziewoński K., 1987, *Strefa podmiejska – próba ujęcia teoretycznego*, Przegląd Geograficzny, 1-2, Warszawa, s. 55–63.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 1998, *Przeobrażenia stref podmiejskich dużych miast. Studium porównawcze strefy podmiejskiej Warszawy, Łodzi i Krakowa*, UŁ, Łódź.
- Jakubowicz E., 1971, *Lokalne zespoły osadnicze na przykładzie województwa opolskiego*, [w:] S. Golachowski (red.), *Struktury i procesy osadnicze*, PWN, Opole-Wrocław, s. 143–175.
- Jerczyński M., 1973, *Zagadnienia specjalizacji bazy ekonomicznej większych miast w Polsce. Studia nad strukturą funkcjonalną*, Prace Geograficzne, t. 97, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 9–134.
- Kostrowicki J., 1976, *Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. Zagadnienia badawcze i planistyczne*, Przegląd Geograficzny, 4, Warszawa, s. 601–611.
- Kostrowicki J., 1982, *Systemy użytkowania ziemi. Próba klasyfikacji*, Przegląd Geograficzny, 54, 4, Warszawa, s. 399–426.
- Liszewski S., 1987, *Strefa podmiejska jako przedmiot badań geograficznych. Próba syntezy*, Przegląd Geograficzny, 1-2, Warszawa, s. 65–79.
- Maik W., 1988, *Rozwój regionalnych i krajowych układów osadnictwa*, Seria Geografia, 37, UAM, Poznań.
- Maik W., 1993, *Koncepcja lokalnych systemów osadniczych. Założenia i perspektywy badawcze*, [w:] W. Maik (red.), *Problematyka lokalnych systemów osadniczych*, UMK, Toruń, s. 19–28.
- Rajman J., 1994, *Przemiany społeczno-gospodarcze osadnictwa wiejskiego (przegląd problematyki badawczej)*, [w:] *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce, lata 1918–1993*, t. II, Kierunki badań naukowych, PTP, KGOiL, Łódź, s. 93–109.
- Stola W., 1987, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*, Prace Habilitacyjne, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Stola W., 1993, *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Dokumentacja Geograficzna, 3, IGiPZ PAN, Warszawa.

- Straszewicz L., 1954, *Strefa podmiejska Łodzi*, Przegląd Geograficzny, 4, Warszawa, s. 182–197.
- Straszewicz L., 1985, *Strefa podmiejska. Pojęcia i definicje*, Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica, 5, Łódź, s. 7–16.
- Suliborski A., 1983, *Niektóre problemy badań funkcji miast w świetle podstawowych założeń koncepcji systemowej*, Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica, 2, Łódź, s. 3–16.
- Suliborski A., 1985, *Delimitacja strefy podmiejskiej Łodzi. Analiza pojęć i założeń metodologicznych*, Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica, 5, Łódź, s. 213–229.
- Suliborski A., 2001, *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia empiryczno-teoretyczne*, UŁ, Łódź.
- Suliborski A., 2002, *Funkcjonalna przemiana i integracja systemu miast w regionie łódzkim*, [w:] A. Jewtuchowicz, A. Suliborski, (red.), *Struktury i procesy kształtujące łódzki region społeczno-gospodarczy*, ZERiOŚ, FI, Łódź, s. 168–211.
- Zagożdżon A., 1964, *Problematyka zespołów osadniczych*, Czasopismo Geograficzne, 3–4, Wrocław, s. 387–388.

SUMMARY

This article attempts to solve the problem of identifying the functions of rural areas within the assumptions of the economic base concept. The methods of functional research was deemed to be appropriate to complement the up-to-date functional research on rural areas as a multifunctional areas. Additionally, it was presumed that the method of indirect measurement of area functions should also prove correct applied to the areas of a higher degree of urbanisation, that is the areas surrounding the core of agglomeration. The empirical part concerns the defining of the function of rural areas of agglomeration of Łódź. It states that the economic potential of Łódź's peripheral zone is low, and that the most fundamental system-developing meaning (connecting, in the economical sense, the peripheral zone with other settlement subsystems) is in the industrial production. The rural areas of agglomeration are very different as far as the size and the character of their exogenous activity is concerned. The most important economic part in this structure is fulfilled by areas in the immediate vicinity of agglomeration's core.

Więnczysław GIERAŃCZYK
Instytut Geografii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
87-100 Toruń, ul. Gagarina 9
wiengier@umk.pl

WARUNKI ŻYCIA LUDNOŚCI WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO W ASPEKCIE KONTINUUM MIEJSKO-WIEJSKIEGO

LIVING CONDITIONS IN THE KUIAVIAN-POMERANIAN VOIVODESHIP IN TERMS OF THE URBAN-RURAL CONTINUUM

Zarys treści: Opracowanie porusza problem zdefiniowania, przy użyciu kryterium wielkości i dynamiki zmian liczby ludności, jednostek administracyjnych województwa kujawsko-pomorskiego spełniających założenia kontinuum miejsko-wiejskiego. W dalszej części ukazuje podobieństwa warunków życia ludności w wybranych gminach według grup potrzeb – ekonomicznych, społecznych, technicznych i warunków środowiska. Na koniec przedstawia klasyfikację gmin wiejskich i miejsko-wiejskich według zróżnicowania poziomu życia ich mieszkańców.

Słowa kluczowe: kontinuum miejsko-wiejskie, zgrupowanie jednostek administracyjnych, gmina, poziom życia, grupy potrzeb ludności, warunki ekonomiczne, infrastruktura społeczna i techniczna, warunki środowiska

WSTĘP

Nauki geograficzne od wielu lat analizują powiązania, jakie występują pomiędzy procesami ekonomicznymi i społecznymi, a konkretnie za pomocą liczb oceniają społeczne efekty rozwoju lub regresu gospodarczego. Efekty te są mierzone za pomocą wielu narzędzi statystyki społecznej. Dzięki temu dokonywana jest diagnoza sytuacji społecznej, a w szczególności diagnoza stopnia zaspokojenia ludzkich potrzeb materialnych i duchowych (Luszniewicz 1972). Warunki życia ludności są pojęciem złożonym, a zakres i znaczenie tego terminu jest różnie rozumiane i zależy od kierunku badawczego. W geografii społecznej do oceny poziomu tego zjawiska najczęściej wykorzystuje się opartą na metodzie genewskiej (1966) konstrukcję wskaźnika syntetycznego. Uwzględnia

on cząstkowe mierniki-reprezentanty opisujące różne dziedziny potrzeb ludzkich (np. ekonomiczne, kulturalne, środowiskowe i in.). W zależności jednak od problemu zmianie może ulec zarówno liczba, jak i rodzaj mierników.

W ostatnich latach widoczne jest zmniejszanie się różnic funkcjonalnych i społecznych pomiędzy miastem a wsią. Koncepcja kontinuum miejsko-wiejskiego, w przypadku niniejszej pracy rozumiana dość szeroko, umożliwiła analizę zróżnicowania sposobu i warunków życia występujących we współczesnych społeczeństwach pomiędzy różnymi kategoriami i typami miejscowości (Węgleński 1983).

CELE I METODY BADAWCZE

Niniejsze opracowanie zawiera kilka celów badawczych, których realizacja wymagała zastosowania odmiennych metod. Pierwszym było określenie jednostek administracyjnych, które spełniają kryterium kontinuum miejsko-wiejskiego. Już W. Mirowski (1964) stwierdził, że często miejscowości małe, bez charakteru miejskiego mają prawa miejskie, zaś inne, pomimo wielkości skupiska, struktury zawodowej mieszkańców i pełnionych funkcji tych praw nie posiadają. Osiedle więc może być zurbanizowane niezależnie od swej wielkości, jednak szczególnie długotrwały wzrost liczby mieszkańców można bardziej wiązać z „miejskością” niż z faktycznym zurbanizowaniem. Chociaż nie ma progu wielkości, od którego można osiedle uznać jako miejskie – świadczy o tym tylko stan prawno-administracyjny (Jałowicki 1972), to wraz ze zwiększeniem się liczby mieszkańców rośnie prawdopodobieństwo, że miejscowość taka wykształci cechy miejskie (Maik 1992). Zgodnie z tymi stwierdzeniami za jednostki administracyjne spełniające założenia kontinuum miejsko-wiejskiego uznano te, które leżą pośrodku wielkościowej skali „miasto-wieś”. Do wydzielenia tych miejscowości zastosowano kryterium wielkości i dynamiki zmian liczby ludności. Wybrane małe miasta lub duże wsie są siedzibami i zarazem największymi jednostkami osadniczymi gminy, jednak ze względów statystycznych dalszej analizie poddano gminy jako jednolity obszar. Kolejnym celem było ukazanie podobieństwa wybranych jednostek administracyjnych w zakresie grup potrzeb ludności. Przy jego realizacji wykorzystano metodę analizy skupień Warda (1963) uwzględniającą odległości euklidesowe. Następnym celem było określenie zróżnicowania i wielkości mierników cząstkowych przy pomocy wskaźnika syntetycznego opartego o standaryzację zmiennych (Parysek, Wojtasiewicz, 1979). Na koniec, przy pomocy metody rangowania ukazano zróżnicowanie poziomu życia ludności w analizowanych jednostkach administracyjnych.

OBSZAR BADAŃ

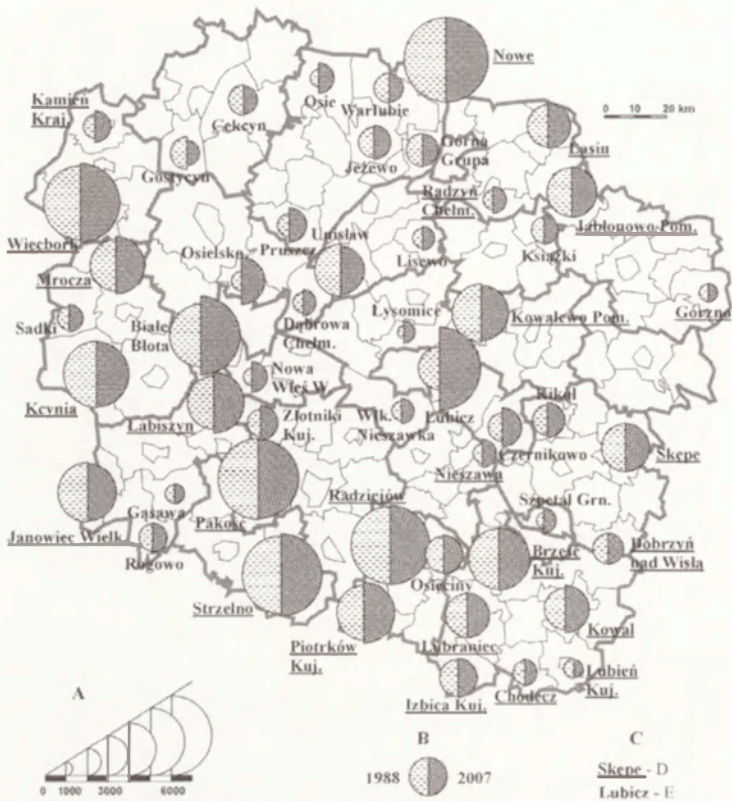
Badany obszar obejmuje obecne województwo kujawsko-pomorskie. Znajduje się tutaj kilka regionów historycznych: ziemia chełmińska, ziemia dobrzyńska, Kujawy, Krajna oraz południowa część Pomorza Gdańskiego – Bory Tucholskie. Obszary te od dawna ze sobą były silnie związane kulturowo, mniej zaś gospodarczo (okres zaborów). W latach 1975–1999 istniały tutaj województwa: bydgoskie, toruńskie i włocławskie.

Dla osiągnięcia pierwszego celu badawczego i zgodnie z przyjętą metodą wykorzystano liczbę ludności i jej zmiany w latach 1988–2007. Z obszaru województwa wydzielono tylko jednostki administracyjne spełniające założenia kontinuum miejsko-wiejskiego (ryc. 1). Wśród nich znalazło się 25 gmin miejsko-wiejskich oraz 25 gmin wiejskich.

W grupie miast najmniejsze liczyły ponad 1300 osób (Lubień Kujawski i Górzno), zaś największe nieco powyżej 6000 mieszkańców (Nowe i Strzelno). W badanych miastach charakterystyczne były niewielkie zmiany zaludnienia w stosunku do roku 1988. Dynamika zmian liczby ludności w większości z nich zawierała się w przedziale 95–115%, przy czym największe zmiany odnotowano w Nieszawie (144%). W przypadku jednostek wiejskich, połowa z nich miała liczbę mieszkańców od 2000 do 3000. Największe, o zaludnieniu powyżej 3 tys., to wsie znajdujące się w strefie podmiejskiej Bydgoszczy i Torunia oraz Unisław. Jednostki te stanowiły osobną grupę również ze względu na najwyższe zmiany demograficzne. W porównaniu z rokiem 1988 liczba ludności zwiększyła się tutaj prawie dwukrotnie: Osielsko (dynamika zmian 241%, liczba ludności w 2007 r. 3482), Lubicz (194%, 6089), Łysomice (180%, 1641). Tak wysokie tempo zmian nastąpiło wskutek nowych uwarunkowań prawnych i możliwości finansowych społeczeństwa po roku 1989. W wielu podmiejskich wsiach zaobserwować można zmianę funkcji z rolniczych na rezydencjalne (Lubicz, Białe Błota i in.) czy też funkcje przemysłowe i odciążające dla miasta, np. Łysomice i powstała tutaj specjalna strefa ekonomiczna Crystal Park. Duże zmiany, ale in minus, charakterystyczne są dla wsi i małych miast, gdzie restrukturyzacja gospodarki spowodowała wzrost bezrobocia i brak lepszych perspektyw. Nastąpił odpływ ludności do innych, lepiej rozwiniętych gospodarczo regionów (Unisław, Kowalewo Pomorskie, Lubień Kujawski).

DOBÓR I ZRÓŻNICOWANIE MIERNIKÓW

Realizacja pozostałych celów badawczych obarczona była pewną dozą umowności rozwiązań, w szczególności dotyczących doboru mierników-reprezentantów. Badacz, uwzględniając mierniki przyjęte i stosowane w badaniach poziomu życia, musi dobrać je tak, aby ukazać zróżnicowanie i poziom zjawiska

Ryc. 1. Jednostki administracyjne kontinuum miejsko-wiejskiego w woj. kujawsko-pomorskim w latach 1988–2007. A – liczba mieszkańców, B – liczba mieszkańców w latach, C – rodzaj miejscowości, D – miasto, E – wieś. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (Narodowy Spis Powszechny 1988) oraz niepublikowanych danych ewidencji ludności Urzędów Gmin woj. kujawsko-pomorskiego (stan na czerwiec 2007 r.)

Administrative units the urban-rural continuum in the kujavian-pomeranian voivodeship in years 1988–2007. A – number of population, B – number of population in year, C – kind of locality, D – city, E – village

w przestrzeni przez niego opisywanej, a dobór ten zwykle budzi pewne wątpliwości. W niniejszym opracowaniu uwzględniono 15 mierników cząstkowych pogrupowanych w trzy kategorie (według danych BDR GUS, stan na koniec 2006 r.). Pierwsza grupa zawierała mierniki ekonomiczne, takie jak: wskaźnik bezrobocia, budżet gmin w przeliczeniu na 1 mieszkańca, podmioty gospodarcze zarejestrowane w systemie REGON na 1000 mieszkańców, wynagrodzenie brutto oraz liczbę samochodów na 1000 mieszkańców. Największym zróżnicowaniem cechowały się mierniki dotyczące REGONU-u (współczynnik zmienności $v_s = 26,2\%$) i wskaźnika bezrobocia ($v_s = 24,1\%$). Najkorzystniejsze war-

tości tych mierników odnotowano w jednostkach administracyjnych leżących w strefie podmiejskiej stolic regionu – Bydgoszczy i Torunia. Przeciętne wynagrodzenie było najwyższe w powiecie świeckim, zaś najniższe we wschodniej części Kujaw. Niewielkim zróżnicowaniem ($v_s = 13,4\%$) cechował się dochód budżetów gmin w przeliczeniu na 1 mieszkańca. Wartości najniższe odnotowano w gminach miejsko-wiejskich leżących w południowo-zachodniej części województwa, zaś najwyższą, mocno odbiegającą od przeciętnych, w Wielkiej Nieszawce.

Grupa druga skupia mierniki mówiące o wyposażeniu i dostępności ludności do niektórych elementów infrastruktury społecznej. Pierwszy miernik, czyli liczba pracujących w sklepach na 1000 mieszkańców, świadczy o dostępności do placówek handlowych. Drugi i trzeci z tej grupy mówią o stanie służby zdrowia. Są to: liczba osób przypadająca na 1 lekarza i 1 aptekę. Dwa następne opisujące poziom rozwoju kultury to księgozbiór w bibliotekach publicznych oraz miejsca w kinach na 1000 mieszkańców (w układzie powiatów). Największym zróżnicowaniem ($v_s = 84\%$) charakteryzował się ten ostatni miernik. Najwyższe wartości osiągał on w gminach podtoruńskich, zaś najniższe na Kujawach. W miastach kujawskich natomiast najliczniejsza była sieć placówek handlowych i najlepiej wyposażone biblioteki publiczne.

Grupę trzecią stanowią mierniki z zakresu stanu infrastruktury technicznej i komunalnej (powierzchnia mieszkań na 1 mieszkańca, stosunek liczby izb do liczby mieszkań i zużycie wody z wodociągów na 1 mieszkańca) oraz stanu i ochrony środowiska (ludność obsługiwana przez oczyszczalnie ścieków w % ogółu ludności, a także udział w powierzchni lasów i terenów zielonych). W przypadku dwóch pierwszych mierników widoczna była znaczna przewaga gmin podbydgoskich (Osielsko, Białe Błota, Nowa Wieś Wielka). Najniższe wartości tego miernika notowano w Krajinie (Mrocza, Sadki, Kamień Krajeński). Nieco większe zróżnicowanie ($v_s = 26,5\%$) widoczne było w przypadku zużycia wody, przy czym nie dało się zaobserwować pewnych szczególnych zależności. Na każdym obszarze występowały gminy zarówno o dużym, jak i niewielkim zużyciu wody na 1 mieszkańca. Największym zróżnicowaniem charakteryzowały się dwa ostatnie mierniki (odpowiednio $v_s = 49,9\%$ oraz $v_s = 91,9\%$). Na przykład w Wielkiej Nieszawce, Kamieniu Krajeńskim czy Nowem ponad połowa ludności korzystała z oczyszczalni, natomiast w Pruszczu, Kcyni czy Piotrkowie Kujawskim miernik ten nie przekraczał 17%. Na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego, spośród wielu typów, wyróżnić można dwa przeciwstawne sobie krajobrazowo obszary, tj. duże kompleksy leśne Puszczy Bydgoskiej i Borów Tucholskich oraz urodzajne, wylesione już w średniowieczu, regiony ziemi chełmińskiej i Kujaw. Nie powinna zatem dziwić lesistość przekraczająca w niektórych gminach 70% (Wielka Nieszawka, Osie, Cekcyn) i nie osiągająca w niektórych jednostkach nawet 2% (Lisewo, Książki, Radziejów i in.).

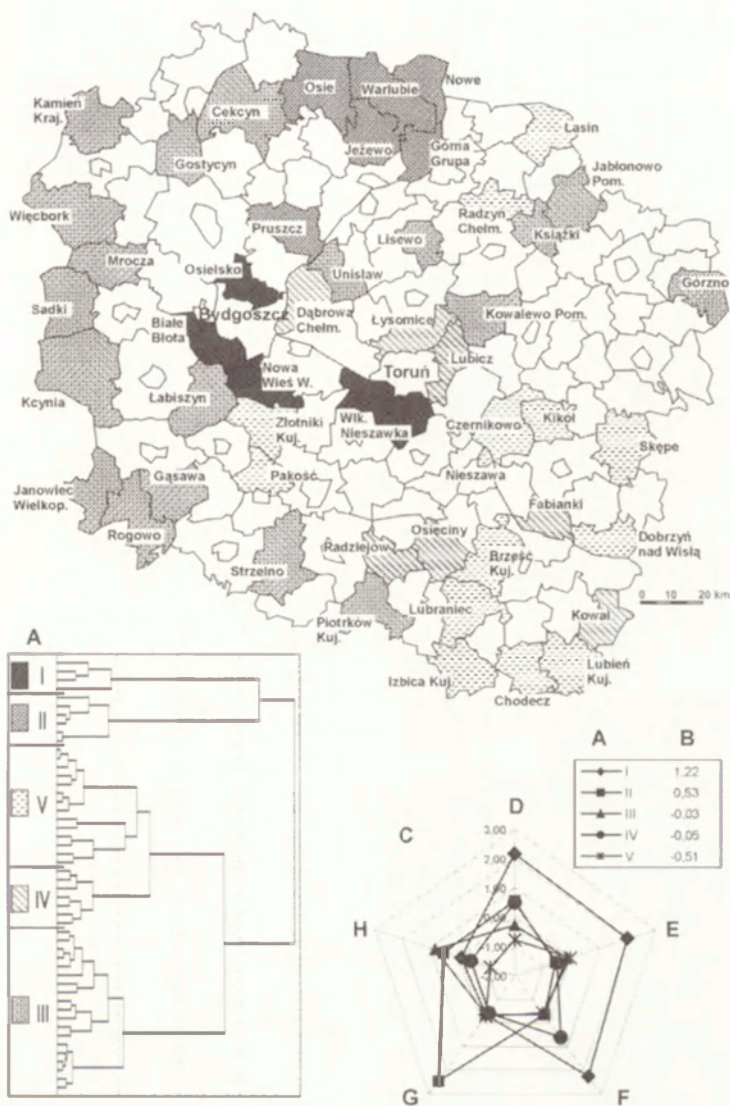
WYNIKI BADAŃ – PODOBIENSTWO JEDNOSTEK ADMINISTRACYJNYCH

W analizie wspólnych cech jednostek administracyjnych, we wszystkich uwzględnionych kategoriach potrzeb człowieka decydujących o poziomie życia, każdorazowo stosowano podział na 5 grup. Ich podobieństwo ujawniało się na 7–8 poziomie wiązania, a o kolejności decydowała wartość sumarycznego wskaźnika syntetycznego. Najwyższa charakteryzowała grupę I, najniższą grupę V.

W zakresie warunków ekonomicznych wyróżniały się gminy wiejskie leżące w bezpośrednim sąsiedztwie Bydgoszczy i Torunia (ryc. 2). W grupie tej nie znalazła się żadna gmina miejsko-wiejska. Wysokimi wartościami charakteryzowały się również gminy leżące na obszarze Borów Tucholskich. Do tej grupy zaliczono tylko 1 miasto – Nowe. Na tak korzystną sytuację złożyły się w przypadku grupy I dwukrotnie korzystniejsze niż przeciętnie wskaźnik bezrobocia i liczba podmiotów gospodarczych, bardzo wysokie dochody budżetu gmin, zaś w grupie II wysokie wynagrodzenie. Najniższe ze wskaźników ekonomicznych dało się zauważyć w regionie Kujaw (tzw. Kujaw Białych) i ziemi dobrzyńskiej, gdzie w większości jednostek niekorzystne w odniesieniu do przeciętnych były: wskaźnik bezrobocia, przedsiębiorczość mieszkańców i liczba samochodów. Do 14 jednostek administracyjnych o niekorzystnej sytuacji ekonomicznej zaliczało się 11 gmin miejsko-wiejskich i tylko 3 gminy wiejskie.

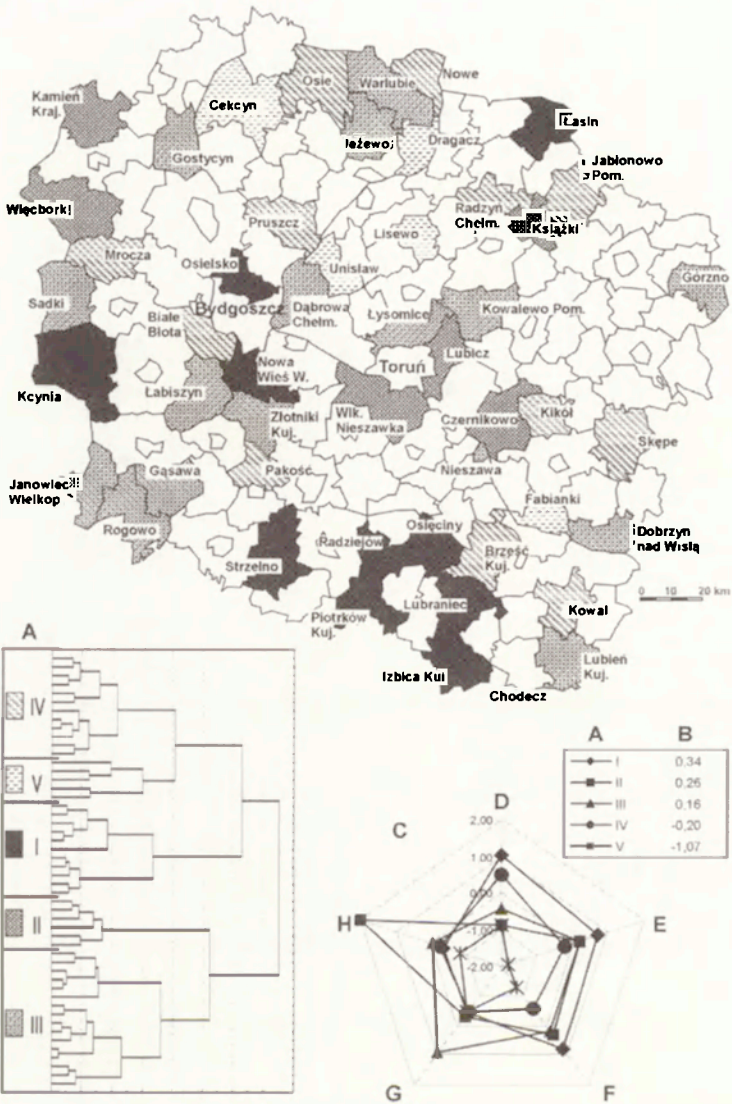
W zakresie mierników charakteryzujących stan i wyposażenie infrastruktury społecznej, pierwszą grupę stanowiły w przeważającej części gminy miejsko-wiejskie – 8 z ogólnej liczby 11 gmin (ryc. 3). W pozostałych zgrupowaniach występowało mniejsze zróżnicowanie. W pierwszych dwóch korzystna sytuacja w gminach miejsko-wiejskich wynikała niekiedy z lokalizacji szpitali (Radziejów, Strzelno, Łasin). Warunki opieki zdrowotnej były więc tutaj znacznie korzystniejsze niż w innych jednostkach administracyjnych tej grupy. Korzystne były również mierniki dotyczące handlu i wyposażenia bibliotek. Znacznie gorszy od przeciętnego był dostęp do obiektów kulturalnych. Inna sytuacja występowała w gminach podmiejskich dużych miast. Miasto takie oferuje dobrze rozwiniętą sieć handlową i wyposażenie placówek kulturalnych. W gminach podmiejskich występowały zatem niskie lub co najwyżej średnie wartości mierników dotyczących handlu i wyposażenia bibliotek, a wysokie z zakresu opieki zdrowotnej i dostępności do kin. W grupie V tylko liczba woluminów w bibliotekach była wyższa od przeciętnej, natomiast pozostałe mierniki kształtowały się bardzo niekorzystnie.

Analiza podobieństwa jednostek administracyjnych w zakresie wyposażenia i stanu infrastruktury technicznej oraz warunków przyrodniczych ujawniła dominację grupy I nad pozostałymi (ryc. 4). Zaznaczyła się w tym przypadku zdecydowana przewaga wszystkich mierników w stosunku do przeciętnej. W tej

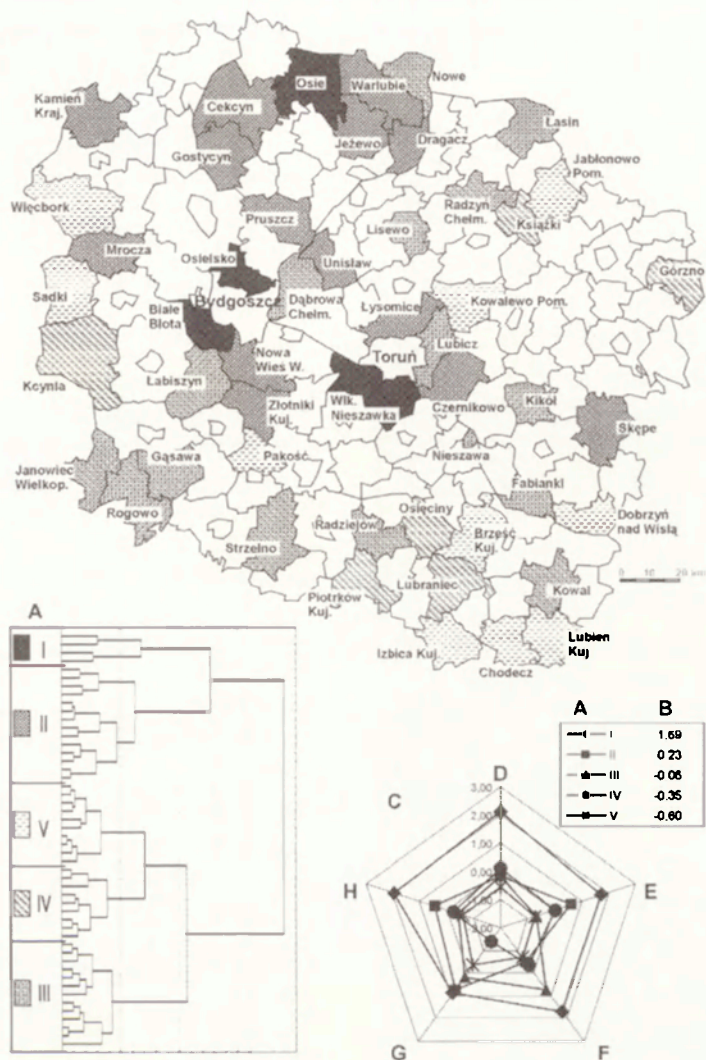
Ryc. 2. Zróżnicowanie grup jednostek administracyjnych według kryterium mierników ekonomicznych w 2006 r. A – grupy, B – sumaryczny wskaźnik syntetyczny, C – częściowy wskaźnik syntetyczny, D – wskaźnik bezrobocia, E – budżet gmin w przeliczeniu na 1 mieszkańca, F – podmioty gospodarcze zarejestrowane w systemie REGON na 1000 mieszkańców, G – wynagrodzenie brutto, H – liczba samochodów na 1000 mieszkańców. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDR GUS.

Diversity of group of administrative unit according to criterion of economic meter in 2006. A – groups, B – total synthetic index, C – partial synthetic index, D – index of unemployment, E – community income per inhabitant, F – entities registration in REGON per 1000 inhabitants, G – reward gross, H – number of car per 1000 inhabitants

Ryc. 3. Zróżnicowanie grup jednostek administracyjnych według kryterium wyposażenia w infrastrukturę społeczną w 2006 r. A – grupy, B – sumaryczny wskaźnik syntetyczny, C – cząstkowy wskaźnik syntetyczny, D – liczba pracujących w sklepach na 1000 mieszkańców, E – liczba osób przypadająca na 1 lekarza, F – liczba osób przypadająca na 1 aptekę, G – księgozbiór w bibliotekach publicznych, H – miejsca w kinach na 1000 mieszkańców. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDR GUS.

Diversity of group of administrative unit according to criterion of social infrastructure in 2006. A – groups, B – total synthetic index, C – partial synthetic index, D – number in stores per 1000 inhabitants working, E – number of person per 1 physician, F – number of person per 1 pharmacy, G – book collection in public libraries, H – places in cinemas per 1000 inhabitants

Ryc. 4. Zróżnicowanie grup jednostek administracyjnych według kryterium wyposażenia w urządzenia infrastruktury technicznej i warunków środowiska w 2006 r. A – grupy, B – sumaryczny wskaźnik syntetyczny, C – cząstkowy wskaźnik syntetyczny, D – powierzchnia mieszkań na 1 mieszkańca, E – stosunek liczby izb do liczby mieszkań, F – zużycie wody z wodociągów na 1 mieszkańca, G – ludność obsługiwana przez oczyszczalnie ścieków w % ogółu ludności, H – udział w powierzchni lasów i terenów zielonych. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDR GUS.

Diversity of group of administrative unit according to criterion of technical infrastructure and conditions of environments in 2006. A – groups, B – total synthetic index, C – partial synthetic index, D – surface of apartment per 1 inhabitant, E – relation of number of house for number of apartment, F – water from water-supply per 1 inhabitant, G – percentage of population served by sewage treatment plants of effluents, H – participation in surface of wood and green fields

grupie występowały wyłącznie gminy wiejskie. W grupie II, o nieco mniej korzystnych miernikach, na 14 jednostek administracyjnych tylko 3 to gminy miejsko-wiejskie. Średnie wartości mierników były tutaj tylko nieznacznie powyżej przeciętnej. Dużym podobieństwem cechowały się dwie ostatnie grupy jednostek, przy czym grupę V stanowiły prawie same gminy miejsko-wiejskie ze szczególnie niekorzystnymi warunkami mieszkaniowymi oraz udziałem lasów i terenów zielonych.

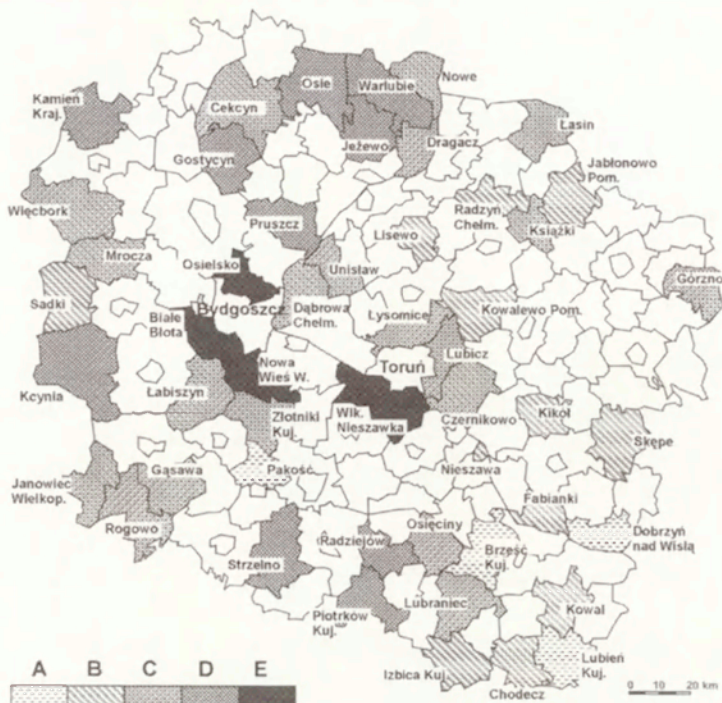
WARUNKI ŻYCIA LUDNOŚCI

Z przeprowadzonych badań jednostek administracyjnych spełniających kryterium wielkościowe kontinuum miejsko-wiejskiego wynika dość duże zróżnicowanie warunków życia ludności (ryc. 5). Najwyższym poziomem charakteryzowały się gminy podmiejskie największych miast regionu, tj. Bydgoszczy i Torunia. Ich przewaga była szczególnie widoczna w zakresie warunków ekonomicznych. Notowany tutaj najniższy wskaźnik bezrobocia wskazywał na dobry stan gospodarki oraz aktywność ekonomiczną mieszkańców. Pośrednio wpływał również na dochód budżetów gmin oraz wielkość dochodów ludności, a odzwierciedleniem tego były dobre warunki mieszkaniowe – duża powierzchnia mieszkalna oraz korzystny stosunek liczby izb do mieszkań. Na wysoki poziom życia ludności wpływ miał również duży udział w powierzchni lasów i terenów zielonych wynoszący przeciętnie około 60%.

W grupie o wysokim poziomie życia ludności znalazło się 5 gmin miejsko-wiejskich (głównie na Kujawach) i 5 gmin wiejskich, w przeważającej części w Borach Tucholskich. O wysokiej pozycji tych pierwszych jednostek głównie decydowała dobrze rozwinięta infrastruktura społeczna. W tej kategorii prawie wszystkie znalazły się w pierwszej grupie. W przypadku gmin wiejskich przesądzało dobre wyposażenie w infrastrukturę techniczną, wysokie walory środowiska oraz dość niskie bezrobocie i najwyższe w analizowanych gminach przeciętne wynagrodzenie.

Średni poziom życia ludności osiągnęło 40% jednostek, czyli 8 gmin miejsko-wiejskich i 12 wiejskich. Niektóre gminy, pomimo dobrze rozwiniętej infrastruktury społecznej, wykazywały pewien niedobór w zakresie innych dziedzin – ekonomicznych (Łasin, Lubraniec) czy technicznych i środowiskowych (Więcbork, Książki).

Niski i bardzo niski poziom życia ludności charakteryzował głównie gminy miejsko-wiejskie Kujaw oraz ziemi dobrzyńskiej i ziemi chełmińskiej (łącznie 12 tego typu jednostek). Pomimo dobrych warunków w jednej z grup potrzeb, widoczny był znaczny niedobór w innych grupach. Na przykład Chodecz oraz Izbica Kujawska znajdowały się w pierwszym zgrupowaniu pod względem zaspokojenia potrzeb społecznych, zaś w piątym przy uwzględnieniu mierników

Ryc. 5. Poziom życia ludności w wybranych jednostkach administracyjnych woj. kujawsko-pomorskiego w 2006 r. A–E – poziom życia: A – bardzo niski, B – niski, C – przeciętny, D – wysoki, E – bardzo wysoki. Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDR GUS.

Living standards in the kujavian-pomeranian voivodeship in chosen administrative units in 2006. A–E – living standards: A – very low, B – low, C – average, D – high, E – very high

ekonomicznych, technicznych i środowiskowych. Najbardziej niekorzystna sytuacja występowała w grupie o najniższym poziomie życia. W każdym przypadku te gminy miejsko-wiejskie cechowały się słabym rozwojem ekonomicznym, znacznymi brakami w wyposażeniu w infrastrukturę techniczną, złymi warunkami mieszkaniowymi i środowiskowymi.

WNIOSKI

Powyższa analiza ukazuje zróżnicowanie, ale również podobieństwo pewnych grup jednostek administracyjnych w zakresie warunków życia ludności przy uwzględnieniu koncepcji kontinuum miejsko-wiejskiego. Niewątpliwie najlepiej rozwinięty jest region podmiejski stolic województwa. Sąsiedztwo dwóch dużych miast wpływa pozytywnie na rozwój wielu dziedzin życia i gospodarki. Ich potencjał gospodarczy powoduje zwiększenie przedsiębiorczo-

ści mieszkańców strefy podmiejskiej. Efektem tego jest niższe bezrobocie i wyższe dochody ludności, a zwiększone wpływy do budżetów gmin pozwalają na poprawę wyposażenia w infrastrukturę techniczną. Czynniki te w połączeniu z wysokimi walorami środowiskowymi powodują również większy napływ nowych inwestorów i pozytywny efekt sprzężenia zwrotnego.

Na drugim końcu skali poziomu życia znalazły się jednostki administracyjne (głównie gminy miejsko-wiejskie) oddalone od dużych ośrodków gospodarczych. Małe miasta, będące siedzibami gmin, nie posiadając odpowiedniego potencjału gospodarczego i ludnościowego nie mogą pod tym względem pozytywnie wpłynąć na region. Dobrze w niektórych przypadkach wyposażenie w infrastrukturę społeczną nie rekompensuje słabego rozwoju ekonomicznego, który ma przecież decydujący wpływ na poziom życia ludności. Zanikają wtedy typowe dla gospodarki rynkowej zachowania przedsiębiorcze, następuje bierność i zniechęcenie ludności do wszelkich działań, potęgowane dodatkowo efektem „wymywania”. Wyższy poziom życia ludności w obszarach przylegających do miasta, a niższy w strefach położonych peryferyjnie, widoczny jest nie tylko w województwie kujawsko-pomorskim. Ta prawidłowość występuje także w innych regionach Polski, np. w aglomeracji warszawskiej (Lisowski 2004), jak również w innych krajach europejskich (Kubicka 2004).

Problem podniesienia poziomu życia ludności rozwiązać można poprzez umiejętne wykorzystanie posiadanych walorów, w tym położenia, środowiskowych, rolniczych i in. Nastąpić musi jednak modernizacja obszarów wiejskich polegająca na wprowadzeniu zasad nowoczesnej gospodarki rynkowej oraz nowych form w zarządzaniu i planowaniu (Falkowski 1993).

LITERATURA

- Drewnowski J., Scott W., 1966, *The Level of Living Index*, U.N. Research Institute for Social Development, Geneva.
- Falkowski J., 1993, *Przekształcenia funkcjonalno-strukturalne i przestrzenne obszarów wiejskich Polski (ujęcie diagnostyczno-modelowe)*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Główny Urząd Statystyczny w Warszawie, Bank Danych Regionalnych.
- Jałowicki B., 1972, *Miasto i społeczne procesy urbanizacji*, Śląski Instytut Naukowy w Katowicach, PWN, Warszawa-Kraków.
- Kubicka J., 2004, *Poziom życia ludności Polski na tle doświadczeń Grecji, Hiszpanii, Portugalii*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice.
- Lisowski A., 2004, *Zmiany warunków życia w aglomeracji warszawskiej w latach 1995-2000*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*, XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź, s. 67–76.
- Luszniewicz A., 1972, *Statystyka poziomu życia ludności*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

- Maik W., 1992, *Podstawy geografii miast*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń.
- Mirowski W., 1964, *Rozwój ludności miast na ziemiach polskich*, [w:] S. Nowakowski (red.), *Socjologiczne problemy miasta polskiego*, PWN, Warszawa, s. 43–81.
- Niepublikowane dane z Wydziałów Ewidencji Ludności Urzędów Gmin woj. kujawsko-pomorskiego.
- Parysek J., Wojtasiewicz L., 1979, *Metody analizy regionalnej i metody planowania regionalnego*, KPZK PAN, PWN, Warszawa.
- Ward J.H., 1963, *Hierarchical grouping to optimise an objective function*, Journal of American Statistic Association, 58, s. 236–244.
- Węgleński J., 1983, *Urbanizacja – kontrowersje wokół pojęcia*, PWN, Warszawa.

SUMMARY

The paper tackles the issue of defining administrative units which comply with the urban-rural continuum. The criteria of size and the rate of the population increase enabled the author to delimit 25 urban-rural *gminas* and 25 rural *gminas*. Moreover, the similarities between those units were analysed in terms of economic, social, technical and environmental needs of their populations. Certain similarities between these groups of *gminas* have been found out. The best economic conditions, the level of technical infrastructure and almost best environmental conditions in the entire *voivodeship* are found in the suburban zones of the largest cities in the region – Bydgoszcz and Toruń. The above conditions, as well as the advantage of economic potential of the capital cities of the *voivodeship*, influence the highest level of living conditions in the analysed *gminas* of the urban-rural continuum. On the other end of the scale are peripherally located urban-rural *gminas*. As small towns do not have proper economic and demographic potential, they cannot influence positively even their closest vicinity. Good social infrastructure in some units does not balance poor economic development, which decides about the level of living conditions. However, some *gminas* have already managed to solve this problem by implementing certain rules of modern market economy and new forms of managements and planning.

Barbara SZYDA
Instytut Geografii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
87-100 Toruń, ul. Gagarina 9
bszyda@uni.torun.pl

WPŁYW INFRASTRUKTURY NA WARUNKI ŻYCIA MIESZKAŃCÓW KONTINUUM WIEJSKO-MIEJSKIEGO CZĘSTOCHOWY (NA PRZYKŁADZIE GMINY KŁOMNICE)

THE INFRASTRUCTURES INFLUENCE ON LIVING CONDITIONS OF THE RURAL-URBAN CONTINUUM OF CZĘSTOCHOWA. THE EXAMPLE OF MUNICIPALITY OF KŁOMNICE

Zarys treści: Opracowanie ma na celu określenie poziomu wyposażenia infrastrukturalnego w gminie Kłomnice, a także jego wpływu na kształtowanie się warunków życia na badanym obszarze. Jednocześnie zwrócono uwagę na implikacje demograficzne, które dokonują się wskutek zmian warunków bytowych ludności.

Słowa kluczowe: kontinuum wiejsko-miejskie, warunki życia, infrastruktura

WPROWADZENIE

Przez lata zaznaczał się wyraźny dysonans funkcjonalno-przestrzenny między osiedlami wiejskimi a miejskimi. Pierwotnie wsie miały charakter typowo rolniczy, a głównym źródłem utrzymania ich mieszkańców były uprawa roli oraz hodowla. Postępujący rozwój uprzemysłowienia i związany z tym proces urbanizacji wkroczył również na obszary wiejskie, w których – prócz funkcji rolniczej – pojawiły się funkcje: usługowa, mieszkaniowa czy produkcyjna, z czasem przewyższając znaczenie funkcji rolniczej lub całkowicie ją wykluczając.

Proces urbanizacji wsi doprowadził do wytworzenia się form przejściowych pół-wsi, pół-miast, co stało się podstawą rozwoju koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego¹, rozumianego jako „ciąg jednostek osadniczych różniących się natężeniem cech miejskich” (Sokołowski 1999, s. 6).

¹ W opracowaniu przyjęto termin „kontinuum wiejsko-miejskie”, powołując się na pracę D. Sokołowskiego (1999), podkreślając dominujący kierunek rozwoju osiedli przejściowych.

W geograficznych badaniach przez warunki życia rozumieć należy „*stan zaspokojenia wszelkich potrzeb wynikających z otoczenia życia i działania człowieka*” (Liszewski 2004). Należy podkreślić rolę czynników determinujących możliwości zaspokojenia potrzeb ludzkich. Definiuje się je za pomocą mierników ilościowych – określających poziom życia, oraz jakościowych – opartych na indywidualnym systemie wartości. W badaniach zwrócono uwagę przede wszystkim na grupę mierników porównywalnych statystycznie, składających się na poziom życia. Są to, oprócz warunków pracy, wypoczynku i rekreacji, warunki zamieszkania – standard mieszkania, warunki bytowe – dostępność komunikacyjna i rozwój infrastruktury technicznej, a także rozwój i dostępność infrastruktury społecznej (Liszewski 2004).

Badania przeprowadzono w gminie Kłomnice, w powiecie częstochowskim. Dla celów analizy obszar gminy podzielono na 22 jednostki przestrzenne, których delimitację oparto na istniejącym podziale na obręby geodezyjne².

Przesłankę do uznania gminy Kłomnice jako obszaru o charakterze przejściowym stanowił odsetek osób aktywnych zawodowo, pracujących na terenie gminy. Według danych pochodzących z NSP w roku 2002 na terenie gminy Kłomnice pracowało 905 osób, co stanowiło 17% liczby 5219 mieszkańców gminy aktywnych zawodowo, posiadających zatrudnienie. Jednocześnie wśród pracujących w gminie Kłomnice tylko 74 osoby (8%) były zatrudnione w pierwszym sektorze gospodarki narodowej – rolnictwie. Pozostałe osoby aktywne zawodowo znalazły zatrudnienie na terenie sąsiednich jednostek administracyjnych, z czego większość dojeżdżała do pracy do miasta powiatowego Częstochowa. Co więcej, w tym samym roku jedynie 120 (3,6%) spośród 3360 gospodarstw domowych w gminie Kłomnice utrzymywało się z działalności rolniczej. W kolejnych 100 gospodarstwach stanowiła ona jedno ze źródeł pozyskiwania dochodów, w 8 gospodarstwach była dominującym źródłem utrzymania, zaś w kolejnych 92 dochody z tego tytułu miały znaczenie uzupełniające (tab. 1).

OCENA POZIOMU ROZWOJU INFRASTRUKTURY W GMINIE KŁOMNICE

Wyposażenie gospodarstw domowych w urządzenia infrastruktury technicznej: wodociąg, kanalizację, telefon, internet itp. znacznie podnosi standard życia. Duże znaczenie ma również występowanie w miejscowości placówek infrastruktury społecznej, m.in. sklepów, szkół, przychodni lekarskich czy urzędów pocztowych. Ponieważ placówki usługowe koncentrują się głównie w odpowiednio dużych jednostkach osadniczych, zwykle w miejscowości,

² Jako że granice obrębów geodezyjnych w dużym stopniu pokrywają się z granicami poszczególnych miejscowości (wyjątek stanowią obręby Rzerzczyce i Adamów, na terenie których zlokalizowane są 2 wsie), w niniejszym opracowaniu jednostki te uznano za tożsame.

Tabela 1. Gospodarstwa domowe w gminie Kłomnice wg struktury dochodów, 2002

źródła dochodów gospodarstw domowych	Liczba gospodarstw
Działalność rolnicza	120
Działalność rolnicza i praca najemna	8
Praca najemna i działalność rolnicza	92
Praca najemna	1166
Emerytura lub renta	1367
Działalność pozarolnicza	191
Niezarobkowe źródło utrzymania	220
Pozostałe gospodarstwa domowe	196
Ogółem	3360

Źródło: opracowanie własne w oparciu o dane GUS.

w której swoją siedzibę mają władze gminy oraz na terenie wsi podstawowych, dlatego należy podkreślić wartość istnienia dobrych połączeń drogowo-komunikacyjnych z najbliższym miastem (zwykle siedzibą władz powiatu) i innymi miejscowościami o wysokim poziomie rozwoju usług.

Do oceny poziomu rozwoju infrastruktury w gminie Kłomnice wykorzystano wskaźnik poziomu wyposażenia techniczno-infrastrukturalnego³. Do analizy wybrano 13 cech:

1. odsetek budynków mieszkalnych wybudowanych w latach 2000–2005 w odniesieniu do ogólnej liczby budynków mieszkalnych w danym obrębie,
2. gęstość sieci dróg o nawierzchni twardej i utwardzonej,
3. liczbę par połączeń komunikacyjnych (PKS, PKP, BUS) na dobę,
4. liczbę numerów telefonii stacjonarnej na 100 budynków mieszkalnych,
5. liczbę przyłączy sieci internet na 100 budynków mieszkalnych,
6. liczbę przyłączy sieci wodociągowej na 100 budynków mieszkalnych,
7. liczbę przyłączy sieci kanalizacyjnej na 100 budynków mieszkalnych,
8. odsetek budynków mieszkalnych włączonych w system zorganizowanej zbiórki odpadów,
9. liczbę sklepów spożywczo-przemysłowych przypadającą na 100 mieszkańców obrębu,
10. występowanie w danym obrębie ewidencyjnym placówki pocztowej,
11. występowanie w danym obrębie ewidencyjnym placówki bibliotecznej,

³ W opracowaniu obrano metodykę zastosowaną w pracy: Sokołowski D., 1999, „Zróżnicowanie zbioru małych miast i osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego”.

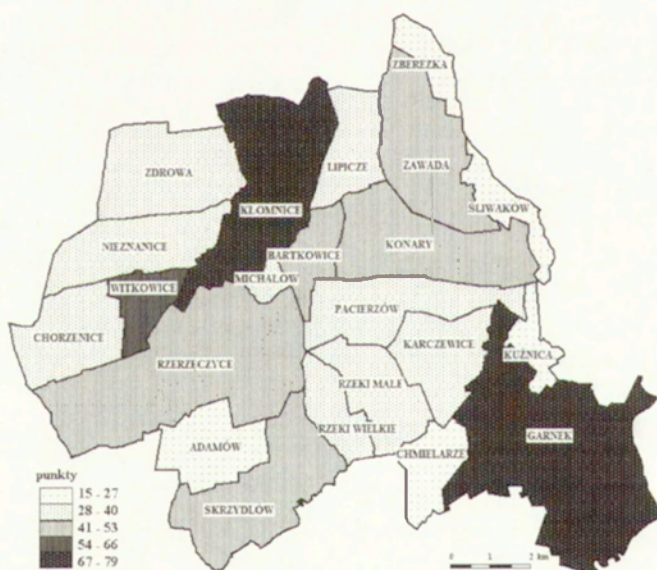
12. występowanie w danym obrębie ewidencyjnym placówki szkolnej,

13. występowanie w danym obrębie ewidencyjnym przychodni lekarskiej.

Za obraniem tej właśnie metody przemawiał fakt, iż umożliwiała ona porównanie ze sobą cech mierzonych zarówno w skali ilorazowej, jak i binarnej.

Wartości wskaźnika zawierają się w przedziale od 0 do 100 punktów, przy czym podkreślić należy, iż w przypadku gminy Kłomnice w żadnym z obrębów geodezyjnych wartość ta nie przekroczyła 80 punktów, jednocześnie jednak nie spadła poniżej 20 punktów (tab. 2, ryc. 1).

Najwięcej – 79 i 67 punktów – otrzymały miejscowości Kłomnice i Garnek. Kłomnice cechował najbardziej zaawansowany poziom rozwoju urządzeń sieciowych objętych analizą. Co więcej, w jednostce tej występowały wszystkie placówki i urządzenia z zakresu infrastruktury społecznej, świadczące usługi na rzecz mieszkańców całej gminy. Ponadto posiada ona bardzo dobrze rozwiniętą komunikację nie tylko z miastem Częstochowa – siedzibą władz powiatu, ale również, dzięki linii kolejowej, z Katowicami i Łodzią. Uzasadniony wydaje się być zatem wzmożony ruch budowlany na tym obszarze. Równie korzystna sytuacja wystąpiła we wsi Garnek, na terenie której wprawdzie brakuje sieci kanalizacyjnej i gazowej, ale dostępność pozostałych urządzeń infrastruktury technicznej oraz placówek usługowych znajduje się na wysokim poziomie. W kolejnych 11 miejscowościach wartość wskaźnika oscylowała wokół 50 punktów. Jednostki te cechowała przede wszystkim dobra dostępność komunikacyjna,

Ryc. 1. Wskaźnik wyposażenia techniczno-infrastrukturalnego w gminie Kłomnice, 2005
The indicator of technical-infrastructural equipment in the municipality of Kłomnice, 2005

Tabela 2. Stopień rozwoju infrastruktury w gminie Kłomnice, 2005

Obręb geodezyjny	Cechy objęte analizą													Wartość wskaźnika wyposażenia techniczno-infrastrukturalnego
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Adamów	3,9	139,7	5	36,4	4,7	66,7	0,0	24,0	2,4	0	0	0	0	26
Bartkowice	4,3	254,0	18	48,9	10,6	71,3	52,1	62,8	6,5	0	0	0	0	45
Chmielarze	0,0	41,8	0	17,9	0,0	89,3	0,0	10,7	7,2	0	0	0	0	22
Chorzenice	4,8	144,6	43	51,8	18,1	71,7	0,0	59,6	4,0	0	0	0	0	37
Garnek	4,7	78,8	25	52,9	7,9	92,1	0,0	56,5	8,6	1	1	1	1	67
Karczewice	3,2	167,0	25	52,9	9,6	86,0	0,0	40,1	4,0	0	0	0	0	34
Kłomnice	5,8	198,1	51	62,3	11,4	73,7	63,9	77,8	6,7	1	1	1	1	79
Konary	3,1	133,4	17	52,6	20,6	68,0	35,1	64,4	3,2	0	0	1	0	48
Kuźnica	2,7	115,3	6	32,4	0,0	67,6	0,0	24,3	0,0	0	0	0	0	22
Lipicze	2,8	216,4	3	46,2	14,2	76,4	35,8	56,6	5,8	0	0	0	0	40
Michałów	0,0	299,0	0	53,2	4,8	62,9	56,5	67,7	0,0	0	0	0	0	32
Nieznanice	1,5	150,8	10	84,4	11,1	105,9	0,0	76,3	3,3	0	0	0	0	37
Pacierzów	1,6	145,4	15	46,2	8,2	58,2	20,9	44,0	5,7	0	0	0	0	39
Rzeki Małe	8,4	128,4	20	55,8	10,5	72,6	0,0	51,6	3,3	0	0	0	0	34
Rzeki Wielkie	7,9	225,2	25	47,6	11,9	65,9	0,0	55,6	5,3	0	0	0	0	37
Rzerzycyck	4,6	90,3	19	64,1	11,1	92,2	0,0	50,1	3,1	0	0	1	1	48
Skrzydłów	3,9	106,5	25	78,0	17,1	66,3	0,0	48,3	5,7	0	1	1	0	51
Śliwaków	2,9	130,9	1	34,3	11,4	68,6	0,0	28,6	0,0	0	0	0	0	20
Witkowice	4,1	209,1	43	63,3	15,3	111,7	0,0	79,6	6,1	1	0	1	0	56
Zawada	1,4	133,2	24	51,4	10,6	82,3	28,0	51,4	5,7	1	1	1	0	42
Zberezka	0,0	164,3	0	41,0	12,8	51,3	7,7	38,5	0,0	0	0	0	0	25
Zdrowa	3,8	124,3	10	60,3	8,2	95,7	0,0	53,3	4,7	0	0	0	0	34

Źródło: opracowanie własne w oparciu o dane udostępnione przez Urząd Gminy Kłomnice

a także obecność urządzeń infrastruktury technicznej. Dużo słabiej natomiast kształtowała się na ich terenie dostępność placówek usługowych. Jednocześnie w miejscowościach tych odsetek budynków mieszkalnych oddanych do użytku w latach 2000–2005 był stosunkowo wysoki, w granicach 3–5%. Relatywnie niski poziom rozwoju urządzeń infrastruktury technicznej oraz brak placówek infrastruktury społecznej, poza punktami handlu detalicznego, cechował wsie: Karczewice, Michałów, Rzeki Małe oraz Zdrowa. Zdecydowanie najniższy poziom rozwoju infrastruktury wystąpił natomiast na terenie obrębów: Adamów, Chmielarze, Kuźnica, Śliwaków i Zberezka, w których wartość wskaźnika nie przekroczyła 30 punktów. Jednostki te cechował brak punktów i urządzeń z zakresu infrastruktury społecznej, a wskaźniki obrazujące stopień rozwoju infrastruktury technicznej osiągnęły jedne z najniższych wartości. Co więcej, miejscowości Adamów, Kuźnica i Śliwaków charakteryzowały się znikomą dostępnością komunikacyjną – nie więcej niż 6 par połączeń komunikacyjnych na dobę, a na terenie obrębów Chmielarze i Zberezka przystanki środków komunikacji publicznej nie występowały.

Obrana metoda analizy ujawniła bardzo duże dysproporcje w poziomie rozwoju techniczno-infrastrukturalnego występujące w poszczególnych miejscowościach gminy Kłomnice. Trudno jednocześnie określić, które z urządzeń infrastruktury zarówno technicznej, jak i społecznej w największym stopniu determinują warunki życia na danym obszarze. Należałoby jednak podkreślić znaczenie komunikacji zapewniającej przede wszystkim połączenie z Częstochową, jako że związek gminy z tym miastem jest bardzo silny ze względu na szereg usług (szkolnictwo ponadgimnazjalne i wyższe, wyspecjalizowana służba zdrowia, placówki kulturalne) świadczonych na rzecz mieszkańców gminy Kłomnice przez placówki w nim zlokalizowane. Szczególny wpływ na poziom życia ma również dostępność placówek handlowych, szkolnych czy podstawowej opieki zdrowotnej oraz obecność nowych mediów – internetu, a w dalszej kolejności rozwój urządzeń sieciowych z zakresu infrastruktury technicznej.

STOPIEŃ ROZWOJU INFRASTRUKTURY A STOPA WZROSTU LICZBY LUDNOŚCI W GMINIE KŁOMNICE

Odzwierciedleniem wpływu infrastruktury na warunki życia ludności danego obszaru jest obraz struktur demograficznych danej populacji. Odpowiednio rozbudowana sieć urządzeń i placówek infrastruktury stanowi czynnik przyciągający ludność, a ponadto kształtuje struktury społeczne mieszkańców danego terenu i odwrotnie, upośledzony rozwój infrastruktury jest czynnikiem „wypychającym” ludność.

Relatywną ocenę i porównanie ze sobą zmian w zaludnieniu poszczególnych jednostek geodezyjnych umożliwia stopa wzrostu liczby ludności. Obliczona została ona dla roku 2005 w odniesieniu do roku 1990. Otrzymane wyniki cechują duże rozbieżności (tab. 3, ryc. 2), wskazujące na obszary wyludniające się oraz przeciwnie – obręby w których liczba ludności systematycznie wzrasta.

Tabela 3. Zmiany liczby ludności w gminie Kłomnice w latach 1990–2005

Obręb geodezyjny	Liczba ludności						Średnia liczba ludności	Stopa wzrostu liczby ludności (%)
	1990	1993	1996	1999	2002	2005		1990–2005
Adamów	399	403	418	405	409	420	410	3,4
Bartkowice	287	304	329	318	312	310	299	5,1
Chmielarze	172	169	169	159	143	138	155	-14,6
Chorzenice	474	492	480	467	482	498	486	3,3
Garnek	818	847	834	815	799	810	814	-0,7
Karczewice	507	515	522	520	523	503	505	-0,5
Kłomnice	2708	2777	2837	2840	2826	2857	2783	3,6
Konary	661	659	636	632	632	620	641	-4,3
Kuźnica	143	150	148	139	132	125	134	-9,0
Lipieże	340	334	337	333	327	343	342	0,6
Michałów	185	176	184	185	185	185	185	0,0
Nieznanice	629	653	635	610	596	612	621	-1,8
Pacierzów	574	577	566	559	552	525	550	-5,9
Rzeki Małe	325	313	307	305	297	301	313	-5,1
Rzeki Wielkie	408	414	412	395	389	380	394	-4,7
Rzrzęczyce	1852	1913	1897	1907	1927	1938	1895	3,0
Skrzydłów	915	925	906	907	882	880	898	-2,6
Śliwaków	123	120	119	111	112	107	115	-9,3
Witkowice	606	633	630	647	653	654	630	5,1
Zawada	954	956	951	930	902	884	919	-5,1
Zberezka	118	114	103	99	102	101	110	-10,4
Zdrowa	639	648	655	647	651	632	636	-0,7
Gmina Kłomnice	13837	14092	14075	13930	13833	13823	13830	-0,7

Źródło: opracowanie własne w oparciu o dane Ośrodka Informatyki Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego

W analizowanym okresie zaludnienie gminy nieznacznie spadło, a stopa wzrostu liczby ludności osiągnęła wartość -0,7%. Największy wzrost liczby mieszkańców – powyżej 5%, zaznaczył się we wsiach Bartkowice i Witkowice, a w kolejnych 4 miejscowościach wartość wskaźnika zawierała się między 0,5

WNIOSKI KOŃCOWE

Od początku lat 90. XX wieku w gminie Kłomnice następuje dynamiczny rozwój elementów z zakresu przede wszystkim infrastruktury technicznej, jak również społecznej. Obecnie ponad 80% budynków mieszkalnych zlokalizowanych na terenie gminy posiada przyłącze sieci wodociągowej. Dużo gorzej przedstawia się sytuacja sieci kanalizacyjnej. Pomimo postępujących prac stopień jej rozwoju – swoim zasięgiem obejmuje 8 miejscowości – jest nadal niewystarczający. Dostęp do sieci gazowej posiadają tylko mieszkańcy Kłomnic, a w ostatnich latach prace nad rozbudową gazociągu zostały wstrzymane. Ponadto wzrosło tempo telefonizacji, pojawiają się coraz szersze możliwości podłączenia internetu. Rośnie dostępność komunikacyjna miejscowości, co przejawia się nie tylko w podnoszeniu jakości dróg, ale również we wzroście liczby połączeń komunikacyjnych oferowanych przez PKS oraz coraz częściej przez prywatnych przewoźników. Niemniej jednak, pomimo widocznych i dynamicznych zmian w zagospodarowaniu infrastrukturalnym gminy, poziom ilościowy i jakościowy infrastruktury na terenie większości wsi istotnie odbiega od osiągniętego w największych miejscowościach oraz od potrzeb tych jednostek.

Zaopatrzenie miejscowości w punkty i urządzenia usługowe nie jest równomierne. W części jednostek nastąpiła zdecydowanie większa koncentracja usług, podczas gdy w innych nie wykształciły się one w ogóle. Stąd mówić można o istnieniu wytworzonej na skutek rozwoju funkcji usługowych nowej wewnętrznej hierarchizacji sieci lokalnej. Na terenie gminy Kłomnice można wyróżnić zatem:

- jednostki pozbawione elementów infrastruktury społecznej,
- jednostki z elementami infrastruktury społecznej powszechnie występującymi,
- jednostki z podstawowymi elementami infrastruktury społecznej oraz
- jednostki skupiające ponadpodstawowe elementy infrastruktury społecznej⁴.

Przeprowadzona analiza zależności między stanem infrastruktury, wyrażonym wartością wskaźnika poziomu wyposażenia techniczno-infrastrukturalnego, a stopą wzrostu liczby ludności w poszczególnych miejscowościach gminy Kłomnice wskazała na istnienie dodatniej korelacji między badanymi zmiennymi. Otrzymane wyniki stanowią potwierdzenie tezy, iż odpowiednio wysoki poziom rozwoju infrastruktury stanowi czynnik hamujący wyludnianie się terenów wiejskich, zaś czynnikiem „wypychającym” ludność jest zbyt niski poziom życia (Kuciński 1977).

Odwołując się do współzależności między infrastrukturą a warunkami bytu należy podkreślić, iż mają one charakter sprzężeń zwrotnych, przy czym „znac-

⁴ Podział ten jest modyfikacją hierarchii jednostek osadniczych sieci lokalnej dokonanej przez K. Kucińskiego, (1977) na podstawie pracy M. Kielczewskiej-Zaleskiej (1974).

nie częściej infrastruktura występuje w roli raczej pierwotnego bodźca niż zwrotnej reakcji na poprawę warunków życia” (Frenkel 1999, s. 32).

LITERATURA

- Kiełczewska-Zaleska M., 1974, *Dotychczasowy rozwój lokalnej sieci osadniczej a reforma administracji wsi w roku 1973*, Przegląd Geograficzny, 2, s. 205–230.
- Kuciński K., 1977, *Przestrzenne zróżnicowanie infrastruktury wsi a uprzemysłowienie*, Polska Akademia Nauk, Komitet Badań Rejonów Uprzemysławianych, Problemy Rejonów Uprzemysławianych, PWN, Warszawa.
- Liszewski S., 2004, *Rola i zadania geografii w badaniach zróżnicowania przestrzennego warunków życia mieszkańców miast. Założenia teoretyczne i program badań*, [w:] *XVII Konferencja wiedzy o mieście „Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, s. 7–17.
- Piętek B.(red.), Frenkel I., Rosner A., Swianiewicz P., Tryfan B., 1999, *Wpływ infrastruktury wiejskiej na stopę życiową mieszkańców (ze szczególnym uwzględnieniem problemów biedniejszej części ludności)*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Brytyjski Fundusz Know How, Fundusz Współpracy, Fundacja Programów Pomocy Dla Rolnictwa, Biuro Programu Dostosowawczego Dla Sektora Rolnego, Warszawa.
- Sokołowski D., 1999, *Zróżnicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.

SUMMARY

The essay is going to show the conditions of infrastructure influence in the municipality of Kłomnice in Częstochowa County. It is also going to confirm the thesis that infrastructure implies favorable changes of living conditions in the area under study.

The method of analysis, the indicator of technical-infrastructure equipment, showed big disproportions in the level of infrastructure's advancement in particular registered districts the Kłomnice municipality.

The value of equipment has been compared with the changes in population number. Those changes have been found as a measure which shows the infrastructure's influence on living conditions. If the installations of infrastructure are expanded well, then they entice people as they come as area is consider as worth settling down. And, on the other hand, the lack of infrastructure deprives the area.

Considering the correlations between infrastructure and living conditions, it is important to emphasize that "primarily infrastructure occurs as a stimulus and very seldom as a reaction to improved conditions".

Maja WOJTKIEWICZ, Anna KOWALCZYK
Katedra Planowania i Zagospodarowania Przestrzennego
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
10-724 Olsztyn, ul. Prawocheńskiego 15 (blok 25)
maja.wojtiewicz@uwm.edu.pl, anna.kowalczyk@uwm.edu.pl

ANALIZA ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO W STREFIE PRZEJŚCIOWEJ MIĘDZY GMINĄ MIEJSKĄ OLSZTYN A GMINĄ WIEJSKĄ STAWIGUDA

ANALYSIS OF THE SPATIAL DEVELOPMENT ON THE POINT OF CONTACT BETWEEN CITY OLSZTYN AND COMMUNE STAWIGUDA

Zarys treści: Przedmiotem badań był obszar leżący pomiędzy gminą miejską Olsztyn a gminą wiejską Stawiguda, w województwie warmińsko-mazurskim. Celem opracowania była analiza rozwoju tego terenu w kontekście wkraczania procesu semiurbanizacji. Badania podkreśliły szereg tematów problemowych dotyczących planowania przestrzennego oraz wyłoniły wnioski dotyczące polityki przestrzennej miasta w badanej strefie przejściowej.

Słowa kluczowe: strefa przejściowa, polityka przestrzenna, semiurbanizacja, zagospodarowanie przestrzenne

WPROWADZENIE

Miasto nieustannie ulega przemianom. Zmianom ulegają zarówno elementy składowe miasta, jak i relacje zachodzące między nimi. Rozwój odbywa się w sposób ciągły, a każdy stan aktualny jest stanem przejściowym, po którym następuje napięcie i dalszy rozwój. Na styku obszarów miejskich i wiejskich powstaje kontinuum wiejsko-miejskie, które często jest obszarem konfliktu interesów miasta i wsi. Na tym obszarze dochodzi do największego nasilenia zmian spowodowanych rozszerzaniem terenów przeznaczonych pod budownictwo. Strefa przejściowa może mieć, ze względu na sposób użytkowania, charakter miejski, wiejski lub typowo przejściowy (Hopfer i in. 1987). Rozważaniom poddano proces powiększania się obszaru miasta, wchłaniającego tereny przyległe. Dokonano analizy stanu istniejącego i planowanego zagospodarowania części

strefy przejściowej gminy Olsztyn z gminą Stawiguda. Podjęto również próbę analizy stanu przyszłego użytkowania przestrzeni planistycznej na podstawie dokumentów strategii rozwoju oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, a także miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obu gmin.

OBSZAR BADAŃ

Obszar badań położony jest między dzielnicą miasta Olsztyn-Jaroty a wsią Bartąg należącą do gminy Stawiguda (rys. 1). Jest to teren przygraniczny doskonały do badań, ponieważ Jaroty jeszcze parę lat temu były obszarem wiejskim, a dzisiaj są jedną z dzielnic miasta (Achremczyk, Ogrodziński 2003). Okolice Jarot są jednym z punktów ekspansji Olsztyna w kierunku okolicznych wsi, takich jak Bartąg czy Bartążek.

Olsztyn należy zaliczyć do średniej wielkości miast w Polsce (powierzchnia 88,3 km², liczba mieszkańców ok. 175 tys.). Leży w regionie mało zurbanizowanym, z dominującą gospodarką rolniczą i leśną. Rozwój miasta następował na skutek wzrostu jego rangi w sieci osadniczej regionu, a obecnie dużą rolę we wzroście miasta pełni ośrodek akademicki (Uniwersytet Warmińsko-Mazurski).

Rys. 1. Obszar badań strefy przejściowej gminy miejskiej Olsztyn i gminy wiejskiej Stawiguda. A – granica miasta Olsztyn, B – obszar badań. Źródło: opracowanie własne.

Research area of zone connecting urban district Olsztyn and rural district Stawiguda. A – Olsztyn bound, B – research area. Source: authors' own calculation.

Należy odnotować biegunowość rozwoju przy analizie związków przestrzennych, funkcjonalnych i gospodarczych w obszarze jego bezpośredniego oddziaływania. Oddziaływanie to obejmuje w maksymalnym zasięgu teren powiatu olsztyńskiego (ziemskiego). Silne, bezpośrednie związki widać wyraźnie między gminą miejską Olsztyn a otaczającymi gminami: Stawiguda, Dywity, Barczewo, Purda, Gietrzwałd i Jonkowo.

Gmina Stawiguda zajmuje powierzchnię 222,5 km² i położona jest w środkowo-zachodniej części województwa warmińsko-mazurskiego. Graniczy ona z miastem Olsztyn. Korzystne zasoby środowiska naturalnego i dogodne położenie predysponują gminę do rozwijania funkcji turystycznych. Jednak sezonowość turystyki oraz słaba infrastruktura turystyczna sprawiają, że większe znaczenie dla rozwoju gminy ma funkcja mieszkaniowa. Dlatego też północna część gminy podlega rosnącym wpływom miasta Olsztyna.

ANALIZA STANU ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO W LATACH 2004, 2007

Inwentaryzacja terenów miasta Olsztyna na granicy z gminą Stawigudą przeprowadzona w 2004 roku ujawniła, że około 50% badanego terenu była wykorzystana przez produkcję rolniczą, zaś druga połowa znajdowała się na etapie zagospodarowania wyczekującego. Występował niewielki udział terenów użytkowanych rekreacyjnie. Zaobserwowano sporadyczną dewastację terenu, która polegała m.in. na składowaniu odpadów. Większość obiektów mieszkalnych stanowiły stare chaty warmińskie, zbudowane z czerwonej cegły, kamienia oraz drewna. Choć większość działek już została podzielona, to tylko na kilku rozpoczęto budowę domów wolnostojących. Wzdłuż jeziora oraz w jego okolicy występowały ogródki działkowe oraz domki letniskowe. Zabudowa miejska w niewielkim stopniu przekraczała granice administracyjne gminy, co może świadczyć o tym, że Olsztyn był w początkowej fazie rozprzestrzeniania się zabudowy miejskiej na przygraniczne terytorium gminy Stawiguda. Wykorzystywał on posiadane jeszcze rezerwy przestrzeni pod zabudowę w swoich granicach. Na badanym terenie niewiele działek zostało poddanych podziałowi po stronie miejskiej. Jest to związane z tym, że plan miejscowy dla tego terenu uprawomocnił się dopiero w lutym 2004 roku. Zaś plany miejscowe obszaru po stronie gminy Stawiguda powstały dużo wcześniej, bo 2000 i 2002 roku. W 2007 roku sytuacja znacząco się zmieniła. Widoczne są znaczne przekształcenie terenów z funkcji rolnej na funkcję mieszkaniową, w szczególności zabudowę wielorodzinną oraz jednorodziną. Tradycyjna zabudowa zagrodowa zanika w nowo powstałych osiedlach blokowych oraz osiedlach domków jednorodzinnych. Pokonując progi rozwojowe, wolna przestrzeń zapełniła się w dużym tempie. Powstaje duża liczba planów miejscowych. Poprawiono nawierz-

chnię dróg oraz zbudowano parkingi przyosiedlowe oraz drogi dojazdowe do domów jednorodzinnych. Wybudowano wewnątrzosiedlowe drogi w zabudowie szeregowej. Nastąpił rozwój infrastruktury technicznej.

ANALIZA POLITYKI PRZESTRZENNEJ BADANEGO OBSZARU

Oceniając przyszłe zagospodarowanie terenu, należy zwrócić uwagę na zapis w podstawowych instrumentach polityki przestrzennej, jakimi są: Strategia Rozwoju Gminy oraz Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy.

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY OLSZTYN

W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, na podstawie prognozy rozwoju Olsztyna, dostrzeżono efekt pozyskiwania terenów pod inwestycje. Stwierdzono, że rozwój terytorium i zainwestowania miejskiego do 2030 roku będzie zdeterminowany posiadanymi rezerwami gruntów w obrębie istniejących granic administracyjnych, aczkolwiek już w najbliższych latach należy rozpocząć procedury administracyjne prowadzące do rozszerzenia granic miasta. Powierzchnia Olsztyna być może będzie powiększona o zasoby gruntów sąsiadujących gmin. Rozbudowa Olsztyna postępuje w kierunku południowym (Jaroty i Pieczewo) oraz północno-zachodnim (Gutkowo i Redykajny). Obecnie problemem staje się niekontrolowana zabudowa mieszkaniowa terenów przyległych, ponieważ często brakuje na tym obszarze podstawowej infrastruktury technicznej oraz społecznej. Koniecznością dnia dzisiejszego jest współpraca na etapie opracowania planów zagospodarowania terenu oraz porozumienie między gminami sąsiadującymi co do terenów przyległych (*Studium... Olsztyn 2003*).

STRATEGIA ROZWOJU OLSZTYNA

W strategii rozwoju Olsztyna ujawniono słabe oraz mocne strony polityki przestrzennej badanego terenu. Mocną stroną miasta jest dobrze rozwinięta infrastruktura (w zakresie uzbrojenia terenu), która stanowi ważny atut w negocjacjach z gminami ościennymi. Jednocześnie ujawniono brak planu pozyskiwania gruntów przez miasto pod budownictwo mieszkaniowo-usługowe, głównie na terenie prowadzonych badań. Współpraca z ościennymi gminami (w szczególności w zakresie zagospodarowania przestrzennego) oraz z administracją rządową (województwa) jest słabo rozwinięta, opiera się jedynie na doraźnych kontaktach (*Strategia... Olsztyn 1998*). Procedura formułowania planu miejsco-

wego daje dużą swobodę jego realizacji, często nie uwzględnia potrzeb mieszkańców. Nowo budowane osiedla pełnią głównie funkcje mieszkaniowe (dzielnice-sypialnie), zaś w niewielkim stopniu uwzględniają potrzeby społeczne, tj. komunikację zbiorową, rekreację, usługi itp.

STUDIUM UWARUNKOWAŃ I KIERUNKÓW ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO GMINY STAWIGUDA

W studium zawarto cel realizacji zasad zrównoważonego rozwoju gminy, z uwzględnieniem bogactwa kulturowego i przyrodniczego oraz kierunków rozwojowych (*Studium...* Stawiguda 2003). Obszar gminy Stawiguda został podzielony na trzy strefy polityki przestrzennej. Badany obszar należy do trzeciej strefy – oddziaływania miasta Olsztyna, jako rejonu silnych wpływów urbanizacyjnych. Pod zabudowę mieszkaniową przeznaczono tereny wsi Bartąg, Ruś oraz obszary wokół jeziora Bartążek. Mając na uwadze dobro środowiska naturalnego, wyłączono z możliwości zabudowy teren zlewni jeziora Bartążek, nie objęty jeszcze planem miejscowym. W strefie północnej wyznaczono tereny pod zabudowę przemysłową, magazynową, rzemiosło oraz usługi (nieuciążliwe dla środowiska). Lokalizacja nowej zabudowy mieszkalno-usługowej zaplanowana została w granicach istniejącej zabudowy wiejskiej. W niektórych miejscowościach gminy zwrócono uwagę na niezbędne wypracowanie działań mających na celu ochronę tradycyjnej, warmińskiej zabudowy zagrodowej. Stanowi ona ciekawy zespół ruralistyczny, o wysokich wartościach kulturowych z bardzo dobrze zachowaną zabudową i układem zagród.

STRATEGIA ROZWOJU GMINY STAWIGUDA

W strategii rozwoju gminy Stawigudy dostrzeżono duży potencjał rozwojowy gminy. Otoczenie gminy w sposób jednoznaczny predysponuje ją do pełnienia funkcji turystycznych oraz podmiejskich. Teren gminy ze względu na atrakcyjną lokalizację przyciąga nowych mieszkańców. Jednakże korzystanie z tego potencjału wymaga dużych nakładów finansowych na infrastrukturę. Dlatego władze gminy powinny dążyć do współfinansowania większości inwestycji komunalnych przez samych zainteresowanych (woda, kanalizacja, itp.). Gmina propaguje zorganizowany rozwój budownictwa mieszkaniowego oraz usługowego (np. ośrodki turystyczne) przez pozyskiwanie inwestorów indywidualnych. W hierarchii zadań gminy pierwsze miejsce zajmuje rozbudowa infrastruktury w szczególności sieci kanalizacyjnej oraz gazowej. Gmina Stawiguda współpracuje z gminami przyległymi przy gazyfikacji oraz budowie kanalizacji, natomiast konkuruje z nimi o pozyskiwanie inwestorów (*Strategia...* Stawiguda 1998).

ANALIZA STANU PLANOWANEGO ZAGOSPODAROWANIA PRZESTRZENNEGO

Na podstawie planów zagospodarowania przestrzennego obu gmin można wyciągnąć wnioski co do przeznaczenia oraz sposobu zagospodarowania i zabudowy terenu. Obecnie istnieją dwa plany miejscowe po stronie Olsztyna na granicy z gminą Stawiguda, które dotyczą analizowanego obszaru. Trzeci plan obejmuje nieznaczny obszar graniczny gminy Olsztyn oraz gminy Stawiguda, na którym znajduje się las. Pierwszy plan obejmuje tereny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego oraz aktualizuje plan zagospodarowania przestrzennego Brzezin oraz Posort. Celem uchwalenia planu było zarezerwowanie terenów pod rozwój zabudowy uniwersytetu. Tereny zlokalizowane w części wschodniej przeznaczone są pod zabudowę szkolnictwa wyższego, usługi, mieszkalnictwo, infrastrukturę techniczną oraz sportową. Drugi plan dotyczy południowej części miasta, okolic ulicy Bartąskiej – Kortowo-Sady. W rejonie tym zabrania się lokalizowania inwestycji mogących negatywnie oddziaływać na środowisko. Planowana jest budowa drogi publicznej, zewnętrznej sieci urządzeń technicznych oraz uzbrojenie terenu przyległego do granic miasta od strony gminy Stawiguda. Wzdłuż ulicy Bartąskiej projektowana jest zabudowa jednorodzinna i wielorodzinna z niewielkimi udziałem usług.

Na terenach gminy Stawiguda (obręb Bartąg) od 2000 roku wypracowano 10 nowych planów zagospodarowania przestrzennego. Na obszarze bezpośrednio przylegającym do granic Olsztyna zostały uchwalone trzy plany miejscowe, tj. jednostki A, B, C. W planie w jednostce A zaprojektowana została zabudowa jednorodzinna, indywidualna oraz o charakterze rezydencjonalnym. Wyodrębniono teren upraw polowych i ogrodniczych. Objęte są one w całości zakazem zabudowy. Na terenach jednostki B dopuszcza się zabudowę jednorodziną wolnostojącą, szeregową, mieszkalno-pensjonatową, pensjonatową oraz wielorodziną niską, a także usługi. Obowiązuje zakaz lokalizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko. Wzdłuż jeziora Bartąg przewidziano pas zieleni naturalnej oraz urządzonej, jak również tereny pod rozwój usług turystycznych. Jednostka C – to planowane głównie mieszkalnictwo jednorodzinne wolnostojące, szeregowe, wielorodzinne niskie do 5 kondygnacji oraz zabudowa zagrodowa. Na terenie zaplanowano usługi handlowe i gastronomiczne przy drodze na Butryny, zaś usługi turystyczne w pobliżu jeziora Bartąg. Dopuszcza się jedynie usługi nieuciążliwe dla mieszkalnictwa.

Z analizy planów wynika, że są one sporządzane dla obszaru wzdłuż dróg oraz na styku z miastem Olsztyn. Planowana budowa obwodnicy Olsztyna wpłynie korzystnie na ruch inwestycyjny.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Tereny największego inwestowania dotyczą gmin przylegających do miasta Olsztyna. Tak przebiegająca urbanizacja zaciera aktualne granice administracyjne sprawiając, że powstające obszary zabudowy, mimo innej przynależności terytorialnej, tworzą jeden funkcjonalno-przestrzenny organizm powiązany z miastem. Procesy te narastają żywiłowo, niosąc ze sobą wiele konfliktów interesów miasta i gmin otaczających, nieuregulowanych do końca zależności funkcjonalnych, infrastrukturalnych i gospodarczych. Wykorzystanie infrastruktury technicznej i społecznej miasta bez potrzeby inwestowania na terenie gminy decyduje o lokowaniu terenów inwestycji w bezpośredniej strefie oddziaływania Olsztyna. Bliskość miasta wywołuje relacje pomiędzy osiedlami wiejskimi i miejskimi. Aktualna sytuacja społeczno-gospodarcza i kierunek rozwoju miasta powodują proces suburbanizacji i semiurbanizację wsi. Dlatego niezbędna jest między nimi współpraca. Jednocześnie gmina wiejska czerpie korzyści z wielkiej skali miasta, wykorzystując jego infrastrukturę techniczną i społeczną. Niemniej jednak gmina wiejska położona na granicy z miastem jest konkurentem w walce o inwestora. Miastu brakuje terenów pod zabudowę, powstają osiedla poza granicami administracyjnymi miasta, które formalnie należą do gminy wiejskiej, ale są powiązane funkcjonalnie z miastem. Ten proces tworzenia się osiedli będzie trwał nadal, a to z kolei wymusi zmianę granic. Sytuację komplikuje często stanowisko wójta, który nie bardzo chce pozbyć się terenu przynoszącego największe dochody z podatku na obszarze gminy. Jednakże ludność zamieszkująca te tereny – w wyniku konsultacji – może wyrazić wolę przyłączenia do miasta. Wówczas gmina wiejska utraci cenne ze względu na dochody tereny. Zmniejszy się również terytorialnie.

Czynnikami spowalniającymi zjawisko pełnej integracji funkcjonalno-przestrzennej i gospodarczej jest odrębność administracyjna omawianych jednostek osadniczych. Wszystkie inne czynniki, a zwłaszcza wykształcone już powiązania funkcjonalno-przestrzenne, infrastrukturalne i gospodarcze powodują, że dzisiaj są to peryferyjne dzielnice Olsztyna. Obserwuje się, wprawdzie nie masową, ale już wyraźną tendencję do osiedlania się mieszkańców Olsztyna poza miastem i codzienne dojazdy do pracy w mieście. Zjawisko to ma charakter narastający. Najważniejszym problemem do rozwiązania jest koordynacja polityki przestrzennej i inwestycyjnej.

Reasumując, obserwacje terenów granicznych (Mikielewicz 2001) – w tym przypadku gminy miejskiej Olsztyn z gminą Stawiguda – oraz przeprowadzonych badań pozwoliły sformułować następujące wnioski:

- 1) Miasto Olsztyn wraz z obszarami otaczającymi wytworzyły bieguny wzrostu wzajemnie na siebie oddziałujące. Odrębna administracja rozpatrywanych jednostek osadniczych powoduje niezależną względem siebie politykę przestrzenną i gospodarczą zdominowaną przez potencjał

Olsztyna. Obowiązujący aktualny stan prawny nie daje narzędzi wymuszających koordynację polityki sąsiadujących gmin i godzenia interesów w imię celów nadrzędnych.

- 2) Tereny największego inwestowania w gminach otaczających Olsztyn przylegają do granic miasta, tworząc jeden funkcjonalno-przestrzenny organizm, co w przyszłości doprowadzi do zmiany granic administracyjnych.
- 3) Olsztyn wkracza w fazę suburbanizacji, a Bartąg podlega semiurbanizacji. Powoduje to zmniejszanie się powierzchni terenów użytkowanych rolniczo.
- 4) Bliskość miasta niewątpliwie wywiera wpływ na obszary wiejskie. Dążenie mieszkańców Olsztyna do zamieszkania na ekologicznie czystych terenach powoduje napływ coraz liczniejszej grupy olsztynian na tereny podmiejskie.
- 5) Gmina Stawiguda korzysta obecnie z infrastruktury technicznej i społecznej Olsztyna przy rozbudowie terenów sąsiadujących z miastem, czerpiąc tym samym korzyści ze skali i bliskości miasta.
- 6) Wielofunkcyjność obszarów wiejskich może przyczynić się do wzrostu poziomu życia i pracy zamieszkującej ludności, wpływać na poprawę infrastruktury technicznej i społecznej, a tym samym może zatrzymać młodych, aktywnych zawodowo ludzi.
- 7) Teren poddany ocenie zagospodarowania przestrzennego w większości jest w stanie wyczekującym na inwestycje budowlane lub w trakcie ich realizacji. Zabudowa wkracza wręcz w sposób agresywny na tereny wiejskie (ryc. 2).

Ryc. 2. Ekspansja miasta Olsztyna na tereny wiejskie (fot. M. Wojtkiewicz)
Territorial expansion of Olsztyn City on subject rural territories (fot. M. Wojtkiewicz)

- 8) Wskutek uchwalenia na omawianym terenie planu miejscowego nastąpiła zmiana funkcji przeznaczenia terenu, a tym samym zmiana wartości ziemi – najczęściej wzrost wartości rynkowej.

- 9) Analizowany obszar można nazwać strefą przejściową, ponieważ jego zagospodarowanie cechuje się wyraźnie przejściowym charakterem miejsko-wiejskim.
- 10) Podstawowym celem polityki przestrzennej miasta jest doskonalenie systemu zarządzania, jak również podejmowanie działań na rzecz współpracy w zakresie rozwoju Olsztyna i gmin sąsiednich. W przyszłości należy zwrócić szczególną uwagę na współpracę organów samorządowych miasta z gminnymi w zakresie gospodarki przestrzennej i komunalnej. Należy osiągnąć porozumienie co do warunków wspólnego użytkowania i finansowania elementów infrastruktury na obszarach przyległych gmin.
- 11) Celowe jest prowadzenie monitorowania procesu urbanizacyjnego obszaru miejsko-wiejskiego na każdym jego etapie, aby stał się w przyszłości pełnowartościowym elementem systemu miejskiego. Dlatego obszary podmiejskie potrzebują działań porządkujących, indywidualnego podejścia, które umożliwi harmonijny rozwój oraz scalanie się ze strukturą miasta.

LITERATURA

- Achremczyk S., Ogrodziński W., 2003, *Olsztyn 1353–2003*, Wyd. Ośrodek Badań Naukowych i Towarzystwa Naukowego im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, Olsztyn.
- Hopfer A., Żróbek S., Żróbek R., 1987, *Planistyczne i urzędniowo-rolne aspekty rozwoju miast*, Wyd. ART, Olsztyn.
- Mikielewicz R., 2001, *Strefa graniczna jako kryterium rozwoju przestrzennego miasta*, Konferencja naukowa „Gospodarka przestrzenna polskich miast i wsi XXI wieku”, Białystok.
- Strategia rozwoju gminy Stawigudy*, 1998, Warszawa.
- Strategia rozwoju gminy Olsztyn*, 1998, Olsztyn.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Stawiguda*, 2003, W-MBPP, Olsztyn,
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Olsztyn*, 2003, W-MBPP, Olsztyn.

SUMMARY

The subject of research was the area on the border between two communes. The aim of the paper was to analyze the state of the developed area between a town and rural areas. The research was carried out in the north-east part of Poland, particularly between the district of Olsztyn – Jaroty and rural areas of

Bartąg, which belong to the commune Stawiguda.. It showed an outline of the research area and how the town boundary is moving. The paper presented the characteristics of current and future state of spatial development on the basis of urban planning. The most important conclusion was that the research area can be called transitional and it should be monitored. This will help create a better urban connection and absorption of the rural area into the city of Olsztyn.

Jerzy OLESZEK
Katedra Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
50-357 Wrocław, ul. Grunwaldzka 53
oleszek@ozi.ar.wroc.pl

TRANSFORMACJA LOKALNEJ WIEJSKIEJ STRUKTURY OSADNICZEJ W UKŁAD PRZESTRZENNY MIASTA

TRANSFORMATION OF LOCAL VILLAGE COLONIAL STRUCTURE IN SPATIAL ARRANGEMENT OF CITY

Zarys treści: Tematem rozważań jest identyfikacja i charakterystyka impulsów, które miały i mają wpływ na aktualną postać i jakość struktury małego miasta. Obiektem analizy jest miasto Stronie Śląskie w woj. dolnośląskim, powiat kłodzki. Miasto to rozwijało się pod wpływem huty szkła w Strachocinie oraz folwarku z pałacem we wsi Stronie Śląskie. Po roku 1945 miał miejsce dalszy rozwój huty szkła. Powstało też osiedle przekształcone później na szpital dla nerwowo i psychicznie chorych. W latach 70. i 80. XX w. wybudowano osiedla mieszkaniowe. Miasto uległo rozbudowie przestrzennej, a huta i szpital zmodernizowały i zawężyły kapitał społeczny. Ograniczona została relacja: miejsce pracy–społeczność lokalna. W konsekwencji uformowało się społeczeństwo o małej mobilności i słabym zainteresowaniu nowymi impulsami i możliwościami rozwoju.

Słowa kluczowe: małe miasto – morfologia, fizjonomia i rozwój przestrzenny, interakcja: małe miasto–obszar wiejski

WPROWADZENIE

W badaniach układów przestrzennych jednostki osadniczej o statucie lub formule zabudowy miasta istotnym zagadnieniem są wzajemne relacje – o różnej postaci i dużym stopniu skomplikowania – między miejską a wiejską jednostką osadniczą. Przy dużym zróżnicowaniu lokalnych uwarunkowań oraz dynamice przemian można określić jedynie zarys istoty przemian. Z kolei bogata literatura stanowi dowód różnorodności sposobu ujęcia oraz aspektów rozważań. Geografów interesuje przede wszystkim proces i formy przekształcania wsi, zwłaszcza w sferze społecznej i gospodarczej. Z kolei urbaniści interesują się sposobem i formą zagospodarowania obrzeży miast i to w zrozumieniu tak „do”, jak i „od”

granicy administracyjnej, czyli strefy podmiejskiej oraz przymiejskiej (Kowalczyk 2006). Jeszcze do niedawna wyraźnie postrzegana linia odgraniczająca wieś od miasta, dziś ulega zatarciu. Miasto poprzez swój rozwój przestrzenny absorbuje funkcjonalnie sąsiadującą wieś. Powstaje bądź to nowy, często powiększający zasięg miasta, ciągły przestrzennie układ (Korzeń, Polański 1987), bądź też zmienia się tylko dotychczas ukształtowana i charakterystyczna dla wsi forma zabudowy (Zathey 2006). Można uznać za regułę, że obraz wsi jako obraz formy zabudowy i sposobu funkcjonowania mieszkańców jest pochodną oddziaływania miasta na sąsiadujący z nim obszar wiejski.

Stąd pytanie – czy wobec istniejącego wzorca interakcji miasto–wieś, istnieją inne formy układów? Analiza terenu o charakterystycznych uwarunkowaniach i ograniczeniach, którym bezsprzecznie jest obszar Sudetów, w tym Sudetów Wschodnich z regionem Ziemi Kłodzkiej w szczególności, wskazuje na wielość rozwiązań. Przykładem jest układ miast: średnich o liczbie mieszkańców ok. 25 000–30 000 (Kłodzko, Nowa Ruda), miast o funkcji uzdrowiska (Kudowa, Polanica, Duszniki i Łądek Zdrój), miasto Bystrzyca Kłodzka (ok. 12 000 mieszkańców) – historyczna siedziba powiatu, miast małych do ok. 6 000 mieszkańców (Międzylesie, Radków, Lewin Kłodzki oraz Stronie Śląskie – druga, obok Łądka Zdroju jednostka miejska doliny Białej Łądeckiej).

W opracowaniu przyjęto, że obiektem badawczym będzie miasto Stronie Śląskie, które prawa miejskie uzyskało w 1967 r. Stosunkowo krótki okres funkcjonowania Stronia Śląskiego jako miasta pozwala założyć, że jednostka ta nie posiada form skomplikowanych i złożonych. Ponadto podejmuje się próbę określenia przyczyn aktualnego status quo oraz sformułowania oceny aktualnej postaci jednostki wraz z charakterystyką potencjału jako podstawy wyjściowej rozwoju.

POŁOŻENIE MIASTA STRONIE ŚLĄSKIE

Miasto Stronie Śląskie położone w obniżeniu Łądka i Stronia Śląskiego na rozwidleniu dróg jest zwornikiem traktu z Kłodzka przez Łądek Zdrój oraz z Kłodzka przez Bystrzycę Kłodzką, Idzików, Przełęcz Puchaczówka i dalej, w zespole z poprzednim kierunkiem, prowadzi na Morawy. Jednostka rozlokowana jest na wys. ok. 500–600 m n.p.m. i obejmuje teren wyznaczony Krowiarkami, Masywem Śnieżnika (od zachodu i południa), Górami Białskimi (od południowego wschodu) i Górami Złotymi (od wschodu). Miejscowość przecinają koryta Białej Łądeckiej i dwóch jej dopływów: Morawki i Siennej Wody. Miasto nie posiada charakterystycznego układu urbanistycznego. Układ przestrzenny przypomina formę widlastą z wiodącym układem komunikacyjnym utworzonym przez dwie, równoległe biegnące po obu stronach rzeki Morawki, ulice. Elementem spinającym trakty jest most oraz powstająca od tego miejsca i kierująca się do miejscowości Goszów, ulica A. Mickiewicza (ryc. 1).

Ryc. 1. Lokalizacja obiektu badawczego
Location of investigative object

CHARAKTERYSTYKA ROZWOJU MIASTA

Rozwój miejscowości oraz stworzenie podstaw dla nadania praw miejskich to efekty podejmowanych działań gospodarczych. Fakty historyczne pozwalają wyróżnić trzy zasadnicze okresy rozwoju. Pierwszy okres rozpoczął się w roku 1862, kiedy to Franciszek Losky – szlifierz szkła z pobliskiej Szczytnej Śląskiej, na odstąpionym przez księżną Mariannę Niderlandzką-Orańską terenie wsi Strachocin zaczął budowę huty szkła. Po dwóch latach uruchomiono piec hutniczy oraz szlifiernię szkła. Wykorzystując miejscowe zasoby złóż kamienia kwarcowego, podjęto produkcję szkła kryształowego. W roku 1869 powstała druga szlifiernia. W roku 1870 Losky zmarł. Zakład aż do roku 1941 zarządzany był przez kolejnych sukcesorów. W latach 1941–1945 zakład nie był już majątkiem rodzinnym, a firmą kierował spowinowacony z rodziną Losky, baron von Gilgenheinbl (Piechnik 1998).

Stosowane nowe technologie, wprowadzanie na rynek nowych, niespotykanych dotąd produktów m.in. drukarstwo szklarskie czy szkło prasowane przezroczyste i kolorowe, oraz uruchomienie w roku 1893 linii kolejowej do Kłodzka, to zasadnicze czynniki bardzo dynamicznego rozwoju zakładu. Po 40 latach funkcjonowania firmy zatrudnienie wzrosło niemal dziesięciokrotnie. W roku 1907 wynosiło ok. 700 pracowników. W okolicznych miejscowościach, m.in. w Goszowie, Stojkowie, a w późniejszym okresie także i w Łądku Zdroju,

powstawały szlifiernie filialne. Wznoszono nowe obiekty, w tym budynki mieszkalne. Nie pozostawało to bez wpływu na zmiany w dotychczasowym układzie przestrzennym zabudowy lokalnego zespołu osadniczego. Część obiektów lokowano bowiem na terenach łączących Goszów z ówczesnym Strachocinem. Dotychczasowa niewielka luka przestrzenna między jednostkami osadniczymi uległa zatarciu. Postępował proces nie tylko funkcjonalnego, ale także przestrzennego zespolenia jednostek.

Kolejnym ogniwem formującego się układu przestrzennego był zlokalizowany we wschodniej części wsi Stronie Śląskie i jednocześnie sąsiadujący z południową częścią Strachocina duży zespół dworski. Jego zabudowę stanowił kompleks budynków strictly produkcyjnych, ale także gospoda oraz pałac¹, gdzie latem częstym gościem była księżna Marianna Niderlandzka – właścicielka dóbr (Mazurski 2000). Ponadto w XIX wieku we wsi Stronie Śląskie funkcjonował kamieniołom, szlifiernia marmuru, okresowo browar i gorzelnia oraz krótko cegielnia i młyn papierniczy (Rybka-Ceglecka 1996).

Innym, niewątpliwie integrującym miejscową społeczność elementem był zlokalizowany na terenie stykowym wsi Stronie Śląskie i południowej części Strachocina zespół kościelny, którym dziś jest kościół parafialny p.w. Matki Bożej Królowej Polski i św. biskupa Maternusa, kościół p.w. Zmartwychwstania Pańskiego – współcześnie kaplica cmentarna oraz kaplica św. Onufrego – aktualnie w postaci ruiny.

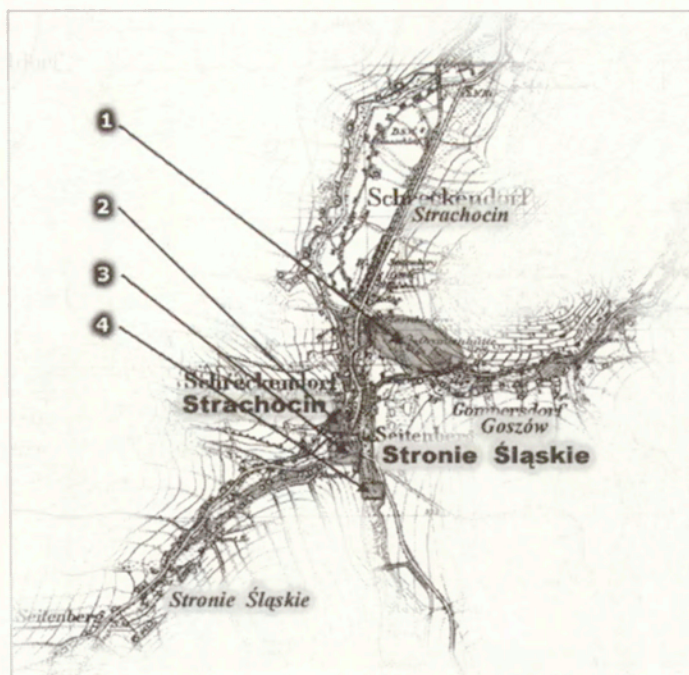
W roku 1902 w sąsiedztwie kościoła wybudowano szkołę ośmioklasową. Dwukondygnacyjny obiekt wzniesiono z cegły. Swoją bryłą reprezentuje on połączenie neogotyku z elementami rodzimego stylu budowlanego tzw. *heimatliche Bauwesen*².

Przedstawione syntetycznie najważniejsze i najistotniejsze impulsy przeobrażenia przestrzennego układu wsi: Stronie Śląskie, Strachocin i Goszów są podstawą, aby uznać, że zespolenie skrajnych fragmentów jednostek nastąpiło na przełomie wieku XIX i XX. Od tego okresu nowo ukształtowana jednostka posiadała nazwę Schreckendorf-Seitenberg (Strachocin-Stronie Śląskie). Powstał niemal klasyczny układ widlicowy. Rozbudowany i już zmodyfikowany układ morfologiczny identyfikowalny jest na pochodzącej z lat trzydziestych XX wieku mapie topograficznej (ryc. 2).

Okres drugi rozpoczął się w roku 1945. Nastąpiło nowe, inne zarządzanie i administrowanie zakładem. Zasoby budowlane, tak huty jak i miejscowości, pozostały w stanie praktycznie nienaruszonym. Zastane urządzenia produkcyjne wymagały jedynie napraw i bieżących remontów. 100 pozostałych jeszcze szlifiery niemieckich i przyuczających się do zawodu robotników polskich rozpoczęło produkcję szlifowaniem i zdobieniem pozostawionych zapasów oraz

¹ Aktualnie pałac jest siedzibą Urzędu Miasta i Gminy, a pozostałe budynki są remontowane.

² Obiekt i to przy zachowaniu regionalnego stylu budowlanego, istnieje do dnia dzisiejszego.

Ryc. 2. Układ przestrzenny miejscowości Schreckendorf-Seitenberg (Strachocin-Stronie Śląskie) w latach trzydziestych wieku XX. 1 – huta szkła, 2 – kościół, 3 – folwark i pałac 4 – kaplica Św. Onufrego

The spatial arrangement of locality the Schreckendorf -Seitenberg (Strachocin-Stronie Śląskie) in year thirtieth the age XX. 1 – glassworks, 2 – church, 3 – farm and palace, 4 – chapel Saint Onufry

półproduktów pochodzących także z huty w Szklarskiej Porębie. Zatrudnienie w latach 1945–1946 wynosiło ok. 80, w roku 1948 – 180, a już w roku 1950 – 230 osób. Do roku 1953 produkowano przede wszystkim naczynia laboratoryjne oraz butelki do mleka. Wraz ze zmianą profilu na wyrób szkła ołowiowego w asortymencie kryształów dmuchanych zatrudnienie wzrosło do ok. 400 osób. Rozbudowa huty w latach 1954–1960 spowodowała zwiększenie produkcji i różnorodności asortymentowej. W roku 1960 zatrudnionych było ok. 600 osób w działach zdobniczych i 280 na stanowiskach szlifierskich. Zakład z producenta drobnotowarowego stał się wielkotowarowym przedsiębiorstwem produkcji kryształów. W roku 1966 zatrudnienie wynosiło już ok. 1150 pracowników. Cztery lata wcześniej uruchomiono przyzakładową szkołę zawodową, gdzie kształcono w zawodzie hutnika i zdobnika.

Lata 1966–1970 to dalsza modernizacja i unowocześnianie urządzeń i obiektów produkcyjnych ukierunkowana na wyrób kryształów. W tym czasie zatrudnienie wzrosło do 1500 osób. Dla zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych zainicjowano rozwój budownictwa spółdzielczego. Z końcem lat 60. oddano do

Ryc. 3. Różnorodność form krajobrazu zabudowy miasta Stronie Śląskie: a) przy ul. Nadbrzeżnej, b) ul. Mickiewicza w kierunku do wsi Goszów
Diversity of forms of scenery buildings city Stronie Śląskie: a) near street Nadbrzeżna, b) street Mickiewicza in direction to village Goszów

użytku pierwsze 120 mieszkań, a już w latach 70 kolejne 280. Powstało osiedle mieszkaniowe z pięciokondygnacyjnymi budynkami realizowanymi w technologii W-70 („wielka płyta”). Zlokalizowanie zespołu budynków w bezpośrednim sąsiedztwie zakładu oraz klasyczna forma bloku „wielkiej płyty” to w konsekwencji: a) przesłonięcie obiektów architektury przemysłowej zakładu, b) praktyczne całkowite zasłonięcie dalszej perspektywy osiedla, c) zamknięcie ściany krajobrazu z wypłaszczeniem panoramy na wzgórzu Sowia Kopa (ryc. 3a). Interesującym, a w swej wymowie z pewnością kontrowersyjnym rozwiązaniem było stworzenie płaskiego tła dla krajobrazu budynków reprezentujących miejscowy styl budowlany. Wytworzonego układu z pewnością nie można uznać za obraz właściwej, a tym bardziej pożądanej formy architektury miejskiego wnętrza krajobrazowego. Decydując się na tę lokalizację, wypełniono wprawdzie pewną lukę przestrzenną, lecz zagęszczenie zabudowy nastąpiło poprzez wykorzystanie innej, obcej formy architektonicznej – ryc. 3b. Poprzez rozbudowę osiedla doprowadzono do pełnego zespolenia z sąsiadującą miejscowością Goszów. Praktycznie niemożliwym jest, aby wskazać, gdzie konkretnie wzdłuż ul. A. Mickiewicza, przebiegała granica między dzisiejszym miastem a sąsiadującą wiejską jednostką osadniczą.

Do roku 1980 w zakładzie w dalszym ciągu realizowano proces modernizacji i unowocześniania parku maszynowego. Osiągnięto najwyższy wzrost eksportu do krajów Europy Zachodniej oraz USA. W dalszym ciągu następował wzrost zatrudnienia, które w roku 1983 osiągnęło stan ok. 2200 zatrudnionych. Lata 1980–1983 to czas, gdy zaistniały już pierwsze sygnały dotyczące trudności z realizacją oraz zakończeniem rozpoczętych inwestycji. Jest to początek III etapu przekształcania formy i funkcji zakładu. Nastąpiła pewna stagnacja produkcji oraz pierwsze redukcje zatrudnienia. Nie miało to jednak wpływu na oddanie do użytku nowych lokali mieszkalnych. Lokalizacja nowego osiedla w południowo-wschodniej części miasta utworzyła łącznik przestrzenny z istniejącym już osiedlem „Morawka”. Projekt inwestycji zakładał powstanie kompleksu wielorodzinnych budynków mieszkalnych dla 3000, a docelowo dla 12 000 osób³ (Gawrzyński 1987). Budynki powstawały dalej według technologii W-70, lecz obserwowano już pewne modyfikacje, tak bryły budynku – budynki dwukondygnacyjne z poddaszem użytkowym, dach dwuspadowy, jak i elewacji – rezygnacja z ubogiej, a nawet siermiężnej zunifikowanej formy, na rzecz nieco bardziej interesujących rozwiązań i detali architektonicznych.

W latach 90. XX w. swój statut zmieniła huta. Powstała firma pod nazwą Huta Szkła Kryształowego „Violetta” S.A. z 100% udziałem Skarbu Państwa. Nastąpiły kolejne inwestycje przeznaczone na modernizację, unowocześnienie parku maszynowego oraz wprowadzanie na rynek coraz to nowszych wyrobów. W pierwszych latach XXI w. zaczęły piętrzyć się trudności z płynnością finansową spółki⁴. Wystąpiła konieczność wygaszania kolejnych pieców, a w następstwie kolejne zwolnienia. Według uzyskanych informacji w zakładzie zatrudnionych jest ok. 400 pracowników. Huta nie jest już jednostką samodzielną, a częścią grupy kapitałowej utworzonej m.in. przez zakład Irena, Lubiana, Ćmielów i Chodzież – polskich producentów kryształów i porcelany.

Wcześniej wspomniane osiedle „Morawka” to zwarty zespół budynków, które wznoszono w latach 1948–1952. Kompleks zlokalizowano na ówczesnym rozwidleniu dróg do Starej Morawy i Młynowa. Samą zaś budowę prowadzono pod zarządem i nadzorem administracji radzieckiej z przeznaczeniem dla pracowników kopalni uranu w Kletnie, Janowej Górze i Zakładu R-1 kopalni w Kowarach (Rybka-Ceglecka 1996). Forma przestrzenna osiedla oraz bryła budynków prezentuje charakterystyczny dla lat 50. XX w. styl budowlany. Natomiast całość układu wzorowana jest na kompozycji miasteczek radzieckich, które ze względu na swój charakter wymagały separacji przestrzennej. Główny trzon zespołu zabudowy tworzą jednakowe, podpiwniczone budynki dwuklatkowe.

³ Jest to z pewnością interesujące zjawisko, gdy liczba mieszkańców miasta oscyluje w granicach 6300–6500 mieszkańców.

⁴ Można jedynie przypuszczać, że decyzje, gdzie opcją podstawową było przyjęcie jednego podmiotu jako odbiorcy zagranicznego, a na rynek krajowy kierowany będzie drobny asortyment, nie było rozwiązaniem optymalnym.

Podstawową komunikację osiedla stanowi trakt prostoliniowy, obustronnie obsadzony drzewami, posiadający charakter alei. Drogi wewnętrzne połączone są z traktem głównym, zaś w układzie wzajemnym łączą się na placu o kształcie prostokąta. Część południowa to tylko jednoklatkowce, reprezentujące luźny układ przestrzenny z komunikacją opartą na planie okręgu z jednokierunkowym ruchem kołowym. Całe osiedle zostało wyposażone w obiekty usługowe zaspokajające podstawowe potrzeby mieszkańców. Powstała wyodrębniona przestrzennie i samodzielnie funkcjonująca postać osadnicza. Osiedle nie zostało jednak przejęte przez górników, ponieważ jeszcze przed zakończeniem prac budowlanych, zaniechano dalszej eksploatacji rudy uranowej, a kopalnie zostały rozwiązane. Teren oraz budynki decyzją administracji państwowej przeznaczono dla potrzeb powstającego szpitala psychiatrycznego. Obiekt został otwarty w maju 1952 r. jako „Państwowy Szpital i Ośrodek Rehabilitacyjny dla Nerwowo i Psychiczenie Chorych w Stroniu Śląskim”. W pierwszym roku działania placówka dysponowała tylko 50 łózkami i zatrudniała jedynie 50 osób. W ciągu trzynastu lat baza została powiększona do 1540 łóżek, a zatrudnienie wynosiło już 750 osób (Janicki 1998).

Szpital stał się drugim po hucie najważniejszym lokalnym pracodawcą. Zdecydowano, że głównym zapleczem mieszkaniowym dla pracowników będą wyznaczone budynki znajdujące się w obrębie kompleksu osiedla. W okresie 1980–1989 zmniejszyła się liczba fachowej kadry lekarzy, a relacja 7 lekarzy/1400 pacjentów była najgorszą wartością tego wskaźnika w kraju. Brakowało także personelu pomocniczego (Łukasiewicz 1998). Z początkiem lat 90. w szpitalu przeprowadzono zmiany strukturalne. Niektóre dotychczasowe komponenty zostały wydzielone i przekształcone w odrębne podmioty gospodarcze. Przekazano jednostce samorządu terytorialnego tereny byłego gospodarstwa rolnego oraz budynki mieszkań zakładowych. Mimo poczynionych działań sytuacja finansowa była nadal trudna. Brakowało środków na wydatki rzeczowe. Szpital zadłużał się. Generowało to niestabilność form i zakresu działania, a nawet niepewność co do dalszych losów jednostki. Według opracowanego przez Łukasiewicza (1998) Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego została ograniczona liczba łóżek do ok. 600, a w ślad za tym nastąpiło zmniejszenie zatrudnienia. Szpital w 1999 roku stał się jednostką samodzielną. Według Statutu placówki: a) organem założycielskim jest Urząd Marszałkowski woj. dolnośląskiego, b) obszarem działania jest woj. dolnośląskie, c) zakresem całodobowej opieki psychiatrycznej dla dorosłych jest diagnostyka, leczenie i rehabilitacja oraz orzecznictwo sądowo-psychiatryczne, d) struktura organizacyjna to pion medyczny, administracyjno-finansowy oraz inne komórki organizacyjne i samodzielne stanowiska pracy (*Statut... 2005*).

Przy takim ujęciu podległy placówce zakres działań pośrednich i pomocniczych został wyraźnie ograniczony. Szpital nie podlega już centralnemu finansowaniu, zarządzaniu czy kontroli. Obowiązki przejął organ samorządowy.

Stworzone zostały podstawy i warunki jego funkcjonowania, a czas wskaże racjonalność uzyskiwanych efektów.

Istnieje więc szansa, że nie ulegnie likwidacji ważne ogniwo kształtujące dotychczasową formułę funkcjonowania i rozwoju miasta. Osiedle Morawka pozostanie, gdyż część budynków użytkowane jest (będzie?) przez szpital, a pozostałe – po sprzedaży lokali – jako obiekty mieszkalne.

Zwartym przestrzenne elementem, który sąsiaduje od strony południowej z osiedlem „Morawka”, jest kompleks budownictwa jednorodzinne. Nie jest to wprawdzie osiedle domków reprezentujące ekstremalną różnorodność stylu budowlanego, ale także i nie jest też obrazem skrajnej monolityczności, graniczącej z identycznością sylwety obiektów. Z pewnością rozpoznawalna jest koncepcja układu przestrzennego zabudowy. Zgodność sposobu zagospodarowania z kanonem zachowania cech budownictwa regionalnego jest trudna, jeśli w ogóle możliwa, do rozpoznania. Jest przy tym wątpliwe, aby zachowano zasadę względnej jednorodności przy jednoczesnym harmonijnym zróżnicowaniu form.

PODSUMOWANIE

Stronie Śląskie to niewątpliwie interesujące miasteczko. Już lokalizacja – rozdroże prowadzące do Moraw – wskazuje na uwarunkowania i ograniczenia. Głównym impulsem, a w późniejszym okresie także i bodźcem rozwoju przestrzennego, była huta szkła. Do roku 1945 był to główny generator przekształcania się formy przestrzennej. Dzięki niej nastąpiło zespolenie przestrzenne wsi Strachocin z sąsiadującym Goszowem. Z kolei zespół pałacowy oraz kompleks budowli sakralnych przyczynił się do połączenia od strony południowej z wsią Stronie Śląskie. Powstał nowy układ osadniczy.

Po roku 1945 wznowiono działalność huty. Stopniowo wzrastało zatrudnienie, które w 1983 r. osiągnęło poziom ok. 2200 osób. Tak wysoka wartość przy ok. 6500 mieszkańcach miasta, i to nawet przy założeniu, że część zatrudnionych mieszka poza siedzibą zakładu, to wyjątkowy precedens. Dla każdej niemal rodziny zakład był bezpośrednim źródłem utrzymania. Świadcząc dodatkowo usługi socjalne, a w tym oferując mieszkania, stworzono warunki dla jeszcze pełniejszego uzależnienia, pełniejszej interakcji: zakład – społeczeństwo jednostki osadniczej. Funkcjonowanie szkoły przyzakładowej, to kolejny przyczynek do jeszcze silniejszej korelacji i powstania tzw. zatrudnienia generacyjnego. Gdy uwzględni się ponadto ok. 1-tysięczną załogę szpitala dla nerwowo i psychicznie chorych, to nie powinno dziwić, że wiodącym, a może nawet i jedynym problemem miejscowego społeczeństwa były sprawy huty i (lub) szpitala. Wieleletnie utrzymywanie się takich relacji to w efekcie ograniczenie, a nawet zmonopolizowanie zakresu postrzegania zjawisk przez społeczeństwo. Stąd ograni-

czona, a nawet i zminimalizowana, mobilność społeczna. Nie pozostaje to bez wpływu na jakość, rodzaj czy zakres zmian, np. zawężenie asortymentowe infrastruktury turystycznej do wynajmu kwater, czy też relatywnie słabe tempo powstawania nowych obiektów dla wypoczynku.

Ciekawa, może nawet i kontrowersyjna postać układu przestrzennego czy sposobu zagospodarowania miasta, to z pewnością istotny atut. Jednostka posiada potencjał, aby pełnić rolę ośrodka koncentrującego i wiążącego zarazem lokalny ruch turystyczny. Jednakże ubogi zestaw usług dla turystyki amatorskiej i kwalifikowanej świadczy o tym, że Stronie Śląskie jest tylko i wyłącznie miejscem – nawet nie przystankiem – na szlaku do Siennej (stacja narciarska na stoku Czarnej Góry) lub Kamienicy (zespół wyciągów narciarskich), czy też wędrówek w rejon Masywu Śnieżnika (m.in. Śnieżnik, Jaskinia Niedźwiedzia, kopalnia uranu w Kletnie, kąpielisko w Starej Morawie) lub Gór Białskich.

LITERATURA

- Gawrzyński M., 1987, *Nowa architektura Sudetów Wschodnich*, Architektura, 1–2 (435–436), s. 38–44.
- Janicki A., 1998, *Szpital psychiatryczny jako instytucja istniejąca na terenie miasta Stronie Śląskie*, [w:] A. Janicki (red.), *Stronie Śląskie i jego wsie gminne UM Stronie Śląskie*, s. 101–104.
- Korzeń J., Polański T., 1987, *Nowa architektura pod Karkonoszami*, Architektura, 1–2 (435–436), s. 34–37.
- Kowalczyk A., 2006, *Zmiana funkcji oraz rozwój zabudowy obszarów podmiejskich na przykładzie gminy Stawiguda*, [w:] T. Ossowicz, T. Zipser (red.), *Urbanistyka w działaniu*, Biblioteka Urbanisty, 9, s. 333–341.
- Łukasiewicz K., 1998, *Wojewódzki Szpital Psychiatryczny w Stroniu Śląskim w latach 1980–1998*, [w:] A. Janicki (red.), *Stronie Śląskie i jego wsie gminne*, UM Stronie Śląskie, s. 107–111.
- Mazurski K., 2000, *Miłość i dramaty królowny Marianny*, Oficyna Wydawnicza „Sudety”, oddział Wrocław.
- Piechnik B., 1998, *Monografia huty szkła kryształowego w Stroniu Śląskim w czasie od jej założenia do 1997 roku*, [w:] A. Janicki (red.), *Stronie Śląskie i jego wsie gminne*, UM Stronie Śląskie, s. 81–98.
- Rybka-Ceglecka I., 1996, *Studium środowiska kulturowego gminy Stronie Śląskie*, Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, Wrocław.
- Statut Wojewódzkiego Szpitala dla Nerwowo i Psychicznie Chorych w Stroniu Śląskim*, 2005, zał. nr 1 do Uchwały nr XLVII/639/2005 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego, UM Wrocław.
- Zathey M., 2006, *Ewolucja procesu suburbanizacji w regionie miejskim Wrocławia w XX i XXI wieku*, [w:] T. Ossowicz, T. Zipser, *Urbanistyka w działaniu*, Biblioteka Urbanisty, 9, s. 258–272.

SUMMARY

The subject of the analysis is identification of impulses that are generators of the form of the spatial structure of the small city. The object is the city of Stronie Śląskie located at the crossroads from Kłodzko through Bystrzyca Kłodzka or through Łądek Zdrój (Dolnośląskie Province) to Moravia (The Czech Republic). The result of the development of the glassworks in Strachocin and of the spatial influence of the grange with palace in the village Stronie Śląskie was the combination of villages Strachocin, Goszów, and Stronie Śląskie.

The analysis point that contemporary stimulus forming current image of the city are: a) the development of the glassworks b) the origin of the complex of buildings that later will form psychiatric hospital c) the origin in specific location of the residential buildings in the technology W-70.

The glassworks and hospital are main employers in the city. There is strong and locally limited interaction: the place of work - the society of the unit. As a consequence the city that has interesting morphological form, big potential and possibilities of the rest development remains apathetic in the area of the change and passive on the functional transformation in the area of the development of tourist infrastructure.

Robert KRZYSZTOFIK
Katedra Geografii Ekonomicznej
Uniwersytet Śląski
41-200 Sosnowiec, ul. Będzińska 60
robert_krzysztofik@interia.pl

OSIEDLA ZURBANIZOWANE BEZ FORMALNEGO STATUSU MIEJSKIEGO NA OBSZARZE POLSKI W ROZWOJU HISTORYCZNYM – PRÓBA TYPOLOGII

URBANIZED SETTLEMENTS WITHOUT FORMAL URBAN STATUS IN THE AREA OF POLAND ACCORDING TO HISTORICAL DEVELOPMENT – ATTEMPT OF TYPOLOGY

Zarys treści: W pracy przedstawiono zurbanizowane osiedla miejskie w perspektywie temporalnej, których rozwój ma lub miał miejsce na obszarze współczesnej Polski. Wyróżniono 36 różnych typów form osadnictwa zurbanizowanego, które scharakteryzowano w odniesieniu do takich cech typologicznych, jak: okres zaistnienia, kierunek rozwoju oraz funkcje dominujące.

Słowa kluczowe: osiedle zurbanizowane, kontinuum wiejsko-miejskie, funkcje osiedla

WSTĘP

Jednym z istotniejszych elementów badawczych geografii osadnictwa jest zagadnienie kontinuum wiejsko-miejskiego. W ramach tych badań mieści się także kwestia rzeczywistych efektów funkcjonowania kontinuum, sprowadzona do wydzielenia różnych typów zurbanizowanego osadnictwa, mieszczącego się w przedziale pomiędzy tradycyjną wsią rolniczą a miastem o funkcjach nierolniczych. W polskiej literaturze naukowej powstało na ten temat wiele cennych prac obejmujących cały kraj, jak i omawiających wybrane regiony. Funkcjonalno-osadniczy aspekt badań nad urbanizacją obszarów nie objętych jurysdykcją miejską jest również tłem niniejszego opracowania.

Zagadnienie znaczenia urbanizacji obszarów formalnie wiejskich – jakkolwiek podejmowane w wielu pracach – wciąż czeka na cykl badań w ujęciu dynamicznym. Chodzi tu o badania obejmujące sieć osadniczą w rozwoju dziejowym w aspekcie historyczno-osadniczym, jak również geograficznym. W niniejszej pracy skupiono się jedynie na dokonaniu wstępnej typologii funk-

cjonalnej miejscowości zurbanizowanych opisywanych w obu dziedzinach naukowych. Opisu typologii dokonano jedynie w oparciu o wybrane przykłady.

Celem pracy jest wskazanie na istotność form zurbanizowanych w szeroko pojętym rozwoju osadniczym Polski we współczesnych granicach. Tematyka ta ściśle nawiązuje do koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego (więcej: Falkowski 1993, Sokołowski 1999). Dynamizm wspomnianej koncepcji można potraktować w różnych ujęciach. W pracy ma on dwa aspekty. Pierwszy z nich odnosi się do pokazania ciągłości rozwoju form zurbanizowanych z podkreśleniem faktu „nienadążania” umiastowienia za urbanizacją. Drugi aspekt pokazuje, czy dana forma osadnicza prowadziła do rozwoju miasta czy raczej stanowiła formę zgentryfikowaną dawnego miasta. Osobną kategorią były miejscowości w strefach aglomeracji, niemal zawsze skazane na wchłonięcie przez sąsiednie większe miasto.

URBANIZACJA I UMIASTOWIENIE

Proces powstawania miast *de iure* w niniejszym opracowaniu określono mianem umiastowienia. Umiastowienie odnosi się tylko do powstawania i rozwoju sieci miast, a więc miejscowości posiadających prawa miejskie. Proces urbanizacji odnosi się zaś w szerszym znaczeniu do wszystkich miejscowości, które nabrały w jakimś stopniu cech miejskich. Ich status prawno-administracyjny jest w tym przypadku nieistotny. Urbanizacja obejmuje więc zarówno miasta, jak i nierolnicze wsie. Z tego punktu widzenia urbanizacja jest pojęciem nadrzędnym w odniesieniu do umiastowienia. Podstawą jej pomiaru są w tym przypadku cechy ekonomiczne, społeczne i przestrzenne. W węższym znaczeniu urbanizacja stanowi natomiast synonim umiastowienia. W opinii autora pojęcie to, mając dwa tak odmienne odniesienia, wymaga pewnego doprecyzowania, zwłaszcza w przypadku badań nad formami osadniczymi, które są efektem działań procesów urbanizacyjnych, ale w żadnym przypadku nie są miastami. Reasumując, przyjęto szersze spojrzenie na zagadnienie urbanizacji, uwypuklając proces umiastowienia jako jej element.

Zgodnie z wcześniejszą zapowiedzią przedmiotem badań w pracy są zurbanizowane formy osadnicze, które nie miały formalnego statusu miejskiego – jednostki, które nie uzyskały praw miejskich. W wielu przypadkach (szacunkowo ok. 1000) stanowiły jednak podłoże geograficzne późniejszych miast (Krzysztofik 2003). Orientacyjna liczba przypadków ewolucyjnej przemiany jednostki zurbanizowanej jest więc znaczna. Jeszcze bardziej liczna jest grupa co najmniej 3000–5000 miejscowości, które nigdy nie uzyskały statusu miasta, a posiadały od dawna charakter zurbanizowany. Uwzględniając fakt współczesnej powszechnej urbanizacji społecznej i ekonomicznej wsi, podaną powyżej liczbę należałoby nawet zwiększyć do 20 000 (Stelmach i in. 1990).

Obecnie w Polsce liczba zurbanizowanych wsi z pewnością przewyższa liczbę istniejących miast. W obu przypadkach mamy efekty działających procesów urbanizacyjnych. Ze statystycznego punktu widzenia wynika, że w odniesieniu do Polski – ale chyba też do większości państw Europy – urbanizacja to przede wszystkim populacja różnego typu wsi, w których funkcja rolnicza jest co najwyżej jedną z kilku (por. Sokołowski 1999, s. 37).

ZURBANIZOWANE FORMY OSADNICTWA WIEJSKIEGO – UJĘCIE DYNAMICZNE

Proces urbanizacji ziem Polski trwa już co najmniej 1000 lat. Nieco później, bo dopiero na początku XIII w. rozwinęły się pierwsze miasta (Bogucka, Samsonowicz 1986). Na marginesie ich rozwoju przez cały ten okres funkcjonowały i funkcjonują liczne miejscowości zurbanizowane nie będące miastami.

W tabeli 1 zestawiono ponad 30 różnych form osadniczych w kolejności pojawiania się ich w strukturze organizacji ekonomiczno-społecznej współczesnych ziem Polski. W kolumnie 3 wskazano okres rozwoju historycznego danej formy osadniczej, natomiast w kolumnie 4 kierunek jej późniejszych przemian. Zestawienie to – jakkolwiek niepełne – pokazuje, że poruszony problem miał swoje realne odniesienia w funkcjonujących sieciach osadniczych. Ponadto należy uzupełnić, że wymienione formy niemal zawsze wyprzedzały w swym istnieniu miasta *sensu stricte*. Tak było w przypadku początków państwa polskiego i relacji gród–miasto, w relacji osada górnicza – XVI-wieczne miasto górnicze, w przypadku urbanizacji osad fabrycznych w XIX wieku i tak jest przede wszystkim w czasach współczesnych w relacji wieś/strefy krawędziowe w stosunku do nowych miast.

W pierwszym okresie rozwoju form kontinuum widać miejscowości zurbanizowane dwójakiego typu: osadnictwo rozproszone (m.in. grody, targi, podzamcza i *liszki* czy osady klasztorne) oraz osadnictwo zaglomerowane (m.in. niektóre targi, *vici*, *viki*, *kicze* czy *chyże*). W drugim przypadku są to formy względnie wtórne, które rozwój zawdzięczały sąsiedniemu miastu lub ośrodkowi grodowemu. W okresie późniejszym dochodzą nowe formy zarówno pierwszego, jak i drugiego typu (m.in. jurydyki, rozbudowane przedmieścia czy część spośród tzw. nowych miast, głównie w Wielkopolsce). Należy również w tym miejscu odnieść się do powszechnego stereotypu dychotomii rolnicza wieś – usługowo-produkcyjne miasto epoki feudalnej. Z badań A. Nowaka (1978) prowadzonych w odniesieniu do XVI-wiecznego województwa kaliskiego wynika, że już wtedy poziom urbanizacji ekonomicznej wsi sięgał 20–25%. Na podkreślenie zasługuje fakt, że był to w tym okresie region plasujący się mniej więcej pośrodku pod względem poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego. Zbliżone wartości można wyliczyć w oparciu o analizy opublikowanych

Tabela 1. Typologia osiedli zurbanizowanych na obszarze Polski w rozwoju historycznym

Lp	Typ osady	Okres	Kierunek rozwoju	Funkcje dominujące	Lokalizacja Regionalna
1.	Grody z podgrodziami	A	A	UP	–
2.	Grody kasztelańskie	A	A	U	–
3.	Targi, w tym tzw. <i>fora compestria</i> i targi przyrodowe	A	A	U	–
4.	Nierolnicze osiedla przyklasztorne	A,B,C,D	A	U	–
5.	Nierolnicze osiedla przyzamkowe, podzamcza	A,B	A	UP	–
6.	<i>Vici*</i>	A	C	UP	–
7.	<i>Liszki*</i>	A,B	A	UP	Państwo krzyżackie
8.	<i>Kieczy</i> i <i>chczy*</i>	A	C	UP	Nowa Marchia
9.	Osiedla wymieniane jako <i>oppidum</i> , a niezorganizowane wg zachodniego prawa miejskiego	A	A	UP	–
10.	<i>Wiki*</i>	A	C	UP	Pomorze Zach.
11.	Osady górnicze, w tym osady posługujące się jedynie prawem górniczym	A,B	A	P	–
12.	Inne pre-industrialne osady manufakturalne i produkcyjne	A,B	A	P	–
13.	Niektóre centra dóbr rycerskich i szlacheckich	A,B	A	U	–
14.	Osady karczmarskie i tzw. <i>taberny</i>	A,B	A	U	–
15.	Część spośród miast zdegradowanych i potranslacyjnych	A,B,C	B	RUP	–
16.	Przedmieścia nieobjęte jurysdykcją miejską	A,B,C,D	C	UP	–
17.	Częściowo uprzemysłowione osady i kolonie leśne	A,B,C,D	A	P	–
18.	Osiedla portowe i przystanie (w tym <i>bindugi</i> i <i>pale</i>)	A,B,C,D	A	U	–
19.	Jurydyki	B	C	PU	–
20.	Część spośród tzw. <i>nowych miast</i>	B	C	P	Wielkopolska
21.	Miejscowości typu <i>marktflecken</i> i tzw. <i>targowiska</i>	B,C	B	UP	Prusy, Galicja
22.	Tzw. <i>miasteczka</i>	B,C	A lub B	UP	Galicja
23.	Tzw. <i>osady (miejskie)</i>	C	B	RUP	Królestwo Polskie
24.	Zurbanizowane wsie XIX i XX wieku	C,D	A	PR	–
25.	Wsie uprzemysłowione	C,D	A	P	–
26.	Gminy wiejskie o miejskich uprawnieniach finansowych	C,D	C	P	–
27.	Osady i osiedla przemysłowe (fabryczne)	C,D	A	P	–

28.	Osiedla wojskowe i twierdze	C,D	A	U	–
29.	Osiedla kolejarskie	C,D	A	U	–
30.	Wsie satelitarne oraz osiedla typu <i>miasto-ogród</i> i <i>miasto-las</i>	C,D	A	U	–
31.	Wsie wypoczynkowe i rekreacyjne, w tym uzdrowiska	C,D	A	U	–
32.	Wsie gminne	C,D	A	UR	–
33.	Tzw. <i>osiedla miejskie</i>	D	A	UP	–
34.	Wsie z centrami handlowo-usługowymi w strefach podmiejskich	D	A lub C	U	–
35.	Wsie z nowszymi inwestycjami przemysłowymi, zwłaszcza ich skupieniami typu <i>greenfield</i>	D	A lub C	P	–
36.	Wsie w strefach krawędziowych (<i>edge zones</i>) największych metropolii	D	A lub C	UP	–

Oznaczenia: Kolumna 3 – A – okres średniowieczny (umownie do 1500 r.), B – okres wczesnonowoczesny (umownie 1501–1800), C – okres industrialny (umownie 1801–1945), D – okres powojenny i współczesny (umownie od 1946 r.); Kolumna 4 – A – miejscowość zmierza w kierunku przekształcenia się w miasto, B – miejscowość powstała z dawnego miasta, C – miejscowość zmierza w kierunku integracji z istniejącym w pobliżu miastem; Kolumna 5 – P – funkcje produkcyjne, R – funkcje rolnicze, U – funkcje usługowe; Kolumna 6 – wyszczególniono jedynie regiony, gdzie dany typ miejscowości nie występował poza nimi. W pozostałych przypadkach wyznaczone typy osad występowały na całym lub na większej części współczesnego terytorium Polski.

* lokalne określenia feudalnych przedmieści zurbanizowanych, wydzielonych także w oparciu o czynnik narodowościowy.

Źródło: opracowanie własne.

lustracji i innych spisów dla Małopolski, innych części Wielkopolski, Prus, Podlasia, Śląska czy dawnej Rusi Czerwonej.

Wyraźny wzrost wskaźnika urbanizacji traktowanego jako liczba wsi nierolniczych w stosunku do tych o funkcjach rolniczych lub udziału ludności nierolniczej w ogóle ludności wiejskiej miał jednak miejsce dopiero w XIX, a zwłaszcza w XX wieku. Cechą XIX-wiecznego kontinuum wiejsko-miejskiego było też w wielu przypadkach bardzo charakterystyczne odwrócenie tej relacji w kierunku „kontinuum miejsko-wiejskiego”. Przyczyna tego tkwiła rzecz jasna w bardzo licznych – w porównaniu z poprzednimi stuleciami – degradacjach prawno-administracyjnych miast. Te z kolei były efektem problemów z dopasowaniem bazy ekonomicznej i modernizacją struktur społeczno-ekonomicznych przy przejściu systemowym z epoki feudalnej w kapitalistyczną. Nadal jednak osadnictwo zurbanizowane przyjmuje różne typy lokalizacyjne. W coraz większym stopniu jednak – w nawiązaniu do epoki feudalnej – uzależnione jest od trzech elementów przestrzeni geograficznej:

- dużych miast i zespołów miejskich,
- obszarów surowcowych,
- linii komunikacyjnych.

W XIX i XX wieku te trzy elementy zaznaczyły się w rozwoju i rozmieszczeniu osiedli zurbanizowanych w stopniu najsilniejszym od prapoczątków osadnictwa o charakterze miejskim w średniowieczu.

Przyjmując, że minimalny poziom ludności „zurbanizowanej” pod względem społecznym i ekonomicznym wynosi co najmniej 10–20%, stwierdza się współcześnie niemal powszechną urbanizację wsi (Stelmach i in. 1990).

ZURBANIZOWANE FORMY OSADNICTWA WIEJSKIEGO – UJĘCIE FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNE

Ważnym elementem badań nad rozwojem osadnictwa zurbanizowanego jest aspekt funkcjonalny. Zasadniczym punktem wyjścia jest tu kwestia nierolniczego charakteru omawianego typu osadnictwa. W pracy wskazano na te typy jednostek osadniczych, w których funkcja usługowa lub produkcyjna jest co najmniej równorzędną dla istniejących w nich funkcji rolniczych.

Funkcja nierolnicza może mieć charakter pierwotny (m.in. osady górnicze, targi, osady kolejarskie i inne) lub wtórny (m.in. niektóre przedmieścia, wsie zurbanizowane, wsie w strefach krawędziowych i inne). W pierwszym przypadku osiedle ma charakter nierolniczy od momentu swojego powstania lub z innego punktu widzenia „powołały go do życia” funkcje rolnicze. W drugim przypadku mamy do czynienia z ewolucyjnym procesem urbanizowania się pierwotnie rolniczej wsi. Ten przypadek aktualnie jest najczęściej spotykany w krajowej sieci osadniczej.

W tabeli 1 wskazano na dominujące funkcje zagregowane każdego z typów osadniczych. W części przypadków funkcje mieszane z udziałem usługowej i produkcyjnej mogły być odmienne, np. jurydyki usługowo-produkcyjne czy wręcz usługowe. Z uwagi na zróżnicowanie funkcjonalne dominujący profil funkcjonalny wskazano jedynie w oparciu o część prezentowanych w krajowej literaturze studiów przypadków.

Najbardziej rozpowszechnionymi dziedzinami produkcji w zurbanizowanych osiedlach było w przeszłości hutnictwo kruszców, produkcja włókienniczo-odzieżowa i spożywcza. Osobnym zagadnieniem było także górnictwo. Wszystkie wymienione branże znacząco w swej genezie wyprzedziły pojawienie się pierwszych miast. W praktyce to właśnie ośrodki produkcyjne o wymienionych profilach ekonomicznych były najczęstszą przesłanką do przekształcania ich w ośrodki miejskie *de iure*.

Ranga funkcji nierolniczych wsi w okresie przedindustrialnym była znacząca, zwłaszcza w Sudetach, na Górnym Śląsku, w zachodniej Małopolsce czy rejonie Gór Świętokrzyskich. Pełną dokumentację regionalną, uwzględniającą strukturę i specyfikę ekonomiczną obszarów nierolniczych w XVIII w. prezentują m.in. prace H. Madurowicz i A. Podrazy (1958) czy Atlas historyczny Polski (1983).

Skala rozwoju społeczno-ekonomicznego ziem Polski w XIX i XX wieku oraz łatwość i dostępność środków komunikacji sprawiły, że działalność produkcyjna w znaczącym stopniu przesunęła się z tzw. tradycyjnych rejonów surowcowych, paliwowych czy związanych z tradycjami historycznymi do innych części kraju. Zjawisko to szczególnie widoczne było po II wojnie światowej. Nową jakością w przestrzeni osadniczej Polski były w XX wieku wielkie inwestycje przemysłowe lokalizowane w typowo rolniczych rejonach. Szczególnie wiele obiektów tego typu funkcjonuje w branżach przemysłu: mineralnego, paliwowo-energetycznego czy spożywczego.

Równie długie tradycje w ośrodkach nieumiastowionych ma działalność usługowa, w tym funkcje handlowe. Usługi podobnie jak działalność produkcyjna mogły mieć charakter pierwotny (np. osady targowe, duża część jurydyk), jak i wtórny (np. niektóre klucze dóbr szlacheckich czy magnackich).

Z uwagi na specyfikę działalności usługowej, sprowadzającej się m.in. do roli centrotwórczej, jej lokalizacja poza prawnie istniejącymi ośrodkami miejskimi niemal zawsze była dla nich wielkim zagrożeniem. Innym zjawiskiem charakterystycznym dla epoki feudalnej było stosunkowo szybkie przekształcanie się osad o funkcjach usługowo-handlowych w miasta. Wyjątek stanowiły jedynie jurydyki i niektóre przedmieścia. Te jednak skazane były w większości przypadków na wchłonięcie w obręb metropolii, wokół której się rozbudowały. Przełomem w roli usług w osadnictwie niemiejskim był wiek XIX. Powszechność usług wzrosła w dwóch różnych ujęciach. Po pierwsze uzupełnione zostały usługi w setkach większych wsi rolniczych. Od tego okresu wzrasta bowiem liczba wiejskich szkół oraz punktów drobnego handlu i wymiany, a także innych usług. W dużej części wsi wzrasta rola funkcji administracyjnych (ośrodki gminne). Ten model rozwija się szczególnie po II wojnie światowej, a przede wszystkim po zmianie systemowej w roku 1989. Współcześnie większość wsi posiada uzupełniającą funkcję usługową.

Drugi model rozwoju ośrodków usługowych bez formalnego statusu miejskiego stanowiły miejscowości, których rozwój opierał się o działalności wyraźnie wyspecjalizowane. Na plan pierwszy wysuwały się szeroko rozumiane funkcje wypoczynkowe. Ich efektem jest co najmniej kilka typów osadniczych, które w artykule sprowadzono w zasadzie do dwóch głównych określeń: wsi satelitarnych wraz z osiedlami typu miasto-ogród i miasto-las oraz wsi wypoczynkowo-uzdrowiskowych, uwzględniających także osadnictwo turystyczne. Dzieje urbanizacji ziem Polski dowodzą, że w warunkach dużego potencjału demograficznego miejscowości tego typu po pewnym czasie uzyskują jednak prawa miejskie.

W pierwszym modelu – wsie o zróżnicowanej gamie usług i stanowiącej lokalny ośrodek centrotwórczy – zjawisko to jest znacznie rzadsze. Wyjątek stanowią tu jedynie wsie o tradycjach miejskich (Tkocz 1998, Krzysztofik 2006b).

Całkiem nowym zjawiskiem w ostatnim okresie są podmiejskie wsie koncentrujące działalność usługową i handlową w obiektach o charakterze wielkopowierzchniowym. Często – jak to ma miejsce np. w podwrocławskich Bielanach – towarzyszy im funkcja produkcyjna i mieszkaniowa. Ich profil przestrzenno-osadniczy oraz ekonomiczno-społeczny w dużej mierze nawiązuje do teorii miast krawędziowych, chociaż w polskich warunkach trudno jeszcze znaleźć miejscowość lub ich zgrupowanie, które spełniałyby wszystkie kryteria definicyjne wymienionego wyżej modelu (Krzysztofik 2006a).

ZAKOŃCZENIE

Rozwój funkcji nierolniczych na wsi jest zjawiskiem ogólnoeuropejskim. Model ten szeroko upowszechnił się również na obszarze Polski. Jakkolwiek miał on już istotne znaczenie w epoce feudalnej, to szczególnie rozwinął się w XIX i XX w. Całkiem nowym okresem wzrostu jego dynamiki jest ostatnich kilkanaście lat związanych z wprowadzeniem gospodarki rynkowej.

Aktualnie większość wsi – w tym wszystkie średnie i duże – jest w Polsce zurbanizowanych w wymiarze ekonomicznym. Profil ekonomiczny wsi polskiej nie jest jednak sprzężony z wizerunkiem przestrzennym, rozumianym jako udział różnych typów zagospodarowania i użytkowania poszczególnych terenów, a powszechnie określanym mianem przestrzennego aspektu urbanizacji. Analogicznie sytuacja przedstawia się w przypadku społecznego aspektu procesu urbanizacji. Ustawiczne nienadążanie urbanizacji społecznej i przestrzennej za ekonomiczną nie jest zjawiskiem nowym. Niemniej skala zmian i ich powszechność prowadzi do tego, że model kontinuum wiejsko-miejskiego, pomimo znaczącego dorobku, wymaga niewątpliwie jeszcze dalszych badań.

LITERATURA

- Bogucka M., Samsonowicz H., 1986, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Falkowski J., 1993, *Przekształcenia funkcjonalno-strukturalne i przestrzenne obszarów wiejskich Polski (Ujęcie diagnostyczno-modelowe)*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Janczak J. (red.), 1983, *Atlas historyczny Polski. Śląsk w końcu XVIII wieku*, T. II, Ossolineum, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź.
- Krzysztofik R., 2003, *Rozmieszczenie miast i umiastowienie obszaru Polski w okresie od XIII do XX wieku*, maszynopis rozprawy doktorskiej, Sosnowiec.
- Krzysztofik R., 2006a, *Miasta krawędziowe. Nowa forma osadnicza w przedmiocie badań geografii miast*, *Czasopismo Geograficzne*, 77, 3, s. 164–181.
- Krzysztofik R., 2006b, *Nowe miasta w Polsce w latach 1980–2007. Geneza i mechanizmy rozwoju. Próba typologii*, Wydawnictwo WNoZ US, Sosnowiec.

- Madurowicz H. Podraza A., 1958, *Regiony gospodarcze Małopolski zachodniej w drugiej połowie XVIII wieku*, Ossolineum, Wrocław, Kraków.
- Nowak A., 1978, *Przeobrażenia struktury społecznej ludności wiejskiej w Polsce w okresie panowania systemu folwarczno-pańszczyźnianego (XV–XVIII w.)*, [w:] J. Wiślocki (red.), *Badania nad historią gospodarczo-społeczną w Polsce*, PTPN, Poznań, PWN, Warszawa, s. 131–146.
- Sokołowski D., 1999, *Zróżnicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Stelmach M., Malina R., Tkocz J., Żukowski B., 1990, *Obszary wiejskie i grunty rolnicze w Polsce. Wyniki badań ankietowych 1988, 1–4*, Akademia Rolnicza we Wrocławiu, Wrocław.
- Tkocz J., 1998, *Organizacja przestrzenna wsi w Polsce*, Wydawnictwo UŚ, Katowice.

SUMMARY

In this paper urbanized settlement typology on the area of contemporary Poland is discussed. 36 settlement types are shown which have developed in different historical periods. There are two aspects of the problem: dynamic and spatial-functional. Dynamic aspect concerns historical change ability of non-rural settlement and some differences between geographical-historical regions of Poland. Questions of i.e. selected functions of non-rural settlements (for example: trade, industry, transport) as well as some i.e. original and secondary functions is discussed in the context of spatial-functional aspect. In the paper some suggestions concerning the problem of the great participation of urbanized villages in all number of them, are offered, both in the past and in contemporary times. In this article economic aspect of the urbanization process has been taken into consideration. It is suggested that spatial development of urbanization on rural areas could not keep up with the economic and social ones.

Aleksandra JEZIERSKA-THÖLE
Instytut Geografii
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
87-100 Toruń, ul. Gagarina 9
alekjez@uni.torun.pl

KONTINUUM MIEJSKO-WIEJSKIE METROPOLII BERLINA – ROZWÓJ RELACJI FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNYCH

FUNCIONAL AND SPACIAL DEVELOPMENT OF THE URBAN-RURAL CONTINUUM OF BERLIN METROPOLITAN AREA

Zarys treści: W artykule przedstawiono zmiany relacji funkcjonalno-przestrzennych w obszarze kontinuum miejsko-wiejskiego metropolii Berlina zachodzące w latach 1990–2004. Ukazano uwarunkowania historyczne, osadnicze oraz prawne polityki rozwojowej w Niemczech. Szczegółową analizą objęto zmiany strukturalne w zakresie demografii, struktury zatrudnienia oraz użytkowania ziemi.

Słowa kluczowe: relacje funkcjonalno-przestrzenne, kontinuum miejsko-wiejskie, obszar metropolitalny, Berlin, obszary wiejskie Brandenburgii

WSTĘP

Kontinuum miejsko-wiejskie metropolii Berlina jest przykładem wzajemnej zdolności uzupełniania się wielkiego miasta i otoczenia na bazie istniejącego potencjału przyrodniczego, społecznego i ekonomicznego oraz nawiązania relacji funkcjonalno-przestrzennych po 45 latach izolacji przestrzennej. Metropolia Berlina i kraj związkowy Brandenburgia posiadają obecnie status regionu stołecznego w zjednoczonych Niemczech i stanowią najważniejszy biegun wzrostu gospodarczego pośród nowych krajów związkowych.

Metropolia Berlina, stanowiąca jednocześnie kraj związkowy, położona jest we wschodniej części Niemiec, w odległości 80 km od granicy z Polską, w środkowej części Brandenburgii. Powierzchnia metropolii wynosi 892 km² i zamieszkała jest przez 3,4 mln mieszkańców, co stanowi 57,5% regionu stołecznego. Gęstość zaludnienia wynosi 3800 osób/km², przy 231 osobach/km² dla Niemiec.

Rozwój relacji funkcjonalno-przestrzennych i ścisłej współpracy zjednoczonego Berlina z nowo utworzonym krajem związkowym Brandenburgią odbywał się w zróżnicowanych warunkach polityczno-gospodarczych. Globalizacja gospodarki, rozszerzenie Unii Europejskiej oraz położenie geograficzne metropolii w pobliżu nowych rynków Europy Środkowej i Wschodniej były znacznym atutem w skali międzynarodowej. Z drugiej zaś strony zarysowujące się zmiany demograficzne (np. napływ obcokrajowców z Turcji i Rosji), odmienna przeszłość polityczna i gospodarcza stanowiły znaczne utrudnienie w rozwoju funkcjonalno-przestrzennym (Lapple 2002).

Głównym celem badań jest ukazanie charakteru i tempa zmian relacji funkcjonalno-przestrzennych w obszarze kontinuum miejsko-wiejskiego metropolii Berlina zachodzących w latach 1990–2004. W pierwszym etapie pracy przedstawiono uwarunkowania historyczne, osadnicze oraz prawne polityki rozwojowej w Niemczech. Drugi aspekt badawczy obejmuje zmiany funkcjonalne w zakresie: demografii, użytkowania ziemi, usług i gospodarki.

UWARUNKOWANIA HISTORYCZNE

Oddziaływanie miasta na region w postaci różnorodnych relacji funkcjonalnych (militarnych, usługowych, przemysłowych, kulturalno-naukowych, itp.) ma swoje długoletnie odbicie w historii społeczno-gospodarczej tego regionu. Dominująca funkcja militarna, rozwinięta na szeroką skalę przez Fryderyka Wilhelma I, przetrwała do końca lat 80. ubiegłego wieku. Pozostałością po niej są liczne obiekty wojskowe w centrum miasta i strefie podmiejskiej. Rewolucja przemysłowa XIX w. zapoczątkowała rozwój przemysłowy i handlowy miasta i regionu. Rozwinał się tu przemysł maszynowy, metalowy (Borsig), elektroniczny (Siemens, AEG, BEWAG) i sukienniczy. Napływ ludności do pracy w XIX w. spowodował eksplozję demograficzną, nie spotykaną w dziejach miast europejskich. W latach 1857–1905 liczba mieszkańców wzrosła czterokrotnie – z 450 tys. do 2 mln osób. Berlin stał się przodującą niemiecką metropolią. Jednocześnie w tym czasie zwiększyła się jego powierzchnia z 35 do 59 km², na skutek włączenia do miasta gmin wiejskich liczących ponad 100 tys. mieszkańców (Saupe, Basten 1999).

Rozwój Berlina i regionu przerwany został ze względów politycznych w latach 1945–1989 podczas istnienia Niemieckiej Republiki Demokratycznej, a w szczególności w okresie „zimnej wojny” oraz zamknięcia zachodniej części miasta w latach 1962–1989 tzw. „murem berlińskim”. W tym okresie doszło do całkowitej izolacji Berlina Zachodniego od obszarów wiejskich, zerwania jakichkolwiek więzi społecznych, kulturalnych i gospodarczych oraz wszelkich powiązań przestrzennych relacji miasto (Berlin Zachodni)–wieś. Sytuacja ta doprowadziła do polaryzacji społeczno-gospodarczej całego regionu metropolii

talnego, w tym wyłączenia z użyteczności publicznej terenów miejskich i wiejskich wzdłuż muru berlińskiego (Lenhart 2002).

Zjednoczenie dwóch państw NRD i RFN dnia 01.07.1990 r. w jeden organizm państwowy w ramach Unii Gospodarczo-Społecznej i Walutowej (Wirtschafts-Währungs-und Sozialunion) ożywiło powiązania funkcjonalno-przestrzenne Berlina z krajem związkowym Brandenburgią, w wyniku czego nasiliły się kontakty społeczne i gospodarcze oraz migracje i ruchy wahadłowe ludności (Werner 1991). System osadniczy metropolii i regionu zmienił swoją strukturę przestrzenną w tempie, jakiego nie znają inne regiony metropolitalne Europy. Przykładem są m.in. zmiany użytkowania terenu, rozwój osiedli mieszkaniowych w strefie podmiejskiej, lokalizacja przedsiębiorstw przemysłowych na terenach wiejskich.

UWARUNKOWANIA STRUKTURALNO-OSADNICZE

Miasto Berlin i jego region tworzą tzw. „bliższy obszar wzajemnych powiązań”, który charakteryzuje się specyficzną strukturą osadniczą, różniącą się od innych metropolii świata. Na strukturę osadniczą, zwaną „gwiazdą berlińską”, składa się zwarty rdzeń z osiami osadniczymi wzdłuż torów kolejowych, biegnącymi gwiazdźście w kierunku otoczenia. Układ ten jest wynikiem planowanego rozwoju osadniczego początku XX wieku. Współczesny urbanistyczny rozwój metropolii zachowuje ten układ przestrzenny, ponieważ tworzy on bardzo dobre warunki do zrównoważonego rozwoju przestrzennego. Układ osadniczy metropolii rozwija się zgodnie z zasadą policentryczności (Krajewski 2006). Polega ona na wyznaczeniu stref osadniczych, w których koncentruje się 84% planów miejscowych oraz terenów otwartych z ochroną zasobów na wielkich powierzchniach, gdzie dopuszczalny jest rozwój osadniczy z zachowaniem określonych warunków.

UWARUNKOWANIA PRAWNE POLITYKI ROZWOJOWEJ

Zarówno metropolia Berlina, jak i Brandenburgia mają ogromną szansę stać się wysoko rozwiniętym regionem gospodarczym o znaczeniu międzynarodowym. Do osiągnięcia tego celu służą, m.in. instrumenty planowania przestrzennego, a w szczególności „Wspólne planowanie dla Berlina i Brandenburgii” (Gemeinsamplanen für Berlin und Brandenburg 2004). W 1996 r. utworzony został wspólny wydział planowania krajowego, który jest jedyną w swoim rodzaju placówką w Niemczech o tak dalekosiężnej formie instytucjonalizacji współpracy. Wydział ten jest zarówno częścią berlińskiego Zarządu Senatu ds. Rozwoju Miasta, jak i Brandenburskiego Ministerstwa Infrastruktury i Gospo-

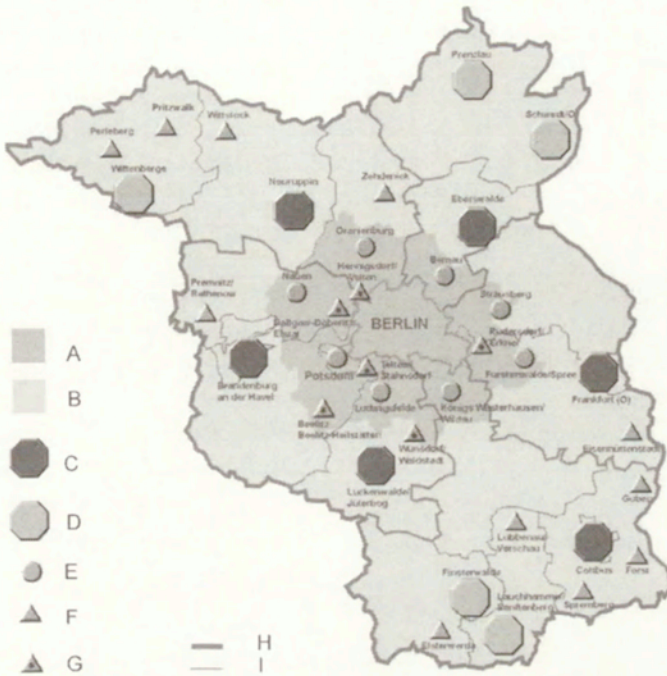
darki Przestrzennej. Działalność planistyczna prowadzona przez ten wydział dotyczy całego obszaru obu krajów związkowych.

Głównym celem „wspólnego planowania” jest rozwój społeczno-gospodarczy zarówno metropolii, jak i obszarów wiejskich poprzez wzajemne przenikanie powiązań funkcjonalno-przestrzennych, np. obszary wiejskie są obszarami żywicielskimi dla miasta, pełnią jednocześnie funkcję wypoczynkowo-rekreacyjną, metropolia zaś pełni przede wszystkim funkcję usługową, tj. administracyjną, ekonomiczną, naukową oraz kulturalną. Harmonijne i zrównoważone relacje funkcjonalno-przestrzenne wymagają z jednej strony licznych przedsięwzięć planistycznych, jak np. budowa kompleksów przemysłowych handlowych, mieszkalnych i naukowych na obrzeżach metropolii, jak również infrastrukturalnych, w postaci dobrze rozwiniętej komunikacji podmiejskiej (S-Bahn), autostrad (Berliner Ring). Z drugiej zaś strony, często występuje presja rozwojowa na cenne przyrodniczo obszary krajobrazowe i zasoby naturalne, które wymagają ochrony zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju przestrzeni (*Nachhaltige... 2004, Natura 2000*).

Zgodnie z ustawą o zagospodarowaniu przestrzennym (Raumordnungsgesetz 1998, pkt. 1 ust. 3) w systemie planowania przestrzennego istnieje zasada „sprzężenia zwrotnego”. Oznacza to, że rozwój społeczno-gospodarczy pojedynczej jednostki regionalnej uwzględnia warunki i wymagania całego obszaru, jednocześnie cały obszar akceptuje warunki i wymagania swoich poszczególnych części. W 2004 r. wszedł w życie krajowy plan rozwoju dla całego obszaru. Modelem przestrzennym rozwoju Berlina i Brandenburgii jest „system miejscowości centralnych”. Miasto centralne i otoczenie tworzą tzw. bliższy obszar wzajemnych powiązań w drodze policentrycznego rozwoju kraju. Rozwój regionu następuje policentrycznie, tzn. nie ogniskuje się tylko na obszarach aglomeracji, lecz obejmuje cały obszar planistyczny (*Gemeinsamplanen... 2007*). Układ ten zapewnia osiągnięcie równych warunków życia, stabilny rozwój obszaru i wyrównanie nierówności przestrzennych.

Funkcję kluczową koncepcji „decentralnej koncentracji” pełni 6 regionalnych centrów rozwojowych. Są to miasta: Brandenburg, Neuruppin, Eberswalde, Frankfurt/Oder, Cottbus, Jüterborg/Luckenwalde położone pierścieniowo w odległości 60–100 km od Berlina, tworzące wieniec otaczający metropolię. Miasta te wspierają rozwój zewnętrzny obszaru. Ważnym zadaniem przyczyniającym się do podniesienia jakości całego obszaru jest jednocześnie zachowanie obszarów wiejskich jako cennych obszarów gospodarczych, przyrodniczych i rekreacyjnych. Kolejne osiem centrów w otoczeniu Berlina to miasta, do których dociera kolej miejska. Na te centra skierowane będą w przyszłości zapotrzebowania na tereny osadnicze w zakresie wzmoczonych procesów suburbanizacji (Erdmann 1999). W koncepcji wyznaczono również 6 miejscowości o „szczególnej potrzebie działania” w bliższym obszarze wzajemnych powiązań. Są to miasta, w których występują szczególnie trudne problemy, takie

jak: istnienie dawnych obiektów wojskowych, poprzemysłowych czy też tereny o rozproszonej strukturze osadniczej, jak: Erkner, Wunsdorf, Hennigsdorf, Beelitz (ryc. 1).

Ryc. 1. Krajowy program rozwoju Berlina-Brandenburgii. A – bliższy obszar wzajemnych relacji funkcjonalno-przestrzennych, B – zewnętrzny obszar rozwojowy, C – regionalne centrum rozwojowe wieńca miasta, D – regionalne centrum rozwojowe zewnętrznego obszaru rozwojowego, E – centrum w bliższym obszarze wzajemnych oddziaływań, F – przemysłowy ośrodek rozwojowy, G – miejscowości o szczególnej potrzebie działania, H – granica Brandenburgii, I – granica powiatu. Źródło: *Gemeinsamplanen für Berlin und Brandenburg 2004*.

*Joint state development program of Brandenburg and Berlin. A – close sphere of influence of Brandenburg-Berlin, B – outer development area, C – regional development centre of urban crown, D – regional development centre of outer development area, E – centre in close sphere of influence, F – commercial, industrial der location in outer development area, G – areas particularly in need of action within close sphere of influence. H – land border, I – district border. Source: *Gemeinsamplanen für Berlin und Brandenburg 2004*.*

PROCESY SUBURBANIZACJI

Zjednoczenie Niemiec i otwarcie granic wywołało intensywne procesy suburbanizacji w strefie kontinuum metropolii Berlina, typowe dla miast Europy Zachodniej w ubiegłym wieku. Najintensywniejszy przebieg tych procesów

wystąpił w połowie lat 90. i wyrażał się m.in. poprzez wzrost liczby ludności, wzrost zatrudnienia w pozarolniczej strefie produkcyjnej, zmiany użytkowania ziemi oraz rozwój infrastruktury technicznej na terenach strefy podmiejskiej. Jednocześnie obszary wiejskie przeżywały okres spadku przyrostu naturalnego (ryc. 2) oraz wzmożonego odpływu ludności wiejskiej do stolicy Niemiec i landów zachodnich. Straty ludności wiejskiej powiaty rekompensowały poprzez napływ ludności, w tym około 50% z Berlina (Lenhart 2002).

Intensywne procesy suburbanizacji wystąpiły w powiecie Potsdam-Mittelmark. W latach 1990–2004 liczba ludności wzrosła tam aż o 23%. Jest to najwyższy wskaźnik dla całej Brandenburgii. Szczególnie w miejscowościach wiejskich położonych w bezpośredniej strefie oddziaływania metropolii, tj. Nuthetal i Stahnsdorf, liczba ludności wzrosła o 100% oraz o 50% np. w miejscowościach: Kleinmachnow, Michendorf, Schwielowsee. Na obszary wiejskie napłynęła przede wszystkim ludność młoda, co doprowadziło do zmian w strukturze wieku ludności. Średnia wieku obniżyła się do 42 lat, tj. poniżej średniej dla Brandenburgii wynoszącej 44 lata. Następnie wzrósł do 25% udział ludności młodej w wieku 20–40 lat.

Analiza przestrzenna przyrostu rzeczywistego ludności w latach 1991–2004 wykazuje, że na początku lat 90. wszystkie sąsiadujące z metropolią powiaty posiadały ujemny przyrost rzeczywisty (tab. 1), głównie na skutek wielkiej fali

Ryc. 2. Przyrost naturalny w 2004 r. (%). Źródło: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 2004. Natural increase in year 2004. Source: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 2004.

Tabela 1. Przyrost rzeczywisty ludności i saldo migracji mieszkańców

Powiat	Przyrost rzeczywisty			Saldo migracji		
	1991	1997	2004	1991	1997	2004
Barnim	-1500	5000	1900	-800	5800	2200
Dahme-Spreewald	-1700	3800	1100	-1000	3500	1100
Havelland	-1100	3800	800	-500	3800	800
Markisch-Oderland	-2000	4000	400	-1000	4800	1000
Oberhavel	-1100	5800	1800	300	6100	2000
Oder-Spree	-2100	2100	-1100	-1100	2900	-800
Potsdam- Mittelmark	-1200	3100	1400	-100	4200	1800
Teltow-Flaming	-1900	3000	300	-1000	3500	800

Źródło: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 1991, 1997 i 2004.

migracyjnej obywateli byłego NRD do Niemiec Zachodnich i Berlina. Migracja dawała wówczas szansę na szybki wzrost stopy życiowej, gdyż na terenach postkomunistycznych jeszcze przez 5 kolejnych lat płace i wynagrodzenia były niższe niż w RFN. Dodatni przyrost rzeczywisty zanotowano ponownie pod koniec lat 90., z chwilą powstania nowych terenów osiedlowych, przemysłowych i usługowych na terenach wiejskich. W tym okresie następował intensywny rozwój infrastruktury technicznej, w tym renowacja starych osiedli wiejskich, co sprzyjało powstawaniu nowych miejsc pracy szczególnie dla pracowników rolniczych gospodarstw spółdzielczych. Największy wzrost przyrostu rzeczywistego zanotowano w powiatach położonych na najatrakcyjniejszych terenach Pojezierza Brandenburskiego (ryc. 3), charakteryzujących się dużym udziałem terenów leśnych oraz jezior, tj. Potsdam-Mittelmark (+23,1%) oraz Oberhavel (17,9%), Barnim (17,1%) i Havelland (17,1%). Wzrost liczby ludności nastąpił głównie w wyniku napływu ludności z Berlina (ponad 60%) oraz z Niemiec Zachodnich (głównie inwestorów, polityków, rolników).

W 2004 r. najwyższym saldem migracji charakteryzował się powiat Oberhavel (10,7%), a następnie Barnim (7,5%) i Potsdam-Mittelmark (7,1%). Powiat Barnim cechował się jednocześnie największą gęstością zaludnienia obszarów wiejskich (118 osób/km²), w całej Brandenburgii (86 osób/km²). W latach 1991–2004 napłynęło tu 100 tys. ludności, w tym 55 tys. z Berlina. Jednocześnie wyemigrowało 65 tys., w tym 40 tys. do stolicy Niemiec. Tymczasem jeszcze do 1993 r. w powiecie utrzymywał się ujemny przyrost naturalny (-1500 osób) i ujemne saldo migracji (-323 osób). Dodatkowym atutem powiatu Barnim jest bardzo dobrze rozbudowana sieć połączeń komunikacyjnych z regionem.

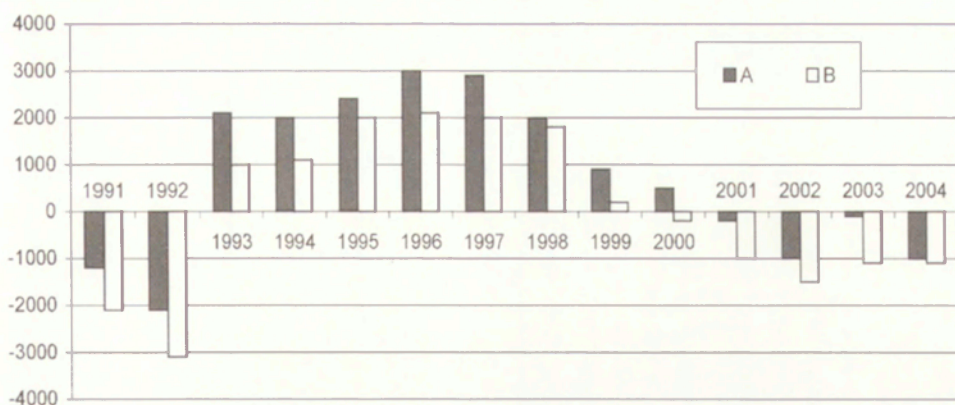
Ryc. 3. Przyrost rzeczywisty według powiatów w latach 1991–2004 (%). Źródło: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 1991, 2004.

Real increase in the years 1991–2004. Source: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 1991, 2004.

Natomiast zjawisko depopulacji ludności utrzymywało się od początku lat 90. w powiecie Oder-Spree. W latach 1991–2004 spadek przyrostu rzeczywistego wyniósł $-0,2\%$ (ryc. 3). Główną tego przyczyną był odpływ ludności młodej, co doprowadziło do zachwiania proporcji w strukturze wieku i pogłębienia procesów starzenia się ludności wiejskiej. W latach 1990–2004 udział ludności młodej (20–40 lat) zmniejszył się o 12,6%, zaś ludności w wieku poprodukcyjnym wzrósł z 16% do 35%. Powiat Oder-Spree charakteryzował się ujemnym saldem migracji w latach 1991–1992, co było wówczas charakterystyczne dla wszystkich wschodnich landów Niemiec. Od 1993 r. nastąpił napływ ludności miejskiej na nowe tereny osiedlowe, co wpłynęło pozytywnie na saldo migracji. Ponownie spadek ludności zanotowano od początku 2000 r., co było związane ze złą sytuacją na rynku pracy (ryc. 4). Demografowie prognozują stały spadek ludności do 2020 r., tj. o 19,4%. Jest to przykład negatywnego oddziaływania metropolii na region.

ZMIANY FUNKCJONALNE TERENÓW WIEJSKICH

Zjednoczenie Niemiec oraz procesy transformacji ustrojowej doprowadziły do dużych zmian w strukturze zatrudnienia na terenie Brandenburgii.

Ryc. 4. Saldo migracji i przyrost rzeczywisty ludności w powiecie Oder-Spree w latach 1991–2004. A – saldo migracji, B – przyrost rzeczywisty. Źródło: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 1991–2004.

Net migration and real increase of the poviat Oder-Spree. A – net migration, B – real increase. Source: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 1991–2004.

Ukształtowane w okresie socjalistycznym działy gospodarki narodowej, jak: rolnictwo, przemysł, budownictwo i ich formy własności (zakłady państwowe, spółdzielnie produkcyjne) nie wytrzymały konkurencji wolnorynkowej. W latach 90. ubiegłego wieku doszło do masowej likwidacji państwowych zakładów przemysłowych, spółdzielczych gospodarstw rolnych oraz państwowych organizacji samorządowych, następstwem czego były zwolnienia grupowe pracowników i spadek zatrudnienia (ryc. 5). Analiza struktury zatrudnienia wykazuje, że największy spadek zanotowano w rolnictwie – z 7 osób na 1000 zatrudnionych do 3,4, tj. aż o 60%. Spadek zatrudnienia w sektorze rolnym dotknął przede wszystkim powiaty, gdzie dominowały spółdzielcze gospodarstwa rolne (LPG), tj. Markisch-Oderland i Oberhavel. W latach 1996–2004 najniższy spadek zatrudnienia wystąpił w powiecie Teltow-Flaming (–2,7%), najwyższy zaś w Markisch-Oderland (–29%). Powiat Teltow-Flaming charakteryzował się jednocześnie najwyższym udziałem zatrudnienia w dziale produkcyjnym, głównie samochodowym i lotniczym, np. Daimler-Chrysler w Ludwigsfelde, Rolls-Royce w Dahlewitz. Stosunkowo dużym udziałem zatrudnionych w dziale produkcyjnym charakteryzował się powiat Potsdam-Mittelmark. W bliskim sąsiedztwie metropolii powstały kompleksy przemysłowe, np. Havel-Auen w Werder, Techno-Terrain w Teltow, Europarc w Dreilinden.

Z chwilą otwarcia granic na terenach podmiejskich metropolii Berlina zainwestowało ponad 300 zagranicznych przedsiębiorstw, poczynając od „Coca-Coli” po energetycznego giganta „Vattenfall”, co przyczyniło się do rozwoju całego regionu i zmian w strukturze zatrudnienia. Obecnie Brandenburgia wraz z Berlinem zalicza się do czołowej trójki centrów techniki lotniczej i przemysłu

Ryc. 5. Zmiany poziomu zatrudnienia według powiatów latach 1996–2004 (%). Źródło: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 1996–2004.

Level of employment rate in years 1996–2004. Source: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 1996–2004.

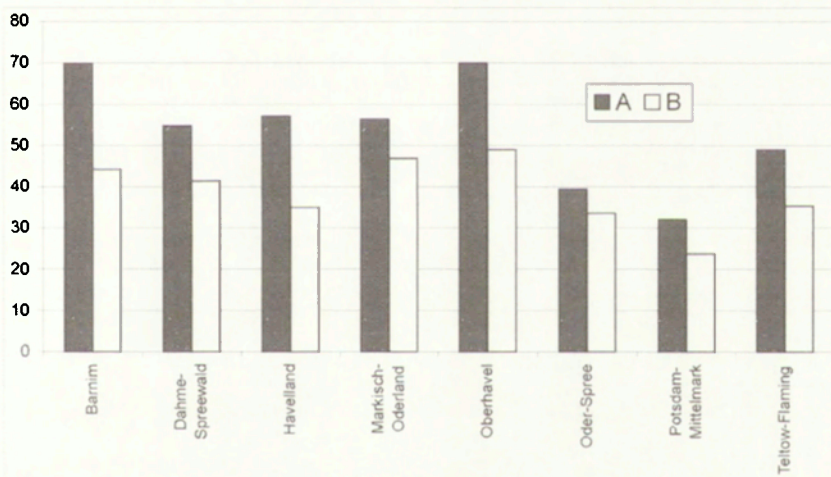
astronautycznego w Niemczech. Firmy o światowej renomie, jak Rolls-Royce, MTV oraz Pratt&Whitney, tworzą dziś park przemysłowo-techniczny o nazwie „Aerospace made in Brandenburg”. Funkcja rolnicza przestała pełnić rolę dominującą w regionie.

W 2004 r. największy udział w strukturze zatrudnienia przypadł na usługi (40,2%), szczególnie w powiatach: Barnim – 46,1%, Markisch-Oderland – 43,4% oraz Oberhavel – 42,1% (ryc. 6), a następnie dział produkcyjny – 27,7%. Stosunkowo dobrze rozwijały się usługi w zakresie doradztwa przedsiębiorstw, budownictwa, architektury, promocji i reklamy, pośrednictwa nieruchomości, kultury i nauki. Popyt na usługi budowlane przewyższał nawet podaż, z uwagi na prowadzone renowacje obiektów zabytkowych, mieszkalnych i publicznych oraz na budowę dróg i autostrad.

Cechą charakterystyczną regionu metropolitalnego jest stosunkowo duży odsetek ludności dojeżdżającej do pracy. W 2004 r. wyjazdy do pracy obejmowały 214 tys. osób, z czego 53% w kierunku Berlina, natomiast przyjazdy 119 tys. osób, w tym 38% z Berlina. Najwyższy odsetek ludności wyjeżdżającej do pracy do Berlina wykazywały powiaty Barnim i Oberhavel (70%). Natomiast najwyższy odsetek dojeżdżających do pracy na wieś prezentował powiat Oberhavel (49%) i Markisch-Oderland (46,9%; ryc. 7).

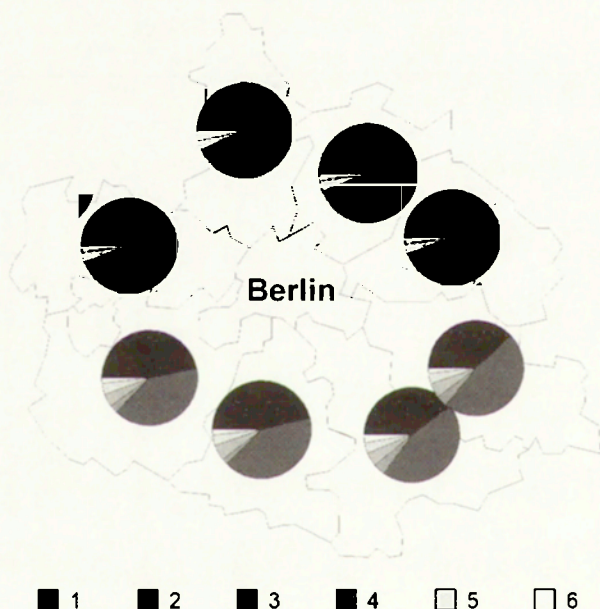
Ryc. 6. Struktura zatrudnienia w 2004 r. (%). 1 – rolnictwo, 2 – działalność produkcyjna, 3 – handel, transport, hotelarstwo, 4 – pozostałe usługi. Źródło: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 2004.
Structure of employment in year 2004. 1 – agriculture, 2 – industry, 3 – trade, transport, hotels, 4 – other services. Source: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 2004.

Ryc. 7. Struktura przestrzenna wyjazdów i przyjazdów do pracy (%) w 2004 r. A – do Berlina, B – z Berlina. Źródło: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 1996–2004.
Spatial structure of commuting in year 2004. A – to Berlin, B – from Berlin. Source: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 1996–2004.

FUNKCJA ROLNICZA

Użytki rolne stanowiły w 2004 r. prawie połowę analizowanego obszaru, tj. 46%. Wiodącą funkcją rolniczą charakteryzował się powiat Markisch-Oderland z uwagi na bardzo dobre uwarunkowania przyrodnicze do rozwoju rolnictwa. Rolnictwo na tym obszarze rozwinęło się w XVIII w. na wysuszonych terenach pradoliny Odry. Udział użytków rolnych w powierzchni ogółem wynosił 63,3% i był o 6% wyższy od średniej dla Brandenburgii. Jednocześnie powiat charakteryzował się najwyższym odsetkiem zatrudnionych w rolnictwie – 5,7%, przy 2,1% dla Brandenburgii. Kolejne miejsca pod względem udziału powierzchni użytków rolnych posiadały powiaty położone w pradolinie berlińskiej, na terenach urodzajnej moreny dennej oraz w dolinie rzeki Havel, tj. Havelland (59,5%), a następnie Potsdam-Meittelmark (46,4%; ryc. 8). Region ten znany jest przede wszystkim z bogatej tradycji sadownictwa i ogrodnictwa oraz z brandenburskiego zagłębia szparagowego. Zatrudnienie w rolnictwie wynosiło tam 5,4%. Ponieważ zapotrzebowanie na siłę roboczą w produkcji żywności staje się coraz mniejsze, ludność wiejska stworzyła nowe lub dodatkowe źródła dochodów w takich dziedzinach, jak: produkcja surowców odtwarzalnych, usługi rolnicze, turystyka, ochrona przyrody i pielęgnacja krajobrazu.

Ryc. 8. Struktura użytkowania ziemi według powiatów w 2004 r. (%). 1 – użytki rolne, 2 – lasy, 3 – wody, 4 – osiedla, 5 – komunikacja, 6 – pozostałe. Źródło: Statistisches Jahrbuch Brandenburg 1996–2004.

Land use structure in year 2004 r. 1 – agricultural land, 2 – forest, 3 – water, 4 – urban areas, 5 – communications, 6 – other. Source: Statistisches Jahrbuch Brandenburg, 1996–2004.

FUNKCJA WYPOCZYNKOWO-TURYSTYCZNA

Walory przyrodnicze Pojezierza Brandenburskiego sprzyjają rozwojowi wszelkich form turystyki oraz szeregu dyscyplin sportowych, np.: golf, sporty konne, wędrowki piesze, kolarstwo, lotnictwo sportowe i żeglarstwo. Uprawianiu turystyki sprzyja dodatkowo bardzo dobrze rozwinięte zaplecze turystyczne. Najlepsze warunki dla rozwoju turystyki posiadają powiaty o największym udziale lasów i wód, tj. Oder-Spree, Barnim, Potsdam-Mittelmark oraz Dahme-Spreevald (ryc. 8). Dodatkową atrakcją turystyczną są parki regionalne. Głównym celem ich funkcjonowania jest zachowanie i pielęgnacja dziedzictwa przyrodniczego, kulturowego, ekologicznego, socjalnego i gospodarczego. Przeważającą formą użytkowania ziemi w parkach regionalnych są użytki rolne oraz lasy. (*Großschutzgebiete...* 2004). Na terenie Pojezierza Brandenburskiego powierzchnia parków regionalnych wynosi ponad 2000 km² (*Regionalparks...* 2007).

Dla przybliżenia funkcjonowania i istoty parku regionalnego wybrano park Döberitzer Heide, założony w 2004 r. i położony w odległości 5 km od zachodniej granicy metropolii Berlina. Dokonano tu zmiany zagospodarowania terenu z funkcji militarnej na funkcję turystyczną i ochronną. Teren o powierzchni 5500 ha użytkowany był przez wojsko przez około 300 lat. Poligon wojskowy założony został w 1713 r. przez Cesarza Wilhelma I. W latach 30. i 40. ubiegłego wieku park użytkowany był jako poligon dla żołnierzy Wermachtu, a po wojnie, aż do 1992 r., przez żołnierzy radzieckich. Celem utworzenia parku było odtworzenie naturalnego krajobrazu m.in. poprzez rekultywację łąk, pastwisk, wprowadzenie pierwotnych gatunków roślin, a także zachowanie terenów piaszczystych oraz wprowadzenie na nich sucholubnych roślin. Stosownie do warunków naturalnych (duże powierzchnie łąk i pastwisk) wprowadzono dzikie zwierzęta, np. żubry (ostatnie europejskie dzikie bydło) oraz hodowlane, np. koń Przewalskiego (koń prehistoryczny). Jednocześnie park służy okolicznym mieszkańcom Berlina jako miejsce wypoczynku i rekreacji, zaś dla dzieci i młodzieży pełni funkcję edukacyjną.

PODSUMOWANIE ZMIAN RELACJI FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNYCH

Region Berlina postrzegany jest w skali międzynarodowej przez pryzmat żywej i otwartej na świat metropolii położonej wśród zieleni Pojezierza Brandenburskiego. Funkcja centrum rządowego przynosi ważne impulsy rozwojowe nie tylko samemu miastu, ale także całemu regionowi stołecznemu. Berlin, jako rdzeń całego obszaru, pełni rolę metropolii, w której dominują funkcje gospoda-

rcze, naukowe i kulturalne. Metropolia Berlina, o długoletniej tradycji przemysłowej rozwija się również w kierunku społeczeństwa usługowego.

Natomiast brandenburskie otoczenie Berlina spełnia przede wszystkim uzupełniającą funkcję w stosunku do aglomeracji. Realizowane są tu głównie funkcje i zadania, których nie można – wcale lub w pełni – realizować w mieście, a wiążą się z aglomeracją, np.: rekreacja i wypoczynek, mieszkanie wśród zieleni, działalność gospodarcza wymagająca dużych obszarów. Krajobraz strefy podmiejskiej rozwija się jako obszar gospodarczy, społeczny i przyrodniczy. Rozwój relacji funkcjonalno-przestrzennych po 1990 r. dokonuje się bardzo szybko i zmienia strukturę przestrzenną miasta i regionu w tempie, jakiego nie znają inne regiony metropolitalne Europy.

LITERATURA

- Brandenburg regional 2006 - eine räumliche Bestandsaufnahme der Regionen, Landkreise und kreisfreien Städte*, 2006, Ministerium für Infrastruktur und Raumordnung, Potsdam.
- Erdmann Ch., 1999, *Das kommunale Haushaltrecht in Brandenburg*, Kommunal- und Schul-Verlag, Wiesbaden.
- Gemeinsamplanen für Berlin und Brandenburg*, 2004, Ministerium für Infrastruktur und Raumordnung, Potsdam.
- Gemeinsamplanen für Berlin und Brandenburg*, 2007, Ministerium für Infrastruktur und Raumordnung, Potsdam.
- Großschutzgebiete: Modellregionen für Schutz und Nutzung Brandenburger Landschaften - eine sozioökonomische Strukturanalyse*, 2004, Ministerium für ländliche Entwicklung, Umwelt und Verbraucherschutz, Potsdam.
- Krajewski Ch., 2006, *Urbane Transformationsprozesse in zentrumsnahen Stadtquartieren - Gentrifizierung und innere Differenzierung am Beispiel der Spandauer Vorstadt und der Rosenthaler Vorstadt in Berlin*, Munstersche Geographische Arbeiten, Münster.
- Lapple D., 2002, *Stadt und Region in Zeiten der Globalisierung und Digitalisierung*, [w:] *Deutsche Zeitschrift für Kommunalwissenschaften*, 40, Jahrgang.2001/II, Deutsches Institut für Urbanistik, Berlin.
- Lenhart K., 2002, *Berliner Metropoly*, Stadtentwicklungspolitik im Berliner Bezirk Mitte nach der Wende, Stadtforschung aktuell, Leske Budrich, Opladen.
- Nachhaltige Stadtentwicklung - eine Gemeinschaftswerk*, 2004, Städtebaulicher Bericht der Bundesregierung, Bundesministerium für Verkehr, Bau- und Wohnungswesen, Berlin.
- Regionalparks in Brandenburg und Berlin. Strategien für eine nachhaltige Entwicklung de Metropolensraumes*, 2001, Ministerium für Landwirtschaft, Umweltschutz und Raumordnung des Landes Brandenburg, Potsdam.

- Saupr G., Basten L., 1999, *Vergleich der Ballungsregion Ruhgebiet und Berlin unter geographischen Aspekten*, Universität Potsdam, Potsdam.
- Statistisches Jahrbuch 1991–2005*, Land Brandenburg, Landesbetrieb für Datenverarbeitung und Statistik, Potsdam.
- Werner F., 1991, *Ballungsraum Berlin, Raumstrukturen und Planungsvorstellungen, Beiträge und Materialien zur Regionalen Geographie*, Heft 4, Technische Universität, Berlin.

SUMMARY

The urban-rural continuum of Berlin metropolis is an example for the mutual ability of a big city and its surrounding for functional complementing, based on existing natural, social and economic potential. The city of Berlin and its Branderburg background, after 45 years of spatial isolation, can finally establish functional relations. Berlin with its economic, scientific and cultural functions is a core of the whole area. Berlin's surrounding plays supplementary role for the metropolis. It fulfils functions and tasks that cannot be realized in the city, but are still connected with agglomeration, for example recreation, green housing, space-consuming business activities.

The paper deals with change in functional-spatial relations in the town-rural continuum of Berlin metropolis in the years 1990–2004. Then there were presented historical, settlement and legal conditions of development politics in Germany. Detailed analysis embraced the structural change in the sphere of demography, employment and land use structures.

Problematyka kontinuum miejsko-wiejskiego stanowi bardzo interesujące zagadnienie badawcze, które swym zakresem obejmuje jednostki osadnicze zawarte między przysiółkiem a metropolią. We współczesnej geografii koncepcja kontinuum miejsko-wiejskiego wyraża odejście od dychotomicznego podziału typów społecznych na rzecz uchwycenia różnic sposobów i warunków życia społeczeństw w różnych kategoriach i typach miejscowości, ale także badania trendów i kierunków koncentracji ludności w miastach. Kontinuum miejsko-wiejskie jest strukturą dynamiczną, pozwalającą uchwycić proces ewolucji jednostek osadniczych na osi miasto-wieś, przy czym nie każda wieś ostatecznie przekształca się w miasto, pozostając na jednym z pośrednich etapów rozwoju. W Polsce przeobrażenia jednostek osadniczych począwszy od lat 90. XX wieku, zyskały nową jakość spowodowaną procesami prywatyzacji, restrukturyzacji i modernizacji wielu sektorów gospodarki.

Zróżnicowana i bogata tematyka tomu świadczy o zainteresowaniu badaczy procesami suburbanizacji, urbanizacji wsi, czy urban sprawl. Ogromnym walorem zamieszczonych w niniejszym tomie artykułów jest ciekawe, niekiedy dyskusyjne, ukazanie zagadnień kontinuum miejsko-wiejskiego oraz szeroki wachlarz metod badawczych wykorzystanych do ukazania struktury funkcjonalnej oraz klasyfikacji jednostek osadniczych nieokreślonych na skali miejskość-wiejskość.

Wykaz tomów Studiów Obszarów Wiejskich:

tom 1 Jerzy Bański (red.), 2001

Wieś i rolnictwo u progu Unii Europejskiej

tom 2 Jerzy Bański, Eugeniusz Rydz (red.), 2002

Spoleczne problemy wsi

tom 3 Jerzy Bański, Władysława Stola, 2002

Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce

tom 4 Bronisław Górz, Czesław Guzik (red.), 2003

Współczesne przekształcenia i przyszłość polskiej wsi

tom 5 Ewa Pałka (red.), 2004

Pozarolnicza działalność na obszarach wiejskich

tom 6 Jerzy Bański (red.) 2004

Polska przestrzeń wiejska: procesy i perspektywy

tom 7 Konrad Czapiewski, Roman Kulikowski (red.), 2005

Dorobek naukowy geografii rolnictwa w Polsce

tom 8 Benicjusz Głębocki, Urszula Kaczmarek (red.), 2005

Obszary sukcesu na polskiej wsi

tom 9 Jerzy Bański, 2005

Przestrzenny wymiar współczesnych procesów na wsi

tom 10 Monika Wesółowska, 2006

Rozwój budownictwa mieszkaniowego a przemiany przestrzenne wsi województwa lubelskiego

tom 11 Eugeniusz Rydz (red.), 2006

Rola małych miast w rozwoju obszarów wiejskich

tom 12 Stanisław Grykień, Władysław Hasiński (red.), 2007

Przyrodnicze uwarunkowania rozwoju obszarów wiejskich

Problemy i metody oceny kontinuum miejsko-wiejskiego w Polsce

Studia Obszarów Wiejskich - tom 13